

Ak Welsapar

EGRI GYLYÇ

Roman

Aşgabat 1990

”UZAK ÝOLA BIDÖWLETI BAŞ ETME!”

Magtymguly, XVIII asyr

Çeper eserleriň ykbaly dürli-dürli bolýar. Eliňizdäki kitaby ýazamda, ony daşary ýurtda çykarmaly bolaryn öýtmändim. Ýurtda aç-açanlyk, üýtgedip gurmak syýasaty dowam edýärdi, onsoň ene dilimiziň agysyny aglaýan, halkymyzyň milli mertebesi bilen bagly meseleleri gozgaýan çeper eser gadagan ediler öýdüp, kimiň kellesine gelsin? Il-gün ýaly menem türkmen topragynda söz azatlygynyň, demokratiýanyň gutarnykly ýol aljagyna ýürekden ynanypdym. Staliniň ganhorçylygynyň üsti açylansoň, SSSR-iň totalitar binýady synansoň, türkmen topragynda gaýtadan ýene şoňa meňzeş gurluş dörär, dogry söz üçin ýene-de adamlaryň depesinden ýanalmak, tut-ha-tutluk belasy iner diýip, kim garaşar?

Ol döwürde ýagşylygyň ýeňjegine näçe diýseň umyt bardy. Emma, gynansak-da, häzirligçe Türkmenistanda ýagşylyk ýeňildi. Haýp, birje adamynyň ýaramaz gylygy-da, giden bir halkyň ýagtylyga barýan ýoluna böwet bolup, ýurdy çarkandaga urmaga mejbur edip biljek ekeni. Düýnki kommunist, bu gün özüne ”türkmenbaşy” diýen ýeňles lakamy alan, TKP MK-nyň ozalky 1-nji sekretary Saparmyrat Ataýewiç Nyýazov hut şeýle pes gylykly adamlaryň hilinden bolup çykdy. Ol ne öz mertebesini bildi, ne-de iliň. Türkmeniň asyrlar boýy gan, der döküp gazanan abraýyny ol sanly ýylda ownatdy, türkmeni dünýä ryswa etdi. ”Türkmen topragy agyr gulçulykdan gutuldy, indi ýurdumyz iliň gowusyna meňzär, demokratik ösüş ýoly bilen gider” diýen umyd-a beýlede dursun, halky gaýta öňküje gününü-de ýüzüne sylar ýaly etdi. Türkmenistanda bu günki gün açlyk, dilegçilik adaty zada öwrüldi. Türkmen topragynda gelmişekler han, türkmenem talaban boldy. Munuň düýp sebäbi S.Nyýazovyň ne syýasatdan, ne-de ykdysadyýetden başy çykýar. Ol ýurdy çökerdi. Oňa edil: ”Bilmäsiň, bileniňkä-de gitmäsiň!” diýlip gargalan ýaly, ne özi iş başarýar, ne-de başarjaga ýol berýär. Üssesine-de, ýalançylykda ýakasyny tanadansoň, halkara arenasynda-da kör köpüklik abraýy ýok. Onsoň topragymyzyň gyzyly bara-bar baýlyklary deger-degmez bahasyna ýele sowrulýar. Prezidentlik kürsüsinden düşmejek bolup, ol türkmen gazyny, nebtini, pagtasyny, buýan kökünü we beýleki baýlyklaryny kim alsa, geçen yerinden şagladyp otыр. Ýogsam näme, kim biabraý adama abraýly baha tölesin? Arzy bahasyndan zat aljak adam bu eýýamda Türkmenistana gelmez, diňe mugda ýanap, bir zat goparyp gitjekler geler. S.Nyýazovyň ”doganym”, ”dostum” diýip, gatnaşyk edýänleri kileň iň yzagalak, iň biabraý, halkara arenada diýdimzor syýasaty bilen ýakasyny tanadan diktatorlar bolup çykýarlar. Hat-da ösen, demokratik ýurtlardan geläýende-de, içini ýakaýyn diýen ýaly, şol ýurtlaryň iň ynsapsyz,

açgöz söwdagärleri gelýärler. Olaryň, belki, ”dogry işlejek bolup gelýänleri-de bardyr, ýöne S.Nyýazovy, onuň parahor emeldarlaryny görensoňlar, tüýsüni üýtgedýändirler. S.Nyýazova-ha saçyny boýap, barmaklaryna goşa-goşadan gymmatbaha ýüzük dakynyp, gelen-giden bilen sülmüräp surata düşse bolany, ýurdy sil alanda, onuň topugyna çykjakmy? Türkmeniň ýedi arkasyny bergi-borja batyrman, onuň tagtdan düşmejeği görnüp dur. Sebäbi onda ynsaply, arassa adamlara mahsus jogapkärçilik duýgusy ýok, ol ýalan wada bermäni-de, bütin halkyň adyndan ýat illerde galp gürlemäni-de eşekden palan alança görenok.

Eýsem türkmene gelişmeýän beýle ýaramaz gylyklar onda nireden döredikä? S.Nyýazowyň biografiýasy bilen tanşanynda, bir gussaly hakykata göz ýetirýärsiň, gynansagam, ol dürli sebäplere görä, ýaşlykda ”Gün – güýçlüniňki, gowurga – dişliniňki!” diýilýän düzgüniň höküm süren sowet ýetimler öýünde terbiýelenipdir. Soňra-da adamda gedemligi, diýdimzorlugy ösdürýän ýokary partiýa mekdebine çenli kommunistik okuwy basgançak-basgançak geçipdir. Bu mekdepde ol mertligi, dogruçyllygy, ynsaplylygy, däl-de, eýsem aldawçylygy, ýaranjaňlygy, mekirligi, münkürligi öwrenipdir. Onsoň onda saý-sebäp bilen ýaňy özbaşdaklygyny alan ýaş döwletiň ilkinji kerpiçlerini goýmaly önbaşça howa ýaly zerur danalyk, geçirimlilik, parasat nireden bolsun?

Moskwanyň ony Türkmenistanyň başynda dikme edip oturdan ilkinji gününden beýläk, 1985-nji ýyldan tä 1991-iň güýzüne deňeç, ýagny SSSR ýykylýança, S.A.Nyýazov yzygiderli antitürkmen syýasat alyp bardy we türkmeniň milli hak-hukugynyň, döp-dessurlarynyň garşysyna diş-dyrnak göreşdi. Wezipe üçin öz şahsy mertebesini aýak astyna atan adam, eýsem il-günüň mertebesini nämüçin saklasyn? Onuň 1988-iň tomsunda SSKP-niň H1H partiýa konferensiýasynyň tribunasyndan: ”Men ýetim, öz enemi-atamy tanamok. Meni adam eden kompartiýa!” diýen çykyşy, soňra-da 1989-njy ýylyň iýunynda: ”Türkmenler öz ene dilini döwlet dili etmek islänoklar” diýen beýanaty, 1990 ýylyň 14-nji ýanwarynda Gökdepe tragediýasynyň 109 ýyllygy bilen bagly galany goraýjylaryň we onda bigünä wepat bolanlaryň Ýas gününü geçirtmejek bolup, oňa gatanaşanlaryň we guramaçylaryň garşysyna komsomol, partiýa, milisiýa hem KGB-niň güýçlerini sürmegi, 1991-iň 17-nji martynda: ”SSSR gerekmi ýa-da gerek däl? Siz milli özbaşdaklyk isleýärmisiňiz?” diýlip geçirilen Bütinsoýuz referendумыň netijesini galplaşdyryp: ”Türkmenler özbaşdak döwlet bolmak islänoklar” diýen tassyklamasy Taryhyň sahypalaryna masgaraçylykly gara hatlar bilen hemişelik ýazyldy.

Elbetde, S.Nyýazov özüniň bu milli dönükliginiň, gorkaklygynyň il-günüň ýadyndan çykmandygyny, hiç haçanam çykmaýadygyny gowy bilýär. Şonuň üçinem ol öz geljeginden öler ýaly gorkýar. SSSR ýykylansoň, özüniň hamana türkmeniň milli lideri bolup

oturmagynyň gülkünçdigine-de düşüňär. Ýöne munuň üçin onuň artykmaç ýüzi gyzaryp barýana-da meňzänok, özygtyýaryna häkimiýetden el çekmejege-de görnüp dur. Ynsaply adam bolanlygynda, SSSR ýykylansoň utulanyny boýun alyp, ol halkdan ötünç sorap, wezipesinden meýletin çekilmelidi. Ýöne bu beýle bolmady. Sebäbi adamzat taryhyndan belli bolşuna görä, ýokary häkimlikden diňe bu wezipä mynasyp, akyly, halal adamlar meýletin gidýärler. S.Nyýazovdan beýle mertlige garaşmak – hyýalbentlige ýüz urmakdyr.

Tersine, SSSR ýykylansoň dörän milli aljyraňňlykdan peýdalanyp, ol başda Moskvadan sowgat alan dikmelik häkimiýetini gara güýje, milisiýa we KGB-ä daýanyp saklamaly diýen özi üçin ýeke-täk dogry netijä geldi. Bet niýetine ýetmek üçinem ol töweregine kileň özi ýaly ýaranjaň, ýataşarik, türkmeniň özbaşdaklygy, milli mertebesi üçin hiç haçan jinnek ýaly-da iş etmedik, gaýta onuň özi ýaly türkmen diline, türkmeniň döwlet özbaşdaklygyna garşy göreşen adamlary toplap, işe girdi we ýykylan imperiýanyň gaýdyp dikelmejegine düşündigiçe-de, öz wezipesine has erjel ýapyşdy. Bu ugurda ol: "Her türkmen maşgalasyna bir göleli sygyr", "Her maşgala iki açar: biri täze jaýyň, biri-de maşynyň!", "Halka mugt çörek!" diýen ýaly soňuny saýmaz wadalary bermekdenem, düýn-öňňunky taryhy wakalary gödek ýoýmakdanam, aç-açan ýalançylykdanam gaýtmany. Bu hilegärlikleri garaşan netijesini bermänsoň, özi dogduk topragyna dönüklük edip ýörkä türkmeniň milli özbaşdaklygy, mertebesi, türkmen diliniň döwlet statusy, topragymyzyň ekologiýasy, halkyň saglygy üçin baş göteren adamlary ýanap başlady we "Ogurlyk eden uýalmaz, üstüne gelen uýalar!" edip, olardan kümsüklük bilen ar aldy: kimsini assyrynylyk bilen ýoklasa, kimsini ýalan aýyplamalar bilen türmä, kimsini-de dälhana atdy. Kyn döwürde azlykda galan bu adamlaryň ençemesi-de ýurtdan baş alyp çykyp gitmäge mejbur boldular.

Döwletiň başynda düzüwli adam oturmasa, syýasatyň hökman repressiw ugra syrykjagy ilki başdanam bellidi. Beýle bolsa, onda «SSSR ýykylýp, toprak başyna ýumrulan S.Nyýazovy halk nämüçin öz wagtynda tagtdan düşmäge mejbur etmedi?» diýen kanuny sorag gelip çykýar. Elbetde, munuň birnäçe obyektiv we subýektiv sebäpleri bar. Olaryň iň düýplüsi halkyň jebisliginiň gowşak bolup çykanlygynda. Çünki uzaga çeken Orta asyr feodal dagynyklygy, tükeniksiz gyrgynçylyklar zerarly ysgyndan düşen, soňra-da Rus imperiýasy tapapyndan gandöküşikli urşda basylyp alnan, onuň düzüminde iki gezek Jahan urşuna çekilen, 1917-nji ýyldan soň bolşewikleriň tutaşdyran grajdanlyk urşunda, soňra kolhoz gurluşygy döwründe, stalinçilik tut-ha-tutlukda milletiniň gülünü çürtdüren, galyberse-de Ikinji jahan urşunda oduň içinden geçip gelen tejribeli, batyrgaý adamlarynyň, ylymly-bilimli ýaşlarynyň müňlerçesini 1948-nji ýylyň aýylganç ýer titremesinde bir gijede gara ýere

ýuwutdyran türkmen halky agzalan döwre çenli halys aglak düşüp, millet hökmünde güýçden gaçypdy.

Ilimiziň başyndan inen betbagtçylygyň hemmesi diňe bular-da däl, türkmenleriň milli aňyny kütelleşdirmek üçin imperiýanyň ýörite gören çäreleri-de bar. Meselem, gysga döwürde hat ýazuwmyzyň iki gezek üýtgedilmegi, türkmen diliniň burça gabalmagy, her ýyl güýz mekdep okuwçylarynyň, Ýokary we ýörite okuw jaýlarynyň studentleriniň birnäçe aýlap okadylman, pagta ýygymyna sürülmegi, türkmen ýigitleriniň diňe gurluşyk batalýonlaryna gulluga alynmagy, milli ofiser kadrlarynyň taýýarlanmazlygy – eýsem türkmen jemgyetini döwrebap ösüşden garagörnüm yzda goýmak üçin bular ýeterlik çäreler dälmi? Kompartiýanyň hataryndan milli aň-düşünjeli, batyrgaý adamlaryň yzygiderli çetleşdirilmegi, intelligensiýanyň içinde aşaklykdan özara tire-taýpaçylyk meýilleriniň öjükdirilmegi-de ”Durnanyň üstüne urnady!”

Emma bularyň içinde türkmen halkynyň gelejegi üçin iň gorkulysy we uzagyndan onuň kökünü kesmäge gönükdirilen we biziň halkymyzyň boýnuna mekirlik bilen dakylan pagtanyň monokulturasydyr. Türkmenistan bäbekleriň we ýaş eneleriň ölümi boýunça HH asyryň 80-nji ýyllarynda dünýädäki iň gaýgyly orunlaryň birine düşdi. Sary getirme (gepatit) keseli oba-oba, öýün-öýün ýaýrady. Sebäbi bu döwre çenli respublikamyzda zäherli himikatlaryň, butifosyň, beýleki zyýanly dökünleriň ulanylyşy görüp-eşidilmedik derejä ýetdi, oba adamlarynyň iýeni-içeni zäher gatançlydy. Tutuş SSSR boýunça her geklara ortaça 2 kg himiki dökün düşse, onda Türkmenistanda agzalan ýyllarda bu görkeziji 64 kg deňdi! Türkülöp aýdanynda, türkmeniň pagta bilen damagy çalyndy! Muny biziň ilimiziň garşysyna ulanylan pagta genosidi diýseň-de, hakykatdan o diýen daş düşmez.

Imperiýanyň bu aç-açan antitürkmen syýasatynyň başyny 1969-nji ýyldan 1985-nji ýyla çenli M.Gapurov, 1985-nji ýyldan beýläk-de TKP MK-nyň 1-nji sekretary, biraz soňra hiç bir bäsleşiksiz saýlawda prezidentlik kürsüsini päliýamanlyk bilen eýelän S.Nyýazov çekdi. Onuň garaşsyzlyk ýyllarynda häkimiýet başynda berkemegine ýol açan ýene bir sebäp-de, iş gyzza-gyzza gelende, başga-da käbir ýakymсызlyklaryň ýüze berenligidir. Eýsem olar nämeden ybaratdy?

Uzyn sözüň gysgasy, bu döwürde türkmen topragynda demokratik hukuk döwletini gurmak ugrundaky göreşiň başyny çekmeli türkmen milli intelligensiýasy çakdanaşa gowşak we agzala bolup çykdy. Ýazyjylar, jurnalistler, hudojnikler, kompozitorlar, kinoçylar, Ýokary okuw jaýlarynyň mugallymlary birek-birege bil baglap bilmediler. Netijede türkmen topragynda neostalinçilik gurluş ýeňdi. Türkmeniň başyndan elhenç başizm gulçulygy indi. Halkyň syýasy garşylygynyň we guramaçylygynyň uzak wagtlaýyn öňi alyndy.

”Türkmenler demokratiýa, köppartiýalylyga, söz azatlygyna taýyn däl” diýen nadaralygy baýdak edinen S.Nyýazov, töwregine, açgöz, ýaranjaň adamlary üýşürip, ýurdy ters ýoldan alyp gitdi, türkmen döwletini dünýädäki ösen döwletleriň ýöreyän demokratik ýolundan sowdy we garaňky Orta asyr tümlüğine süsdürdi. Netijede ýurtda ýagdaý öňkünden-de beter agyrlaşdy. Beýik akyldar Magtymgulyň: ”Uzak ýola bidöwleti baş etme!” diýen sargydyňy unudanlar kolonial gulçulykdan gutulyp-gutulman, sähelçe üýtgedilen kommunistik şygarlara duwlanan başizmiň gulçulygyna düşdüler. S.Nyýazovnyň başistik syýasaty ozalky ganhor stalinizmiň ganybir dowamyna öwrüldi. Öňki gadagançylyklaryň üstüne ýene-de ençeme gadagançylyklar goşuldy. Il-günüň depesinden inen garyplyk, neşe belasy-da onuň üstesine. Türkmen öýünde öýlänlik tapmak gaýgy boldy.

Aýbynyň açyljakdygyny bileni üçin nyýazowçylyk rejim ýurdumyzda söz, metbugat we adamlaryň beýleki demokratik azatlyklaryny basyp ýatypdy. Türkmenistanda häzirki döwürde garaňky Orta asyrlara mahsus gazaply senzura höküm sürýär. Çyn sözi üçin adamlaryň öýüni başyna ýumurýarlar, çagalaryny ýetim goýýarlar. Çeper eserlerden, her bir gazet makalasından duşmançylyk gözlenmegi-de, elbetde, geňlik däl. Eline emel ýeten çalasowat adamlaryň buýrugy bilen onlarça ýazyjylar, kitaplar gadagan edildi. Ýogsam türkmen topragynda ozal ata-baba ýazyjy-şahyryň kitaby gadagan edilen döwri boldumyka beri?

”Egri gylyç” romanyndaky Şyhymguly başlygyň obrazynda döräp gelýän diktatora meňzeşlik gören türkmen senzurasy uly howsala düşdi. Netijede eseriň birinji bölümi ”Ýaşlyk” jurnalynyň 1991-nji ýyl, 11-nji sanynda kesilen görnüşde çap bolsa-da, onuň dowamyny okyjylara ýetirmek gadagan edildi. Nökerlerine-de ynanman, bu işi ýurduň senzurabaşsyzynyň hut özi ýerine ýetirdi. Bu ýerde aýratyn bellemeli zat, nyýazowçylyk başistik senzuranıň aňrybaş çalasowatlygydyr. Çünki eserdäki Şyhymguly başlyk, dogrusy, entek düýbünden umyt baglap bolmajak adamynyň obrazy däl. Ol döwürde men: ”Moskwadan gorkmasa, Nyýazov öz halkyna ýagşylyk eder” diýip çaklaýardym. Onuň hakyky bahasyny bilmek üçin soňky ýyllaryň tejribesi gerekdi. Gödekligine, käbir beýleki ýaramaz gylyklaryna garamazdan, Şyhymguly başlyk ýüreginiň çuňunda öz halkyna ýagşylyk, azatlyk isleginden düşnük bar adamdy. Senzura eseriň öňüni almak bilen diktatora ýagşylyk etjek bolup, gaýta ýamanlyk etdi. Bu adaty ýagdaý, diktatura başgaça bolubam bilmez, ol ýagşy bilen ýamany seljermeýär, öz agalygyny akyl-paýhasa däl-de, diňe gara güýje daýanyp saklamaga synanyşýar. Şonuň üçinem hemme diktaturalar iru-giç ýykylýarlar.

Eliňizdäki gysga romanda siz türkmen obalarynda milli oýanyşyň başlangyç döwrüniň wakalaryny görüp bilersiňiz. Aşgabatda türkmen dili, söz azatlygy, milli mertebe ugrunda

göreş başlananda, türkmen obalarynyň ýagdaýy nähilidi? Oba adamlarynyň bu göreşe goşulmaga, ony aýgytly goldamaga ýagdaýy barmydy? Ine, avtory gyzyklandyran soraglar...

Eser gülküli äheňde ýazlan.

Men ki türkmen içre gezdim, hiç musulman görmedim...

Seýid Nesimi, XIV asyr

1. USSA HAÝTY

Öwezduurdyň eli çykdy. Goşaryndan. Ol tebibiň üstüne eňdi. Goňşy oba. Eşekli.

– Wah, wah... – diýip, ol Ussa Haýtyň garşysynda ornaşansoň, mundan beýläk derdini içinde saklap bilmän, jowranyp gürrüň berdi, – Edil beýdäýerem öýtmedim-dä. Beýtjegini bilenimde, ömür münjekmi men ol eýesizi! Eýäň guramasyň! ”Mal eýesine çekmese, şumluk” diýleni-dä, wah! Dilejek däldim-le, öz dilimden boldy. Emgegimiň üstündenjik bardym oturyberdim-dä gündüziň günortany...

Ussa Haýty garşysynda oturanyň ynjamakdan ýaña gyzaran at ýüzüne, galagop göwresine gabak astyndan giň göwrümlü göz aýlady. Şonda tebibiň pyçagyň arkasy ýaly inçemik ýüzi nägilelikdenmi-nämemi öňküsinden-de beter süýrelen ýaly boldy: ”Bolup oturyşsyn-a seretsen-e munuň... Erkegem diýjekdir özüne! Goşardyr-da, diýmäýin diýsem, tirsekden tutakga bir dartarsyň welinim, şarka ýerine barar, wessalam, gep tamam! Bolsa-da, erkegiň ejizi ejiz bolýar-ow! Ýene aýal-ebtat dilini dişläp, derdine em etdirip gidýär, bendeler sesini çykarman. Ýa utanç şolary çydamly edýän?

Ussa Haýty çykygy ýerine salansoň ýapmaga gerek boljak melhemini kiçijek tabakda mäjum edip oturyşsuna, mundan eýläk dymmagyň ugruny tapman, abat eli bilen dertli goşaryny çagajygy ”allalan” ýaly edip oturan hassa habar gatdy.

– Şu münüp gelen eşegiňizmi?

Öwezduurdyň derdiniň üstüne dert goşuldy.

– Ýok-la, wah, bu bormy?! Bu janawar adam ýykasy ýok-la! Iýeni haram bolmuş, Sertibiň eşegi-le!

Ussa hassanyň göwni üçin:

– Hüm-mm... – etdi.

– Eljagazymy ýöne şarka çykardyjyk oturyberdi-dä, jowrandyraýdy. Adam pahyr barmaly-da özi emgeginiň üstünden ýaradan ejaza etse. Almaýynam diýdim-le, ol haram ölmüşi. Häý, boljagy-da özi, ýogsam, göwnemän berendenem-ä, gitdi-le göwnüme bir çiglik, diýdimem-le...

Ussa Haýty melhemini garyp oturyşyna, öz ýanyndan içini geplettdi: "Be-eý, beýle agyrakmykan muň teni? Adamyň adamdand tapawudy kän, birentegi gaty çydamsyz bolýar, niresine tiken batsa, jany şol ýerde, – garşysynda oturanyň bolşuny kimdir biri bilen deňeşdiresi gelip, tebip oýurgandy. Orazbibi ýadyna düşdi. – Onuňam edil şunuňky ýaly goşary çykyp gelipdi, göwnüne bolmasa, olam Sertibiň eşegini agzan ýalydy. Ýöne ol hiç zady açyk pyşgyrmady, "Bu bir geçegçi emgek-dä..." diýip, goşaryny saldyrdy-da, soň gaýdyp yzyna köwlenmedi. Melhem bilen mydar edendir-dä. Emgeginiň sebäbinem ol, bir görseň-ä, aýdan ýaly, bir görseňem, aýtmadyk ýaly. Aýtdy diýip hasap etseň, onda sebäbi eşek bolmaly. Ýöne onuň dogrusyndan gelmedigini Ussa aňdy. Ol bütün ömri adam bakýar, goýun bakanok. Obada tebiçilik etmek, adam bakmak dälmi näme? – Onuň ünsi ýene-de garşysyndaky Öwezduurdy-da jemlendi. – Munuň bolup oturyşyn-aý, beýdeni bilen ýa meniň muňa ilden artyk ýüregim awar öýdýärmikän? Awar, ýöne maňa beýdip ezýet bermegiň nämä geregi bar? Tebibem adam ahyryn, her geleniň derdini ýüregine çekip otursa, onda onuň ömri näçe güne çeker? Baş günde burlup, amanadyny tabşyraýmazmy? Ýeri, onsoň indiki gezek eşekden ýykylaňyzda, derdiňize kim em etjek diýsen-e?! Kim siziň goşaryňyzy ýerine salsyn?! Ýa baryp, dogtora ýalbarjakmy? Bu bolşuňyz bilen ýykylman-sürşmän oňmajagyňyzam-a hak! Onsoň çydamlyrak bolanyň gowy dälmidir eýsem? Bähbitlisi şol dälmidir?

Onsoň Ussa melhem taýyn bolýança başga-da bir edere iş tapman, bähbit hakynda öz ýanyndan pelsepe öwürdi: "Bähbit diýmek gaty täsin zat, onuň ýoly-ýodasam inçe, öz bähbidini bilýän adamyň edibersem başgaça. Kişiň göwnüne degmekden-ä Hudaýyň özi saklasyn! Sebäbi kesekiniň göwnüni ýykan günüň öz bähbidiňem serpmeden gaýtdygyny biläý. – Ussa ätiýaçdan bir dem öz böwrüne diň saldy, şol bada-da ol öz nebisjeňlik damarynyň tirsildäp urup durandygyny duýdy. Dogrusy, bu gylygyny onuň özem halamazdy, şol sebäpdenem ömürboýy öz-özi bilen dikleşer ýörerdi, öz içini özi ýakyp, gelýän hassalardan almaly aklygynyň hergiz bilgeşli gylla ýaryny alardy. Şonda ol edil köne duşmanyny ýeňip, basyp bilmez ýagysyny basan ýaly, heziller edinerdi, öz nebsine: "Nädäýdiňkäň senjagaz, şu gezeg-ä jürüňi dikendirin!" diýip, heşelle kakardy. Onuňka derdine em etdirmäge gelýänleriň köpüsem çöňürliler bolansoň, Ussanyňky ugrunady, olar tebibiň bu hudaý halar işine ýardamlyk diýip, ellerinde gelenini edýärdiler, onuň nebsiniň merkini berişýärdiler, artyk zat eçilenokdylar. Bermeli aklygyň ýaryny berseler – telpegiňi göge zyňaýmalydy. Ussa-da olaryň bereniniň ýaryny yzyna gaýtarýardy welin, onsoň onuň gara nebsi biline urlan gara gaýçak ýylan ýaly, asyl başyny gara ýerden galdyryp bilmezdi, bulanar ýatardy. – Häý, pedernälet! – diýip, onsoň ol öz nebsine edil şu wagtkysy ýaly

käýinerdi. – Çöňürlileň jany sag bolsa, o diýdigim, otüki, ýaraman gelyän şolar bolsa, onda seniň hakyňdan çykjagym çyndyr. Köremänjik geçäýseň näderkäň senjagaz! – Ol hyk-çok edip oturan Öwezdurdynyň ýüzüne seredip, göwnühoş ýylgyranyny duýman galdy. – Häzir, ynha, bu-da maňa nebsimi agyzdyryklamaga ep-esli kömek eder... – hassanyň halymsyrap oturyşyna seredip, Ussa onuň goşary ýerine baran badyna, gaty tiz özüne geljegini, soňundanam agyr dertli adam bolan bolup, jübüsinden kirli başligi zordan sandyraklap çykarjagyny ýatlap, önünden heziller edindi. Dogrusyny aýtsaň, bu hassalar höküwmediň dogtorhanasyna barmaly adamlar. Onuň para-peşgeşinden gaçyb-a bu ýere, Ussanyň ýanyna gelyärler, bu taýda-da artyk çykdaýjy etmejek bolup, dertlerine dert goşulýar, halys gaýra üzülýärler. Derdi sähelçejik ýeňläni-de derrew gözden gaýyp bolýar, yzyna dagy köwlenäýse nädersiň zaňňarlar! Özem bendäň çagalary, ”yrym-yrym, ýom-ýom” sähelçejik em edip bilseň, ýüzleriniň ugruna sagalyp, dükürdeşip gidýärler. Şulary dagyn bejerip bilmedik dogtorlary ýaman namart görmel-ow! Iýeni kepekdir şolaň dagyn...

Ol araky Orazbibiniň bolşuny ýatlady: bendäň çagasy, eçilen gyzy onlugyndan tebibiniň deň ýarysyny yzyna gaýtaryp berenini görende, tas oturan ýerinde essi aýylypdy, alkyş baryny ýagdyrdy. Ussa ýene ýylgyrdy: şoňa-ha ýagdyran alkyşam bir süri köşekli düýä degýändir!

Orazbibili meselede öz göwnünde dörän gümanyň yerliksiz dældigini ol bu wakadan birnäçe gün geçensoň, Çöňürden Umyt diýen bir ýaş ýigit ödüni tutup, öz ýanyna gelende bildi...

UMYDYŇ BEREN GÜRRÜŇI

(Içki bölüm)

– Men ýaňy ýigrimi iki ýaşymda, ýöne biz otuz ýyl bäri Orazbibi daýzamlar bilen goňşy. Ony siz meniň ”Orazbibi daýzam” diýip oturanymdanam biläýmeli, sebäbi ýedi ýadam bolsa, olar bize garyndaş ýaly bolup giden. Olar, tüweleme, gol doly maşgala, agzybir, iýenleri aýry gidenok. Ol öýde aýry zat iýmek mümkinem däl, töwerek daşyň göz. Hasap et, näçe jübüt: Orazbibi daýzam bilen adamsy Paşaguly daýym, sekiz başam çagalary bar. öýli-işikli edenlerinden öňňe. Uly ogullary Tarhan baş çagasy, gelni bilen, ondan kiçisi Kakamyrat dört çagasy bilen, ýapy ýalam gelni bar. Üçünji gelinlerem önelgesiz däl. Geçen ýazda-ha gelnalyjylyp getirdiler, ilkiyeleriniň adam eýýäm, tüweleme, Garýagdy... Ýöne howa ýagdaýy bilen baglydyr-a öýdemok. Ýedi aýlyk. Bärde iýmit boldur öýtdümikän diýýärin. Ejesini tanamaga-da wagt ýitirmän, çagajyk dört aýda süýşeneklemäni, baş aýda emedeklemäni, altı aýda özüni saçagyň başyna atmany, ýedi aýda suwly bedrä ýetmäni öwrendi. Başyny çarajak bolup, gara kösem. Aslynda meň aýtjak zadym bu däl, Orazbibi daýzam barada: öýüň hojaýyny şol diýjek bolýaryn. Agyr hojalygy ýeke özi aýlaýar. Paşaguly daýymyňky – eklenc getirmek. Goýun ýaly ýuwaş adam, henize çenli çagasyna-da ”haýt!” diýenini gören ýok. Gümlam bolup işe gider, bir ýerlerde ”tehnika saklaýar” diýýärler, nädip saklaýanyňy Alla bilýär. Men ol gaty ýuwaş diýjek bolýan, adam eýmener öýdemok ondan, höküwmediň tehnikasynyň nämüçin düw-dagynçylyga düşendigini güman edýändigimi aýtjak bolýan. Işden gelen wagtam gap dulda mampaza bilen çay içip gyşaryp ýatandyr, başga güýmenje gözlemesi bolmaz. Paşaguly daýymyň Orazbibi daýzama-da ”haýt!” diýenini gören ýok, tehnikasyndanam eý görýär ony. Şol öýde Orazbibi daýzamyň edeni – edeni, goýany – goýany. Emma welin, ana, Paşaguly daýym arada Orazbibi daýzamyň elini döwdi oturyberdi. Döwenok-da, gaharyna goşaryny çykardy. Çykaranok-da, Orazbibi daýzam gahar bilen elini aýlanda, wagtynda önünden sowulmandyr. Orazbibi daýzamyň eli Paşaguly daýymyň eline bat bilen degip, şarka goşary çykdy. Erkek adamyň eli-dä... Orazbibi daýzamam bir emgege ýakyn bende, ýogsam adamyňa eliňi salgamak nämäňe gerek diýsene? Azapkeş bolsaň, çäre ýok-da... Paşaguly daýymam beýle bolaýar öýden däl, ýogsam bolmanda, ömür beýder öýdýäňizmi? Emma Orazbibi daýzamyň elini şeytdi-de, ardurja çykardy oturyberdi. Il geň galdy. ”Paşagulyňyň jübüsünde gaty zat bar ekeni, Orazbibi elini aýlanda, şoňa degipdir. Gahar – kapyr-da!” diýişdiler. Olar Orazbibi daýzamyň boýunyň Paşaguly daýymdan iki esse

dagyn kelteliginden çen tutup, şeýle diýýärler. Ýöne men olaryňka "hä" diýip biljek däl. Çünki Paşaguly daýym hiç haçan Orazbibi daýzama o zeyilli ýamanlyk etmez, ýersiz-ere jübüsine gaty zat salyp gezmez, aýalynyň boýunyň ölçegini ol bu gün görmeli däl, tüweleme, on bir çagalary bar. Birek-biregiň boýuna-inine gaty belet bolmasaň, gazanyp boljak netijemidir bu? Ana, men ýene gazedini diline gitdim... İşleýäniň şol ugur bolsa, diýmäýin diýsem, şunça nemetmejek bolsaňam, hiç bolanok, nemedeniňi duýman galaýýaň. "Diýmäýin diýsem" diýip, käýinjimem Paşaguly daýymyňka meňzäberdi, onuňam uly käýinji: "ýerçekendir". Ogly-gyzy ýok, "erçeken!" diýer.

Bu gezek ödümden tutmazyndan üç gün öň Orazbibi daýzamlara Kakamyrady sorap bardym. Ilki: "ýok" diýseler, daşardan gaýdyberjegem boldum welin, içki jaýdan Paşaguly daýym daşaryk boýnuny uzatdy, aýnadan. Egni ýalaňtar maýkaly bolansoň, tutuş göwresini çykaryp bilmän ekeni. "Gel, otur, bir käse gök çay bereýin!" diýdi. "Bor" diýip, gapa ýöräberdim welinim: "Aňryndaky kir ýüpe serilgi kitilimem alyp gir, guran bolsa, beýdip ýarym-ýalaňaç oturmaýyn!" diýdi. Menem alyp girdim. Paşaguly daýymyň ol kitiline ilem belet, menem. Ony öz goraýan tehnikasyça, Orazbibi daýzamça görýänligindenem habarly, öý arasynda öý ýok. Men bar – Paşaguly daýymyň şol kitilem egninde bar. Ol şol kitili bilen stalin papagynam gaşyny ykjamlap başyna geýer welin, hanjak ugraýsyn, tapawudy ýok, gören adam: "Arman, boýy zöwerrik, ýüzi tegelek, gözem gyýkmak, ýogsam biziň şu Paşagulymyz edil-aýt, walla, Staliniň öz-aýt!" diýşerler. Hamana, Staliniň hakyky ýüzüni görüp gelen ýaly! Olam ol welin, Paşaguly daýym ýetginjek oglanka gije "bukuldym" oýnap ýörkäler biriniň kümesinden ýykylanda, sag elini bileginden döwdürüp, olam soň gyşyk bitipdir, ýogsam bolmanda, gözünüň gyýkmaklygy, ýüzünüň tegelek ýa boýunyň zöwerrikligi hiç-le, kitili bilen papagynyň jany sag bolsa, Staline-de, Waraşile-de meňzemän durjak däl. Ana, onsoň oturdyk, çay içdik, gümr-ýamyr etdik. Paşaguly daýym mampazanyň gytlygynyň çykanlygyndan zeyrendi. Bu gezek ol hut Gulanla gidip, mampazany şol ýerden almaly bolupdyr: "Özüň üçinem gitmän durjak daldim welinim, Orazbibi daýzaňam: "Gulanla düşen bolsa ýatandyr, gör-de geläý, Paşaguly, bolmasa!" diýensoň, göwünjeň boldum. Iş gezegimi tabşyrdym-da, aňryk ýöräberdim. Oňat-mazaly bar ekeni, gapyrjakly bolansoň, mazaly hemişekileri ýaly garynja-beýlekem ýanaşmandyr, düşenine-de bary-ýogy iki ýyl boldy diýdi, ýatan ekeni, barsam. Ýogsam, magazinçiň özem az-maz heder etmänem durmady: "öňňülki" diýip welinim... iç çay!"

Men ödüm sebäpli kän aý çay içip bilmämsoň, mampaza bilenem kän ugrum bolmady. Agzyna atanyman, birki sagatdan soň, öýe gelyäkäm ýolda püfläp goýberdim, ýogsam

Orazbibi daýzamlardan adam almadyk ýyлашан mampazaň ala-böle meni tükgerdäýmejegi belli, oňa aklym çatýar, haýwan däl, çöregi agzymdan iýýän...

Ussa Haýty gep bu ýere gelende, Umydyň gürrüňini böl-di:

– Haýwan-haýwan diýip, mal-garany kemsitmeli däl, olaňnam üşügi özüne ýetik. Haýwan diýjeksiň welin, her haýsynyň özüne ýetesi edebem bardyr, gylyk-häsiýetem, adama meňzeş ýeri gaty kändir. Bir tapawudy, ýaradanyň özi olara: "haýwan bolup geziň!" diýipdir-dä, ana, şol! Başga olaň gözçykgynç kemçiligi ýok: olaram biz ýaly ýatýar-turýar, iýýär-içýär, çagasyna hamrak, bir şol ikatýok bolaýmasa, içinde kän bir çagasyny silteý tutýany ýokdur: eşek kürresini ýalap ýatandyr, sygyr gölesini, goýun guzusyny. Onsoň, bu taýda olara göwnüýetmezçilik etmegiň geregi ýok. Dogry, olaryň içinde gazet okap bilýäni ýa-da hat ýazyp bilýäni ýok, onyňa "hä" diýeýin, ýöne biziňem bu adamlarymyzyň gazet okap, alyp barýan galasyny men-ä entek göre-mok. Okaýarlar, okan ýerlerinde-de galýar. Hany oň beýlesi? Aç bolsa, açlygyna gezip ýörler, dok bolsalaram – doklugyna. Däl bolsa, aýt!

– Däl! – diýip, Umydam ödüni tutup, ýeke dyzyna galdy. – Däl! Men ony aýdyp biljek. Biz okaýas, öwrenýäs, diýmek, onuň bir günden-bir gün hökman nepi deger. Haýwanlar okap bilenok, şoň üçinem olaryň taryhy perspektiwasy ýok!

Ussa Haýty ýat sözi eşidip, ykjamlandy. Ýat söze ýat söz bilen jogap beresi geldi, şeýle-de etdi.

– Aý, biziň klimatymyzda, han ogul, oň ullakan bir tapawudy ýok!

Edil çak edişi ýaly, garaşylmadyk urgyny alan Umyt ödüni tutup, halka aşak çökdi:

– Munyňyz jedelli mesele, Ussa aga...

– Bolsa bolar... – diýip, tebib duýarlykly gumanistik äheňde ýylgyrdy.

Ussa Haýtynyň dogtorçylykda okanyny, şonuň üçinem käbir alynma sözlerden hem terminlerden habarlydygyny Umyt näbilsin? Ol asla Ussa Haýtynyň dogtorçylykda okap, bary öwrenen zadynyň ýek-tük sözdü-gini, orsça ýazylgy bolansoň, berlen kitaplardan iki-üç ýylyň içinde many alyp ýetişmändigini, şonuň üçinem okuwy gutaryp gelensoň, oba arasynda: "pylanyň ogly boş çykypdyr" diýen gürrüňe galmajak bolup, gelşine garry enesiniň gaşynda çök düşüp, tebibçiligi öwrenendigini nireden bilsin? Elbetde, soranlygynda, Ussa Haýty türkmen oglanlarynyň birenteginiň ol okuwy gutaryp, arak-çilim satyp ýörendigini, ýene birenteginiňem birnäçe ýyl okuwa gatnap, orsça sögünçden aňyrda öwrenen zadynyň – ýaraman gelene kütek iňne sanjyp, awundyryp goýbermekdigini aýdyp bererdi. Emma Umyt ony soramady, Ussa-da aýtmady. Ussa asla muny ile ýaýyp ýören adamam däl-di. Ol bu derejesine dili bilen däl-de, eli bilen ýetip-di, eli usullydy. Bu wagtam Umydyň badynyň

mazalyja gaçandygyny görse-de, onuň üstüne artykmaç hüjüm edip oturman, Ussa öz borjy bilen gümra boldy.

– Hany, bärrik süýş! Şu taýy agyrýamy?

– Hawwa...

– Bu taýyň nädýär?

– Agyrýar...

– Ynha, bu taýyň?

– O taýam şeýle.

– Sag egniňe agyry berýämi?

– Wah, berýä-le!

– Bor. Sokaý köýneňni egniňe. Gelipsiň, taň edipsiň, bilýänje emimi edeyin. Ýöne beýdip, meň üstümi atalap durmaň, men döwük-enjik bejerýän, adamyň iç goşy bilen işim ýok, ynha, işallasa, eliň ýa aýagyň çykar welin, geläý göni, eň bärrik, o hyzmatyňdan gaçan däl. Ýöne ”ödüm” diýip, indi meniň ýanyma gelme, dogtora bar, iç olaň beren dermanyny, gutular gidersiň, çöpüň uzakdan berlen bolsa, hiç zadam bolmaz.

– Dogtordan peýda tapman gelýär-dä il-bende Siziň (Umyt ”Siziň” sözünü gazetde wezipeli adamlara gös-göni ýüzlenilende ýazylyşy ýaly, hyýalynda baş harp bilen göz önne getirdi!) ýanyňyza. Ýönekinden geljekmi nä? Goýmasa nä, azar berip öt?

– Ödün barlygy nämä degmeýär, azaryna çyda... Bu töwereklerden ”ödüm” diýip gelýän ýeke sen, galanlaryňky kileň döwük-ýenjlik. Ýöne senem ýagly-ýüzlüni azrak iý, derdiňi beterledersiň.

Umydyň sesi diýseň tukat çykdy.

– Iýemok. Ony biziň obamyzda iýýän bardyram öýdemok, belki goňşy obalarda bardyr...

Ussa Haýty hassa gabak astyndan duýgudaş garap, onuň sag böwrüne melhem goýup, goltugynyň aşagy bilen mäkäm sarady.

– Ýaglyk aşak süýşüp gitmesin, esewan etgin. Bir gije-gündiz dagyn saklap biläýseň, onda birneme nepi degäýse gerek, azaryny gowşadar. – Ol gepine dyngy berip, tabşyrykdan soraga geçdi: – Be, onda diýýän-ä, eşekden ýykylmandyr-ow, araky goşaryny çykaryp gelen heleý?

Umyt hyk-çok etdi, goltugynyň aşagyndan sandyz ýaly saralan ýaglyk oňa dem almaga päsgel berdi.

– Orazbibi daýzammy? – ol hykgylady.

– Hawwa.

– Eşek näme işlesin? ýigrimi ýyldan bäri eşege aýagyny atyp bir gördümikä ol? Oglankagam ýapdan eşekli suw getirjek bolanda, gaňña meni mündürip, özi ýanymdan gapdallap giderdi, şol wagtlaram, tüweleme, eti-gany ýerindedi.

– Näbileýin, aňyrdan gelen ”eşekden ýykyldym” diýip gelýär, bil-dä bilibilseň: haýsynyňky dogry, haýsynyňky nädogry? Özem siziň obaňyzdan gelýänler galaba Sertip diýen biriniň eşegini ýamanlaýarlar. Ol eşek, görýän welin, şu gidisine gitse, men-ä siziň obaňyzda döwülmedik el, abat goşar goýjak däl öýdýän, ne bela boldy ol: ajdarhamy ýa ýuwhamy?

ÖWEZDURDYNÝŇ GÜRRÜŇINIŇ DOWAMY

(Içki bölüm)

– Ana, ýaňky eşek zyňmazmy ýokaryk ýatan tanapy görüp! Gaýtmazmyň şol ýokardan kelemenläp: ”ýa suw, ýa saman!” diýip, iýeni haram bolmuş diýsani!

– Kime diýýäň? – Ussa Haýty melhemi boldum edip aýňaldy, içinden pikir öwürüp oturmasyny bes edip, garşysyndakyny dikanlady: – Ýaňkyny kime diýdiň-ä?

– Haýsyny? – Öwezduurdy Ussanyň soragyna düşünmän: ”häli bolar bu melhemi, şindi bolar?” diýip, irikgä bolup oturan ýerinden bir howa aňaldy.

– ”Iýeni haram bolmuş” diýip, kime diýdiň?

– Eşege-le... Iýeni haram bolmuş, zyňdy diýýän, ýolda ýatan tanapy görüp. Gaýtmazmyň üstünden: ”ýa suw, ýa saman!” diýip. Ine-dä, emgegiň üstünden barjak bolsaň, bolýany. Gyzgyny bilen eňeýin diýdim siziň ýanyňyza. (Elbetde, garyp daýhan maşgalasyndan gelip çykany üçin Öwezduurdyň ”siz” sözünü hiç haçan uly harp bilen ýazmajagyny ýa-da aýtmajagyny özüňiz bilmeli!) Dogtora barsaň-a ”reňnil” diýjek, beýleki diýjek, günüňi gök esgä düwjek. Onynça, kim bilýär, çykygyň ýerine et-suw ýygnanjakm-u, ýene bir zat etjekmi, her kim ýöne dogtordan ýarawsyzlyk kagyzyňy alýandyr-da, siziň ýanyňyza eňäýýändir!

Ussa Haýty melhemli jamyny häzir edip, Öwezduurdyň çykan goşaryny eline aldy, sypalap-sermeledi. Onuň ünsüni goşaryndan bölmek üçin gürrüňiň badyny ýatymajak boldy.

– Şon-a oňarmanam duraňzok, ”Gelen – döwlet!” diýlipdir.

– Elbetde... – diýse-de, Öwezduurdyň sesi bu gezek gaty gowşak çykdy. Janynyň goşaryna gelendigini, sähelçe çemini tapsa, bu wagt elini garsa yzyna çekip almaga taýyn bolup oturyşyndanam bilse boljakdy.

– Be, zyňdy diýsen-e, eşek...

– Zyňdy... Ussa... aga-a...

– Tanapmydy özi ýerde ýatan? – Ussa Haýty barmaklaryny Öwezduurdyň egrelip duran goşarynyň üstünden dutaryň perdesini sanaýan ýaly edip, iki baka gezdirdi. – Ýylan dældigini gördüňmi özüň gowuja? Ýylan-pylanam ýataýgyçdyr tomsuň günü ir ertir-giç agşam gumak ýolda?..

– Wah, ýylan däl-le, ýüp-le... özümden gerek, özümden boldy, diýmäýin diýsem...

Ussa çalaragedin güldi:

– Şeydiň how, sizem! İçinizde ”men guraýyn!” diýeniňizem tapylsyn, ýogsam aňyrdan gelen ýöne bir eşekden basylyp, gara zeýrenç bolup gelýär. Küren oba bolup bir haram eşekden basylyp ýörmegeňä abraý däl, olam-a ile gülki.

– Häýt, Ussa aga, agyrjag-ow!

– Ýa, muny, ynha, agyrdyp goýmarys, edil ýöne bile biten ýaly edäýeris.

– Ussa aga, öň nä ol bile biten dälmi? Wah, goşarjygym gowujady-la, illeňkinem görýäs, hiç kimde-de şundan artyk goşar ýok. Onda-da ýöne bir bile bitmekmi, guýma ýalydy-la, wah, öň. Indi ýöne: ”El döwler, egri biter” diýenleri bolmasa...

– Beýem diýme, käte öňküsindenem gowy bolup gidiberdigem bardyr. Onsoňam, çynymy aýtsam, öňküsi bilen meniň işim ýok, men indikisini bilýän. Döwlerden soňkusyny.

– Häýt, Ussa aga, haýt!

– ”Häýt” däl, Häýty. hany, dur entek, şu taýy-ha, ynha, agyrmaly däl, bu taýam. Muň süňk bilen işi bolmaz, hamy dartylan bolaýmasa azajyk, çig ham diýleni-dä bu...

Ussa şeýle diýdi-de, Öwezduurdyň bileginden çep eli bilen mäkäm tutup, sag eli bilenem goşardan bärisini çakgan dartyp, göz açyp-ýumasy salymda-da ýene yzyna itdi. Çalaja şarkyldy çykan ýaly boldy. häliden bäri uçjak guş ýaly galkyjaklap oturan Öwezduurdy diňe ”häh” diýmäge ýetişdi. Goşar ýerine bardy. Öwezduurdyňam eşekden zeýrenmesi şol bada tapba ýatdy. Ussa Häýty-da melhem ýasamak üçin töweregine üýşüren içi dermanlyk ot-çöpli dürli-dümen haltajyklarynyň agyzlaryny boguşdyrmak bilen boldy. Onsoň ol hassanyň oduny ölçermek üçinem däl-de, häki bir ýöne ýadawlygyny ýañzydaýyn diýýän şekilde eşekli gürrüňe birki çybyk çaldy.

– Ýüpem näme, gumak ýoluň üstünde tovlanyp ýatsa, ýylandan enaýy däld-ä. Seredýänem eşek bolsa...

– Wah, onda-da Sertibiň eşegi diýsen-e! – diýip, Öwezduurdy ýañadandan ot alybererli göründi. – Ýene-de mugallymyň eşegi diýjeksiň! Dogry-da, walla! – ol towugyň ýumurtgasynyň sarysyna çöpboýa garylyp, ykjam saralan goşaryna mähir bilen seredip, birneme ýüki ýeňlän halda häki bir ýöne keýpine käýinjiredi: – ”Mal eýesine çekmese, şumluk!” diýleni, ata-babalaň aýtmadyk zady barmy näme?!

– Ýuwunyp-beýleki edeňde, daňyňy birküç gün gozgamajak bolawergin, goşaryň azary aýrylansoň, özi gaçaýsa gerek. Bar, alla ýaryň bolsun!

– Taňry ýalkasyn, Ussa aga! Gaçansoň nädeýin!

– Esgin-ä, elbetde, hapa zyňarsyň, ýerine-de baş-üç gün şerebe daň. Ýogsa-da, duz ýagdaýyňyz nähilidir obada?

– Duz ýagdaýymyz ganymat, Ussa aga. Obamyzyň adamlarynyň dilindäki duzam entejik bize hamyrsuw boljak. Çöňüriň diline düşen özüň bolma! Şoň üçinem, Ussa aga: ”Öwezduurdy eşekden ýykylypdyr” diýen gep çykmasa gowy, sebäp diýseň, basym oba arasynda birine uly oglumyz üçin gudaçylyk habaryny atmakçy, birden diýýän-ä, kest edip oturybermesin, nä wagt, nä zamana. Türkmençilikde dagy bahana tapmasalar, eşekden ýykylanyňy-da dillerine çolawersinler, gudaçylyk bir irnik meseledir. – Ussa nämedir bir zat diýmek üçin agzyny açjak boldy, emma goşary ýerine baryp, dünýäsi giňäp ugran hassa gezek beräýse nädersiň. – Ýogsa-da, Ussa aga, eliň-gözüň dert görmesin, toýuňda gaýtsyn. Ýörüteläp aklyk-beýlekem getiräýmändirin, ýogsam şu wagt gowy bolaýjak ekeni, ýaglygyň ujuna düwüpjik süýji-püýji alyp gaýdyberen bolsam... Bähbit bol-a, gaýta, ynha, toýa çagyryp, toýda hezzet ederin, men-ä bilmedim welin, gudaçylygymyz ugruna barsa, toýy uzaklaşdyrmakçy-ha däl. Özüm-ä işli borun, ýörite gelip çagyryp gidibilmen, aýyplaşmaweriň, ýöne: ”Öwezduurdy ogul öýerýärmiş” habaryny eşitdigiňiz, barybermelidir, Ussa aga, gaty garaşjakdyryn! Gideýin onda men, dünýäň işi garap durandyr öýde-de, bärden barsaň. Hoş onda!

– Aýyplaşman, gaty arkaýyn bolaýyň! – myhmanyny gadymy türkmen däbine görä ýedi ädim ugradan Ussa Haýty garasy ýitip barýan Öwezduurdyň yzyndan garap: – Halalyň bol-a! – diýip, daşyndan seslenenini we uludan demini alanyny bilmän galdy. – Her hili adam bar-aý!”

2. GAÝTARMA MIWE WE HOMMAT DOGAN

Miwe gaýtarma bolup, atasy öýünde ilňkiden köpem gezmedi, azam, ylaýyk kyrk gün. Kyrk gün diýmegem zadyň bu gytçylygynda wagtmy? Telpegiňi aýlamankaň geçýär. Ol ne görjegini görüp ýetişdi, ne-de aljagyny – alyp.

Ejesi bilen doganlarynyň iş arasynda özüni goş-golaňly edip bilmejeklerine göz ýetirensoň, onuň özem, aýybam bolsa, ile çykmasa bolmady. Galyňyň ujundan eline berlenini gysymyna gysdy-da, dükan-dükan syryberdi. Klasdaşy Hommadyň ýük maşynynyň lark-larkyna dözüp, hakyt şähre-de ýetip gaýtdy. O taýda uly ilň baryp maňlaýyny direýänzybrym kiçijek dükanly köçesine maňlaýyny diredi. Elbetde, maňlaýyny köçä däl-de, töri ýyltyldasyp oturan gözleri çakgyň çüýi ýaly satyjydan doly dükanlara diredi. Tapan-tupanyny dannamady: alyberdi, basyberdi beýlesine. Käbir zady aljak bolanda, azajyk eglenip: "Bul artyby Medet halarmyka? Ol artybyň muňa göwni ýetermikä?" diýip oýurgandam. Oýurgansa-da, eline ilen zatdan gaýdyp ýerinde goýany bolmady, gapjygy mazaly ýeňleýänçä kân bir ikerjiňlenip durmady. Hommadam ýaňy giňäp, ýalpyldap ugran maňlaýyndan joralanyp akýan gara derini tutawajy owum-döwüm papagy bilen sylup, maşyn bilen arada dynman daz ýasady. Miwe-de çetinden tutan zadyny ikilenç ýerinde goýanok, bir gyrasyndan ýygyp-düýrüp barýar. Zatly boljak bolsaň, şeýtmeseň boljakmy? Telli-pelliňe näme bitýär? Onsoň gaýdyşyn Miwäniň azajyk göwrümi giňäni bildirdi, onuň gyýkmakdan owadan mawy gözleri gülümsiräberdi.

– Doganjan, azajyga zat aldym.

Ol agyr ýük maşynyny aýagy bilen itip sürüp gelýän ýaly ýapyrylyp, ruldan berk ýapyşyp oturan Hommadyň ýüzüne-de seretmän, hoşamaý dillendi.

Hommadam ýoldan gözüni aýryp bilmän, oňa jogap gaýtardy:

– Aldyň öz-ä birazajyk. Gözleýän zatlaňňy tapan bolsaň.

– Tapanymam bar, tapmadygymam. Ýene birki ýola gelip-gitmeli bor-la şähre, dokuzyňy düzedäýýänçäň, artyp galmyş!

– Birki gezekde bitjegine gözüň ýetse, ýetip-gaýtsa bor-la. Ýene bir boş günüm "guk" diý, kyn görmen.

Miwe özüniň ýaşajyk gaýtarma gelindigini ýadyndan çykaryp, edil ogul jigisi bolan ýaly begendi.

– Bor, doganjan, senden tamamam şeýledir. Seň gelniň gaýtarmaka menem oňa zat almaga kömekleşipdim. Şu wagtky içki jaýyňyzda duran serwandyňyzy şäheriň ”Mebelnisinde” görüp: ”Şeker, serwandyňa gelipdir, ýet, dagytmankalar!” diýen mendim.

Hommat ruldan hasam ykjam ýapyşdy, Miwäniň gadyryny bilip, onuň satyn alan zatlaryny atygsatman oba ýetirmek üçin maşyny örän elin sürdi. Onda-da nowadaky başly-barat basylan gap-gaçlaryň käbiri şakyrda, zenzele gopduryberjek boldy welin, Miwäniň birahat gobsunjyraýanyňy görüp, onuň dillenerine garaşman:

– Bor-bor, ýuwaşyrak sürerin – diýdi.

– Şeýdäýmeseň, artyp galmyş, ýalagymyz çayda galaýmasyn, nä azaplar etdik her haýsy üçin.

– Ýol garmoşka-da, içigara galmyş.

– Wah, şu ýola-da kaýyl-la biz garamaňlaý. Ho-ol öňler nähilidi, eşekli gatnaýarkak, ýadyňa düşýärmä, ýagyn ýagsa, batyp-çomup, geçibem bolanokdy.

– Düşýä, ýöne, meň göwnüm-ä, şol wagtlar hezil ýaly görüňä.

– O nä?

– Hezilli-dä. Bileje oýnaýadyk. Gijelerine Aý-aýdyňdy...

Miwä-de jan girdi.

– Onyň-a dogry, şo zatlary ýatlasaň-a, o döwür hezildi.

– Bir gezegem... – Hommat ýanyndaka howlukmaç seredip, derrewem ýüzüni sowdy, aýtjak zadyndan heder edýän ýaly ruly öňküsindenem beter bagyrtlady. – Bir gezegem, ýadyňa düşýärmä, ho-ol dokuzynjy klasda okaýarkak, gije bukuldym oýnanymyz?

– Hawa düşýär – diýip, Miwe gepiň aňrysyna ýetjek bolup oturman, uguralla gyzyklanyp, ýüzügra häsini berdi.

Hommadyň bolsa gara çynydy, onuň bar-ha rula ýapyrylyp gidip barşyndan muny aňsa bolýardy.

– Ana, şonda, men eşekçikäm Aýjahanyň ýiteni ýadyňa düşýärmä?

Miwe bir zatlary ýatlajak bolup, ýoldan gözüni sowan ýaly etdi.

– Oňly düşenok, kän wagt geçdi-dä, ýöne çalaja hakydama geljek bolýar, soňam tapylmady, şeýle dälmi?

Hommat ”üstünden bardyň” diýýän ýaly, düşnüksiz bir minnetdarlyk bilen Miwäniň ýüzüne müýnli nazaryny aýlady.

– Näme üçin ýitenini bileňokmy oň? Güman edeňokmy?

Miwe gönüsinden geldi:

– Ýok, men-ä eger-eher gümanam edemok.

Hommadam gönüledi:

– Men şonda Aýjahany ogşadym...

Miwe:

– Hiýh! – edip, içini çekdi.

Hommady şagga der basdy. Onda-da gürrüni ýolmady.

– Ol Sertip akgalaň kepbesiniň arkasynda gizlenip oturan ekeni. Mal ýataklary bilen arada. Duýdansyz üstünden bardym, olam gorkup, tarsa turdy, menem gujaklapdyryn. Bir görsem, göni ýüzbe-ýüz bolup durus, nädip dodagyndan agyz salanymam bilemok, dişlänimi bilmän galypdyryn.

Miwe öňküsindenem beter:

– Hiýh!- etdi. – Mojuk bir zat ekeniň sen-ä!

Hommat Miwäniň gyýkmak gözüniň tegelenip barýanyny görüp, ony köşeşdirdi.

– Ýok, men ony kowalajak bolmadym, oň özi gaçdy. Men ony öňdenem gowy görýädim, düşümde öňem ogşapdym, ýöne düş düş bolýa-da, huş ýaly däl-dä. Onsoň birden garaňkyda duşdy welin, saklanyp bilmedim-dä, bagryma basayypdyryn.

Miwe çym gyzył boldy.

– O nätdi?

– İlk-ä hiç zadam etmedi. Soňam aglap, ylgap gitdi, germewe büdräbem ýykyldy, aýagyny çyzdyrды öýdýän şonda.

Miwe lapykeç dillendi:

– Ýüregini ýarypsyň-da, beýtmeli däl ekeniň, gyz garypda ýürek bolýamy o ýaşda...

– Aý, ondanam dälmiä diýýän men-ä... – Hommat birazajyk dikelip gürlledi: – Gapyl basypdyryn men ony, soň bildim...

– Menem şony aýdýan-da.

Hommat nekertlemese oňmady.

– ”Gapyl” diýýänim, buşugyp otyrka barypdyryn üstünden.

Miwe ýene:

– Hiýh! – etdi.

– Wah, bilsem, ömür barjakmy? Bilmezligiň etdirýäni-dä. Gaçyp gidensoň görüp galdym. ýüzüniň ugruna çermegini çekişinem bir geň gördüm-le.

Miwe aňrysyna bakyp, boz-ýaz bolan ýüzüni gizledi. Gapdaldan geçýän ýüregedüşgünç görnüşi ykjam synlandan bolup, bir sellem mäkäm dyndy.

Hommatdanam ses çykmady. ýük maşyny lark-lark edip, käte bir çukura gabat gelip, dükürdäp-şakyrdap gidip barýardy, ýoluň iki ýüzem giden pagtaçylykdy, başga gözün äginere

zat ýokdy. Gürrüňi petige diredenine ökünen Hommat näderini bilmän, ep-esli dymansoň, alaşsyz täze gürrüň agtarmaly boldy.

– Büýl siz potrat aldyňyzmy?

Ol kellesini, gepine görä, kabinadan daşaryk, ýoluň gyrasyna garşy salgady.

Oňaýsyz dymşlygyň gutaranyna Miwe-de az begenmedi, gürrüňiň ýañadandan batga batmazlygy üçin ol dura-bara has çynlakaý gepiň başyny agyrtady, ýogsam ilki onuň başlaýşy göwünli-göwünsizdi.

– Ah-heý, almazmyň, artyp galmyşy, alyndy-la. Meňkä büýl ikä düşdi diýeýin-le. Ejemler-ä bir aldy, olaňkyny näderkäk diýip otyrkam, gaýnlamam aldy oturyberdi, ”bergiden çaltrak dynjak bolýas” diýdiler-de. Indi, saglyk bolsa, o taýda-da maňa ýazylganlyk ýokdur, bararsyň ynha welin, on-ýigrim günden, egniňde gara tüňçäňdir, artyp galmyş, ertirden-agşama şüdügäriň içindesiň syňsyraklap! Arada başym aýlananda dogtora bardym weli, ”Ganyň az, köpräk iýip-iç-de, dynjyňy al” diýýär, içiňe düşmezmi onsoň? Dodagymy çöwrenimi bilmän galaýypdyryn. Ganyň az diýip kim seni işden boşatjak diýsen-e?! Biz görgüliden: ”işdäň näme alýar?” diýip, sorajak barmy? Türkmen pahyr ýanyny ýere bermese, zat iýip bilýärmi? haçan başy ýassyga ýetende, onuň başujuna alma-nar, hoz-pisse üýşüren bolýarlar, emma sagka welin, ol ir-iýmişleri türkmen öz janyna dözenok, ýet-de-gütdelek-dä, wah... Çaga elini uzadaýsa-da: ”Degme, hassa äkidip barýan!” diýip, eline kakylýar. Dadyrsalar, ät galmazlyk dadyraýmasalar, doýumlyk zat ýokdur. Dogtor näme diýende näme, diýeni diýen ýerinde galýar, işem iş ýerinde saňa garap dur, artyp galmyş, haçan bu adamlaram adam şekilli aýagyny uzadyp, kölegede dynç alarka? ömürylla çöpüň-çörüň içinde. Onda-da nätjek-dä, Mededem nä okuwçy-da, oňam yzyndan pul iberip durmaly, gaýnym şeý diýýär. Toýdan soňam, ”jübim bilbiliň ketegi ýaly” diýse, öz gapjygymy eline tutduryp goýberdim. Ýöne ol näçe güne ýetsin, iýjek bolsa, içjek bolsa, şäher ýerinde.

– Hawa-la, şäher-dä, ugran ugruňa pul düşmeli.

– Şony diýýän-dä, artyp galmyş, mugt zat barmy?

Bu gürrüňden soň bir howa oýurganjak ýaly eden Hommat birden gürrüňiň ugruny başga bir ýana burdy, ýasy maňlaýly kellesini ogar-ogar edip, düýbünden başga bir hörpden gopdy.

– Mugt zat ýok-da, hak gürrüň. – Ol Miwäniň ýüzüne hemişekisinden uzagrak seredip, nazarlary sataşanda, gözüne kirpik düşen ýaly gyryp-gyryp etdi, gyzarjak boldy, ýöne gyzarmady, oňa derek sesi has güňleç çykdy: – Diňe men seň hyzmatyňy mugt edýän. Arada Medediň daýzalary seni nahara çagyranda-da men äkitdim. – gürrüňiniň soňuny ol, nämüçindir, gümp-samply gutardy: – Şonda nowa oklan düşegim häzirem ýatandyr, iki adamlyk...

Miwe klasdaşynyň hyzmatyny minnetdarlyk bilen ýatlady:

– Hawa-la, dogan: dünýe dursun, sen dur. Gadyryňy bilýän-le.

– Biläýeňok-la...

Hommadyň maşynyň gerşine basýan aýagy gowşady.

Muňa ünsem bermedik Miwe öňküsi ýaly arkaýyn gürlledi:

– Bilmesek, dogan, bileris-dä barýarka. Seňňem dilegiň düşer-dä bir gün.

– Wah, bitjegini bilsem, şu wagtam dileg etjek-le...

– Bu wagt menden näme dilejek, etek alty-ýeň ýedi, zadyny jemläp bilmän ýören gaýtarmadan? Gaýta meniň özüm bu wagt ite bir sümek bergili, görene ýalbaryp ýörün.

Hommat ahmyrly seslendi:

– Wah, gaýtarmadan bitjek dilegi başga bitirjek barmy?..

– Şeý diý-ä... – Miwäniň saryýagyzyň ýüzüne gyzyly reňk urdy. Ol gepiň ters ugra gyşarýanyny aňjak ýaly etdi. Ikindi ýerine girip, ýerden ýokarda diňe erňejigi galan Günüň yzyndan boýnuny süýndürüp, öwhüldedi. – Artyp galmyş, ýeter ýerde ýetmedigem, süräýsene, Hommat dogan. Barybam düşürmelidir bu zatlary.

– Bor – diýse-de, Hommat töwerek garaňkyradygýça arkaýynlaşmak bilendi. – Sürdüm, ynha. Barýas...

Ol öňündäki tutawaçdan mäkäm ýapyşyp, bar ümzügini öňe atyp oturan Miwä gözüniň gyýtagyny aýlamagyny ýygjamlatdy.

Şol barmana-da, maşyn gapdaldan çykan takyr ýola sowuldy-da, tutlugyň içine siňip gidiberdi. Miwe diňe agaçlaryň içinden geçip, maşyn pagtaçylygyň bir gyrasynda saklananda, özüne geldi.

– Näme sowuldyň-la, Hommat dogan? – Miwäniň barmaklary ýapyşyp oturan tutawajyny öňküdenem beter gysdy. – ýa suwuň dagy gaýnadymy? ýabam-a ýok ýaly bu taýda?

Hommat idili bir jogabam berip bilmän, ýöne gümmi-sümmi etdi oňady.

– Aý, suw bir suwdyr-da... Gaýnady diýseň, gaýnady bor, gaýnanok diýseň – gaýnamady. Sen haýsyny diýjek?

Miwe Hommadyň garaşyşyndan has göwnüçökgün hem lapykeç äheňde jogap gaýtardy:

– Men-ä hiç haýsynam diýjek däl, gideli, ýola düşeli diýjek çaltrak. Garaňky gatlyşyp barýar.

Şondan soň Hommadyň gümmi-sümmüsi juda-da artdy, ol asyl durşy bilen ”gümmi-sümmä” öwrüldi.

– Garaňky gatlyşsa, peýda-da gaýta bize bu wagt, şeýle dälmi nä? – Ol bir salym kabinada düşnüksiz gümürdendi, Miwä bir zatlar duýdurjak bolup, garşy-garşy onuň ýüzüne tamakinlik

bilen seretdi. Emma Miwäniñ doñnara daşa dönüp oturyşyny görensoñ, kabinany açdy, basgançaga aýagyny basyp, nowanyñ üstüne äñetdi. – Boh-how, asyl zatlañña küli çykaýan oguşýa! Münüp, düzediřdirmeseñ-ä boljak däl, Miwe, seret özüñ nowa mün-de!

Miwe sarsmadam. Gaýta tutawaçdan ýapyşyp oturan elini barmaklarynyñ gany gaçýança gysdy.

– Baramsoñyz düzedäýeris-dä, nädeýin men ony indi, nesibämdir-dä... Sür, ýör, hany, bu taýdan bir gideli çaltrak abraý bilen! Çybynam iýip tüketjek eglenseñ, artyp galmyş.

Hommadyñ gyzyly mañlaýy ýaşyp baryan agşam şapagynyñ iñ soñky gyzylyt şöhleleri bilen çaknyşanda, ol ýoknasyzyny atyp hikirdedi:

– Näme kän, şopuryñ ýanynda benzin kän, çalynarys endam-janymyza, nädersiñ, bir çybyn golaýyñdan geläýse! Ýöne gideli diýme, maña-da abraý däl señ zatlañny kül-owram edip ertmek. Mün üstüne-de, saýhalla. Mün, men düşegi ýazaýyn welin, soñ üstünde otur-da, salyşdyr-aý ýerli-erine. Iñ soñky alan terelkeleñ dagyn çaşyp ýatyr. Wah, özem gülli terelkelermidi şolar?

Miwe durup bilmän, kabinany açyp, nowa boýnuny uzatdy. Görse, Hommadyñ diýýäniniñ jany ýogam däl, gap-gaçlardan pytraşyp ýatany haýsy, gabyndan çykyp barýany haýsy, jäch tarelkalañ biri iki bölünipdir. Şondan soñ ol nädip nowa dyrmaşany bilmän galdy. Miwäniñ ýukajyk çit köýneginiñ içinde suwlunyp giden çeyä endamyny aşakdan demigip synlan Hommat maýmyn çalasynlygynda onuñ yzyndan nowa dyrmaşdy...

Onuñ nowada peýda bolanyny, päliniñ bozukdygyny gören Miwe ýakynynda ýylan gören ýaly, dim-dik boldy. Garañkynyñ gowy gatlyşandygyny ol garşysynda duranyñ ýüzüne seredip bildi. Hommadyñ ýap-ýaňyja-da agşam şapagyna gyzaýyp ýanyp duran çuw-ýalañaç mañlaýy häzir gap-garady... Duýdansyz üstüne abanan erbetçilikden aljyran Miwäniñ ilki tapan gepi şu boldy:

– Öz gelniñe biri şýdip ýapyşsa näderdiñ?

Gaýtarmanyñ sesiniñ sandyrap çykyşyndan, onuñ möññürip goýbermekden zordan saklanýandygy bildirdi. Emma Hommat raýyndan gaýtmakdan geçen, gaýta tekepbir gürläp, öñe ýöredi.

– Içki tamymyzdaky egri gylyç näme işleýär?..

Daş-töweregi bir demde gabsan garañkydan howy basylan Miwe dagy alaç tapman, ýene-de Hommadyñ özünden haraý gözledi.

– Beýtme, Hommat dogan, men saña ”dogan” diýip, janymy ynanyp, şu ýola çykdy, indi bu ikarada senem masgara bolma, menem masgara bolmaýyn. Oba içinde ikimize-de abraý däl!

Hommada bu-da täsir etmedi.

– Masgara etmejek bol-da! – diýip, ol öz diýenini tutup, öňe dyzady, kyn ýagdaýda galan Miwäniň ýüzine dikanlap, gözlerini oýnatdy.

Özüne garşy uzap gelýän elleri yzyna itip, Miwe ýene birki sany jaýdar gep atyp ýetişdi. Emma erbetlige küýüni diken Hommadyň ýanynda bu wagt söz diýeniň agramy ýokdy, eşegiň gulagyna kyrk ýasyn okandan enaýy dälidi. Miwe ýene-de yza çekildi. Indiki ädimini Hommat Miwäniň gözüne gös-göni dikanlap seredip, öňe ätledi. Miwe alaçsyz ýagdaýda iň soňky gezek gaýra çekilende, olaryň ikisi-de ediljek maşynyň nowasynyň gyrasyna geldiler...

3. KAPYRGALA

Çöñür obasyna daşary ýurtlardan indiki müňýyllykda, ýagny bary-ýogy 10 ýyldan, yzyny üzmän syýahata geljek turistleriň, görende, agzyny açdyryp, aňkasyny aşyrmaly gadymdan galan taryhy ýadygärliklerini goramak boýunça bu obada ertirden-agşama üznüksiz jedeller gidýärdi. Jedeliň esasan diňe iki adamynyň – mekdebiň fizika mugallymy Sertip bilen geografiýa mugallymy Teýmirleňiň arasynda gidýändigini üçin we onuň näçe ýyllardan bäri çygryny giňeldip, hatda iň bolmanda, oňa taryh mugallymy Italmazy-da çekip bolmaýandygy üçin, obanyň territoriýasyndaky iki sany gadymy ýadygärligiň gumy bireýýäm töwerekdäki pagtaçylyk brigadalaryň arasynda: "saňa ýetdi-de, maňa ýetmedi!" edilip paýlaşylypdy. Indiki gezek kolhoz ýeriniň iň demirgazygynda ýerleşen Kapyrgalanyňkydy. Ol depäniň daşynda-da telim ýyllardan bäri traktorlar işdämen tarryldy bilen aýlanýardylar. Ýöne onuň üstünde dikilen "Döwlet tarapyndan goralýar!" diýen ýazgy iş gyzza-gyzza gelende, pagtaçylyk haýyny gaçyrýardy. Ol depe Döwlet tarapyndan nähili goralýar, nädip goralýar, ony bilýän ýok, Kapyrgalaň daşynda gijede-girimde eli çyraly aýlanyp ýören Döwleti gören-de ýok, ýöne wehim welin hemişe bar. Ol ýazgy depäni Günden, ýagyşdan, töwerekläp iýip gelyän zeý suwundan goramasa-da, pagta brigadalaň ony edil düw-dagyn edäýmeginden häzirlilikçe goraýar. Ekin ýeri ilňikiden has arryk, öme-düme döküne zar Gölli brigadire: "Wah, Kapyrgalaň üstünde-de, öňki depelerdäki ýaly, "Medeniýet ministrligi tarapyndan goralýar!" diýlen ýazgy bolan bolsady, onda etjegimi bilýän welin, arman "Döwlet" diýen söz bar-da!" diýdirýärler. Gölli brigadiriň Medeniýet ministri bilen "bir adamdygyny" obada bilmeýän ýok. Bu obanyň klubynyň sahnasynda ministr Omman Aşyrowyň ähli ýazan pýesasy oýnamaga oýnalan däldir! Basym Çöñüriň oba klubynda onuň orta mekdebiň başynjy klasynda okaýarka çyrşan baş görnüşli onlarça bölek-bücekden ybarat pýesasy goýuljakmyş. Gölli brigadir onuň üçin paýtagtyň Akademiki Drama teatrynyň baş rejissýoryny öz puluna tutup, oba üç aýlyk getirjekmiş diýýärler. Egre dostlugyň hatyrasyna Medeniýet ministrligi, elbetde, birki sany köne depäniň mährinden geçip biler. Ýöne, arman, Kapyrgalanyň hossary güýçli bolýar, şol sebäpdenem onuň goragy beýleki depeleriňki ýaly däl, berk. Pagta ekýän brigadirler taryh mugallymy Italmazy burça gabanlarynda ol: "Bu depä ýanaşyp bolmaz, ol gaty gadymy, biziň eramyznyň, bilemok welin, üçünjimi ýa-da dördünji asyrynda hristian dinine uýýanlaryň dikelden ybadathanasy bolmaly, bilemok welin, onuň dünýä taryhyna dahyly bolaymagam ahmaldyr – diýipdir. – Öňki depeler biziň öz çarwa ata-babalarymyzyň

guran köşk-galalary, olaryň gurlanyna, bilemok welin, ýaňy müň ýylam bolan däl. Olary dökün edenimiz üçin bize "Ýüzüň üstünde burnuň bar!" diýjek ýok" diýipdir. Italmazyň ylmyňa öň göwniýetmezçilik edip ýörenler-de, şondan soň bu jelegäýda taryhda şondan güýçliniň ýokdugyna ymykly göz ýetirdiler. Onuň taryhdan diýseň gowy baş alyp çykyandygy göz-görtele görnüp durdy. Onsoň Kapyrgalanyň bu etraplarda milletara dostlugyň simwolyna öwürlip biljek ýeke-täk depedigi öz-özünden düşnükli boldy duruberdi, onuň üstünde öýlenýänlere ter gül desselerini goýduryp, mekdep okuwçylaryny pionerlige, pionerleri-de komsomollyga alynjakdygyna indi hiç kimde güman galmady. Ýetmeýän zat – kolhoz başlygynyň bu hakdaky ýörite permany. Olam çykjak-çykjagyň üstünde. Şol sebäplem ata-babalarynyň musulmançylykdyr ýa-da ondan has irki otparazçylyk asyllary bilen baglanyşykly taryhy köşgi-galalary it alan sanaja dönderen çöňürlilerniň Kapyrgala gezek gelende, injikleri tibirdeýärdi. Olar milletara dostlugyň iň ýokary nusgasyny görkezip, bu depäniň at gaýtarym beýlesinden aýlanyp geçýärdiler. Bu gylygy nämä ýorsaň ýorup oturmaly bolansoň, elbetde, ony jaý wagtynda batyrlýga hem düşüňjelilige ýordular we şonuň üçinem taryhy goramakda çöňürliler kän ýyllardan bäri respublikan göçme gyzyly baýdagy elden berenoklar. Bu baýdak Çöňüriň depesinde tä duw-ak bolýança galgady. Ony indi elden ele geçirerligem galmady. Üstesine-de bu gyzyly esginiň ömri töwerekdäki ähli taryhy depeleriňkiden uzak boldy. Aýak ýeterde Kapyrgaladan başga indi oňa "amanmy" diýip biljek ýekeje-de ýadygärlik galmady.

Taryh mugallymy Italmaz bu zatlaryň üstünden tüýs ýürekden gülüp, öz ýeňil maşynyndan düşmän, şäher bilen arada kireý edýärdi ýa-da tomus aýlary ilin-günüň towuk keteginidir, samankepbesini salyp berýärdi we halka taryhy däl-de, eýsem anyk kömek edýärdi. Onsoňam ol öz gurýan samankepbeleriniň we towuk ketekleriniň bu ýurtda köne galalardan has uzak ýaşajakdygyna ýokary bilimli taryh mugallymy hökmünde birjik-de ikerjiňlenenokdy. Olaryň halk köpçüligine köne köşklerden has peýdaly, has düşewüntlidigine beletdi. Olaryň galabasynyň köne ýadygärlikleriniň kerpijinden salnandygy munuň inkär edip bolmajak subutnamasy dälmi näme?! Gowaça dökün edilen öňki iki gadymy galanyň üstündäki Medeniýet ministrliginiň güne agaryp giden ýazgylarynyň ol ýerlerden gümünü dartmak hem taryhy depeleriň gumuny gowaça meýdanlaryna günübirin dökün etmek baradaky kolhoz başlygynyň möhüm kararynyň aşagynda taryh mugallymy Italmazyň goly-da gözüni gamaşdyryjy şöhle bilen lowurdaýardy.

Sertip bilen Teýmirleň bolsa, bu zatlardan habarsyz, geljekki müňýyllykda, ýagny bary-ýogy on-on bäş ýyl geçensoň, bu ýere yzy üzülmän akyp ugramaly daşary ýurtly syýahatçylaryň göräýmeli, haýran galaýmaly geň-taňlyklarynyň hataryna ýene haýsy depäni

ýa-da tütmeği goşmalydygy barada irmän-arman jedelleşip ýördüler. Sertibiň myrryhyny atlandyrýan ýekeje zat, ol hem Teýmirleňiň bu gymmatly zatlaryň hataryna etrap merkezi bilen obanyň arasyndaky araçäkdäki pagta bazasyny-da goşjak bolmagydy. Sertibiň düşünjesiçe, munuň özi baryp ýatan düşünjesizlikdi we hatda, hudaý saklasyn, onuň bir ýany wagşyçylyga baryp direýärdi. Ýeri, öz-ä bir pagtabaz bor, özem onsoň o nähili taryhy ýadygärlik bolýarmyş?! Ýöne, beýleki gapdaldan seretseň, Teýmirleňiňem diýýäniniň jany ýok däl: "Eger gowaçanyň kökleri ýurduň geçmiş taryhyndan iýmitlenen bolsa, onda ol öz-özünden taryhy gymmatlyga öwrülýär! Başgaça bolsa, hany onda maňa öňki gadymy depeleri görkez-dä! Indi inturistlere gowaça çöp ýa-da pagta bazasyny görkezmeseň, başga näme görkezjek?!" diýip, Teýmirleň dyzaýardy. Teýmirleňiň bu delili Sertibi gowy haýalçyratdy, hatda tas "seňki dogram!" diýdiripdi. Ýöne barybir birnäçe günden soň, pagtabazyň etrap merkezi bilen araçäkte ýerleşýändigini bahana edinip, Sertip ony inturistleriň indiki asyrda geçmeli gyzgalaňly ýolundan aýyrmaly diýen kararyna ýañadandan dolanyp geldi we şondan soň bu meseläni täzedden geňşemekdenem kes-kelläm boýun towlady.

Çöňür obasynda gelen-gidene ýüzüň utanman görkezip bolaýjak taryhy gymmatlyklar sanalanda, Goşa aganyň hyrlısy, Hommatlaryň içki tamynda köne türkmen halysynyň üstünden asylgy duran köne türkmen egri gyljy barada-da näçe diýseň gürrüň edilýärdi. Bu meselede fizika mugallymy bilen geografiýa mugallymynyň arasynda ýekeje-de agzalalyk ýokdy: egri gyljy bilen hyrly, gürrüňsiz, taryhy gymmatlyk. Hommatlardaky egri gyljyň Gowşut han döwründen galandygyny obada uludan-kiçä bilmeýän ýok, hemmejesi bilýär. Ol gyljy geçen asyrda Hommadyň atasynyň atasy Bedrüstem aga göteripdir. Hommadyň atasynyň atasy Maryny basyp almaga ilderden gajar dökülende-de, gaýradan hywa hany Mädeminiň çozanda-da, Gowşut hanyň atylaryň içinde bar eken. Bu gyljy bilen Bedrüstem aganyň näçe eýran serbazynyň, näçe gaýralynyň kellesini şalgam kimin togalandygyny anyk bilýän ýok, ýöne az dældigini bilýärler. Bu barada obada ir döwürden bäri haý-haýly rowaýatlar dilden dile geçip gelýär. Entek oglanka-da kimdir biri bilen agzy alarsa, Hommadyň ur-tut: "Atamyň atasynyň içki tamymyzda asylgy egri gyljy näme işleýär!" diýmegi ýöne ýerden däl. Hommat şeýle diýdigi onuň garşydaşynyň derrew saly gowşatýardy. Onsoň beýle gymmatly ýadygärligi ýoluna gyzyl pul düşäp, Çöňüre geljek daşary ýurtly syýahatçylara görkezmän, ýeri, kime görkezjek?

Elbetde, bu gürrüňler gozgalanda, töwekgelçilik edip aňsat-aňsat daşyňa çykaryp bolmajak bir gizlin höwes-de Sertibiň içinde çalaragedin köremän duranokdy. Sertip ony kädaýym Teýmirleňe geňşäýsem-geňşäýsemem diýýärdi-de, ýöne ýürek edip bilenokdy, salykatlylyk gursun! Şeýdibem, "Eşegi ýal igleder, guly – hyýal!" diýlişi ýaly, Sertibiň bu arzuwy

bitmezjana öwrülip, onuň özüni horlap ýördi. Gepiň küle ýeri, aňyrdan gyzyl pul töläp, Çöňüre geljek baý turistlere görkeziljek geň-enaýy zatlaryň içine Sertibiň öz gulan-eşeginem goşasy gelýärdi. Emma bu barada Teýmirleňe dil ýaraýsa, onda oba gülki bolaýmakdanam çekinmän duranokdy. Bu hyýal ony eýerläp münensoň, ol öz eşegini taryhy arena çykarmak üçin edýän aladasynyň depginini güýçlendirdi.

Munuň üçin ol onuň terbiýesiniň ugruna ymykly çykdy. Eşek bilen tutaklaşyp ýörmäni özüne kiçilik bilmedi, bu ugurda kân çorba sowatdy. Netijede, näçe hötjetlik etse-de, Sertibiň eşegi wagtly-wagtynda suwa düşmäge, gezim edip aýagyny sazlamaga, Göroglynyň Gyratynyň 24 ýörüşinden birki sany aňsadragyňy öwrenmäge boýun bolmaly boldy. Eşeginiň iştimagy gelip çykyşyny göwnejaý tertibe salmak üçin Sertip, Oguloraz gelnejä bildirmän, gulan gözleginde Badhyzyň bärei çetlerine birki gezek gününlik ýetip gaýtdy. Ýöne bu gözlegleriň netijesini entek gizlin saklamaly diýen karara geldi. Wagt geler, adamzat, has dogrusy, onuň iň mynasyp wekilleri Sertibiň eşegi barada bilmeli gymmatly maglumatlaryň hemmesini bilerler. Ýöne häzirlilikçe welin, öz gaty toýnaklary bilen taryha dükürdäp girjek bu eşek barada adamzat, gynansak-da, iň bärkije maglumatlary eşidip oňmaly bolsa gerek...

4. SERTIBIÑ EŞEGI

Aslynda Sertibiñ eşeginiñ reňki gara däl, agam däl, ýogsam onuň gara ýerem bar, ak ýerem, meselem, garnynyň aşagy. Gara ýerleri: tegmil-tegmil, art aýaklarynyň arasynda, edil tagma basylan ýaly. Beýle tagmalar onuň öň aýaklarynyň arasynda-da bar. Ýöne beý diýilse, Sertibiñ eşegi ala-muladyr öýdäýmäň, ol çal, çalam däl-de, goňur, goňuryňam açygy diýjeginem bilip bolanok, ýapygy diýjeginem, aralyk bir reňk-dä, ne eýläk, ne beýläk. Ýöne, garaz, öňde-soňda kesgitli bir reňkiň üstünde durmaly diýilse (munuň nähili kyndygyny bir bilsediňiz!), onda Sertibiñ eşegi çalaragedin beýleki reňkler gatyşan goňrumtykdan gelen daýaw bir aýgyr eşek diýse boljak! Oňa meňzeş eşek, umuman, obada gyt däl, her köçede, bolmadym diýende, birlän-ikilän bar, şonuň üçinem il onuň ”reňki nähilem?” diýip duranok, bir agyz: ”Sertibiñ eşegi” diýýär-gutarýar, wessalam, gep tamam!

Ýöne Sertip öz eşegini ýerde-gökde goýanok. Reňkini, gylyk-häsiýetini, düşbüligeni öweni bilen il oňuşmanam durjak däl, geçirimli, ýöne Sertip onuň bilen oňnut etmän, eşegini halys arşa çykarýar, onuň enesini eşek edýär, atasyny – gulan! Hamana, ol garjaşyk nikadanmyş, ýagny ýarym eşek ýarym gulan! Obada goh turdy. Goham däl-de, ýöne närazylyk döredi: o nähili gulan? o nähili gatyşyk nika? Sertibiñ öňki mada eşegini idip, Bathyza siňip gidenini gören ýok, ol eşeginiň deme geleninem gören ýok, Sertibiñ özüniňem göreni näbelli, diýmek, nirede deme gelen bolsa, şol ýerde-de çykandyr. Beýle ”häh” diýende, ”mäh” etjek bolup, Sertibiñ mada eşegini garawullap ýören gulan bar eken diýdi bu töwerekde? Heňe gelmejek zat. Ýöne heňe gelmejek zatdan el çekip, ”siziňki dogry, agalar!” diýip geziberende, Sertibi il tanajakmy? Ol öz gepini gögertmek üçin, öz gulan-eşegine ýa-da, tapawudy ýok, eşek-gulanyna bedew ata edilýän hyzmaty edip başlady. Oguloraz gelnejäň ýaşyny gaýry ýaşadyp, eşegine güne bir gezek çig ýumurtga çakyp berdi, sygryň gys ýminden eşek-gulanyň öňüne çekdi. Hezzet bilmez eşek (bu taýda ”eşek” diýmeseň hiç boljak däl!) ýumurtga hörekden boýun towlap, Sertibe azar ýamanyny berdi. Iýenok. Ýat-da, togalanaý, eger-eger datmagam islänok, ”hyh” diýseňem iýenok, ”çöş” diýseňem! Sertip: ”hap!” diýibem gördi. Eger-eger, meýil edäýse nädersiň! Gaýta, gaty zoraberende, Sertibi duşman okunyp, ýumurtgaly okarany uzadan elinden agyz saljak boldy. Sertibiñ muňa öler ýaly gahary geldi. Şondan soň gadyr bilmez eşek ataly eşek ýa-da Sertibiñ gepine gulak assaň, gulan ataly eşek ýumurtga höregiň deregine üç-dört gün wagtly-wagtyna tomman taýak iýdi!

Emma Sertip galyň agzy boşa göz görkezmek, öz gepini gögertmek üçin onça-onça jan çekmän, pälinden gaýdyp biljek däl. Eşek eşekligini etse, Sertibem Sertiplitini etdi. Netije hiç neneň däl, eşek-gulan garagy akan ýaly çig ýumurtga içmäni öwrendi. Şeýdibem, Sertip öz eşegini, garaz, garamaýak oba eşeklerinden saýlady, tapawut etdirdi. Soň ol onuň terbiýesiniň ugruna ymykly çykdy, gep-söz öwretjek boldy. Ýöne, haýp, eýýäm giç boldy: çig ýumurtga içip, sygryň iýminden symyşlap mazalyja gözi gyzaran eşek-gulan edil garynjasyz garaçy eşekler ýaly hyzzyn atdy. Golaýyna barany depdi, gapdy, agzyny hatap ýaly açyp topuldy, yzky iki aýagyna galyp, aňňyrmadanam gaýtmany. Garaz, obada at gazandy, "Sertibiň eşegi" diýdirdi.

Şol mes eşek-gulanyň üstüne soňra Sertipden öňňe adam ogly aýagyny atyp biläýse nädersiň! Çagalarynyň dagy biri-de golaýyndan baryp bilenok. Eşek däl-de, duranja bir krokodiliň bar-da, diňe ýuwudanok diýäýmeseň, galanyň edýär. Oguloraz gelneje bu zatlara çydaman, tas goşuny göterip atasy öýüne gidipdi. Ýedi çagasy ýedi ýerden asgynjak bolmadyk bolsa, giderdem.

– Sertibiň şol eşege eden hezzetini ýigrimi iki ýyl bäri bu öýüň ody bilen girip, küli bilen çykyp ýörsemem, men görüp bilmedim – diýip, ol Orazbibiniň ýanynda bagryny ýaryp zeýrendi. – Men neneň atam öýüme dyzamaýyn? Ah, ýöne ýedi çagany yzyňa tirkäp baryp, käşgi ataň öýüňden ýüz tapyp bolýan bolsady!

Orazbibi oňa "aýrylyşma" diýmedi, ýöne bu meselede öz pikirini her hili çeper ýañzytmalar bilen şeýle mälim etdi:

– Oguloraz, bi erkekkeň haýsyny goýup, haýsyny aljak? Gowusynyň ýüzüne köz degsin! Ynha, muny göreňňokmy (ol boýnundan asylygy eline syrly ümledi)? şuny, ýogsam, başga bir är bolanda edermidi? Seň Sertibiňem etmez şuny. Ýüregimdäkini aýdýan men saňa, küpür geplesem, "tuf!" diý, ynha, ýüzüme, Oguloraz. Menem şundan ýanan, näçe ýyl hyzmatyny edip ýöriň, şuny adam etjek boluplar dişim-dyrnagym döküldi, wah, dişjagazym-dyrnagym... Wah, bir är diýlen zat bazarda satylyp, başgasy alnyp gelinýän zat bolsa, sowutsaň içiňi...

Oguloraz gelnejäniňem ýaman gahary geldi, gahary gelmegem däl-de, ýöne erkeklere jany ýanyp, ýa-da olardan gutarnykly göwni galyp, göwni galmak bilen öýkäniň arasynda elenip, şeýle diýdi:

– Satyp-sowup, pul harç edip ýörseň, köhi geler bu haram erkekkeň! – "haram erkekkeň" diýdi öýdýän. Orazbibi muny açyk eşitmedi, ýöne eşitmese-de, Oguloraz edil şeýle diýen ýaly boldy. Orazbibi tsgindi ýa-da tsginen ýaly etdi. Emma syr bildirmedi, özüne gezek gelende, ondanam aňryk geçmek üçin diýjegini öňürti içinde bişirip goýdy-da, ýene Ogulorazy diňläp hezil etdi. – Bulara pul sarp etmersiň bulara...

Şeýle diýip, Oguloraz hyjuwyna pauza berende, Orazbibi bir zatdan gorkýan ýa-da çekinýän ýaly düýrükdi, ol Ogulorazyň erkek tohumyny tüketjek bir aýylganç jeza çäresini oýlap tapaýmagyndan gaty heder eden ýaly boldy, hatda diwardaky asma sagada seredip goýbereninem duýman galdy. Onuň dili bolsa, agşam sagat alta golaýlap, Orazbibiniň gazany atarylmandy. Ýekelli halyna sogan dograp, kartoşka ardyp, haýdan-haý nahar ýetişdirmelidigi ýadyna düşende onuň gazaby egsildi. Ol nahar etmänem biler, ýöne beýtse, düýnküsi ýaly Paşaguly ýene-de özüne howul-hara bir zat bişirinjek bolup derrew pyçaga ýapyşar; bu erkekler pyçaga ýanaşsa, elbetde, oňňullyk ýokdur: bärisi börtme, aňrys kakmaç – şondan bärde saklabilseň sakla-da göreýin! Ýok, bu erkekleň eline gowusy pyçak düşmesin! Orazbibi Ogulorazyň agzynyň gymyldaýanyny görüp, ýene onuň ýüzüne dikanlap seretdi, şonda onuň sesinem eşidip ugrady.

– ... seň diýýäniň gaty dogry, bulara hyzmat etme: ”Hezzet etseň eşege, hyzzyn atar duşaga!” diýilmänmi näme? Wah, köneleň gurbany bolsaň, aýdylmadyk-diýilmedik zat barmy nä? Aýratynam erkekler meselesinde. Olaň kimdigi atam döwründe-de belli ekeni.

Orazbibi öz pikirine gümra bolan uçurynda gepiň ugruny ýitirenem bolsa, ”eşek” sözünü eşidip, ýene ony tapjak ýaly etdi, iň bolmanda, eşekler bilen erkekleriň arasynda kän bir tapawudyň ýokdugyny aýdyp, içi ýanyp duran goňşusynyň içini sowadasy geldi.

– Wah, janyňa döneyin, Oguloraz, ”erkek – eşek!” diýilmänmi näme? Bulaň eşekden parhly ýeri bar bolsa, telim ýyllardan bäri hyzmatyny edip, ýapynsa ýapynja, düşense düşekçe bolup ýören maşgalasyna munuň kimin sütem edermidi? (Orazbibi ýene-de ýüň maňlaýlyk bilen sandyz ýaly saralyp, boýnundan asylan eline köpmanyly ümledi.) Aýt, edermi şeýle sütemi?

Orazbibiniň bugdayreňkden garaýagyza ýakyn ýüzi öňküdenem beter suslanan ýaly edip, goýun gözleri otlukly ýyldyrady. Eger ol gaşyny бүрjеşdirip, derrew aşak bakmadyk bolsa, onda tegelek ýüzi durşuna gahar-gazabyň mekanyna öwrülendir öýtse boljakdy.

– Sertip indi menden şol haram eşegini gowy görýär, işden gelensoňam, wagty bilen şon ýatagyndan çykanok – diýip, Oguloraz hem öz ugruna örän gussaly ýa-da ýöne şoňa ýakyn hüňürdedi.

– Düşme ol ikisiniň arasynda – diýip, Orazbibi oňa pent etdi. – Düşme aralarynda, erkek adamyň yşgydyr, odugan bor-da, sowaşar. Bular bir zada güýmenmese, günü geçýrämi näme? – şeýle diýip, ol gussaly goýun gözlerine ýañadandan mähir çäýdy, öz gürrüňine süýji ýatlamalardan goşmaly pursatynyň gelendigini duýan ýaly etdi: – On-onki ýyllykda gelin bolup gelen uçurlamda... Wiý-wiý, Orazbibiň bar bol-a! ”On-onki” diýip oturyberipdirinmi, gyz, bagty gara, Oguloraz? Ýigrimi-otuz ýyllykda-la! Ilki-ilkiler Paşagulam şu meň ýanymdan aýrylmazdy, tehnikasyny taşlap, ymgyr gije-de öýe geläýerdi. Ynha görseň, ”tyrk-

tyrk” bardyr gijäň ýarynda, tarsa turup, tutyny galdyrsaň, Paşagulydyr işigaýdan, gözüni ýyldyradyp duran aýnaň aňrysynda, he-e, towuk ogrusyna meňzäp. Açmazmyň aýnany onsoň, salmazmyň içerik garagyň akan ýaly? Gapydan gelse, gaýnatam kowjak yzyna it salyp. Dözermiň onsoň, boýnuny burup dursa, emenjek çaga ýaly? Asyl indi geläýenok-la ýol söküp? ”Gelgin gijrägem bolsa, ukym tutanok, içim gysýar” diýseňem gelenok. ”Tehnika çylşyrymlaşdy bu çakda! – diýýär gaýta.- Goýup gaýdyp bolanok” diýýär. Görýäňmi? Näme edibilýän bolsaň et, hany, göreýin. Alajyň ýokdur. Senem düşme diýjek bolýan aralaryna, eşege güýmensin, ite güýmensin, güýmenen ýeri bor bir zada. Köneleň atynyň ýerine-dä indi bularyň eşegi, iti. At ýok indi, he-e, at münen gujurly erkeklerem ýok bu çakda. Galany diňe – eşek, şoňa görä-de – erkekler. Nädeli, janyňa döneyin, Oguloraz, çydamasaň nä alaç etjek?

Oguloraz nämedir bir zadyň wagty geldi welin, diwardaky asma sagada ýiti-ýiti serediberdi, gobsunjyrady.

– Gideýin, gyz, wagtam bolupdyr. Ger ol işigaýdan, yzymda turar bir gopgun. Eşeginiňem dört sany ýumurtgasyny taýynlap goýmalydyryn. Şol myrdaryny münüp, ota gidendir. Bir eşek ýüki ot getir welin, dagdan kelle getiren bilen des-deňdir, gyzydraýmalysyň gazanyň gulagyny, geçäýmelisiň önünden, ynha...

– Şeýt. Meňňem aladam ýetik, nädeýin, çykaryn-da nahar-şoruň ugruna bir elimi boýnumdan asyp. Bulary, wah, naharlap ötersiň-le, boýnuňdan bir ilensoň, gyzgyn tagan bolup.

– Şony aýtsan-a! Wiý, ýogsa-da, ertir bileräk ýöräweräli, ilerki Haltäjiň gyzy gaýdýandyr, Miwe.

– Habarym bar. Bu el bilen men ýöne saçak götererin diýsem-ä – ýalançy. Sopbaş görnüp gaýdaýmasam?

Oguloraz ony hatyrjem etdi:

– Saçagymyzy goşayarys: iki çörek alagada, üstüne-de togsanlyk kökeden baş-üç sanagyny, kagyzy kemptudanam ýene bir şonçany atyşdysak, şo bor-da, Orazbibi!

5. GAÝTARJYNYŇ ÖŇÜSYRASYNDAKY GIÝEWÇILIK

Orazbibi bilen Oguloraz gelneje gaýtarja deňli-derejeli görnüp gaýtmagyň gürrüňini edip otyrkalar Haltäjiň gyzynyň hüjjük saçly adamsy Medediň Aşgabatdaky okuwyny bir hepdelik taşlap, eýýäm oba ýetip gelyäninden olar bihabardylar. Onuň gaýtarja her kimçe garaşandygyny, "gelnim" diýip, beýle ýüreginiň üzlüp barýandygyny kim bilipdir? Oňa soňra hatda Miwe-de ynanyp, düýbüne ýetip bilmedi. Gaýtarjy diýmek – ýekeleme däl, otag däl, pagta ýygymy däl, onuň üçin okuwyňy taşlap, oba gaýdybiýr ýaly! Emma öýlenen oglanlaryň syýasy düşüňjesi derrew aşak gaçmak bilen, olara aýdanyň-diýeniň ýokanok. Entek ýöne Medediň oba gelmegi-de, aýdylyşy ýaly, zelesiň ýarydy, ertir getiriljek gelnine garaşyp, öýlerinde başyny basyrnyp ýatyberenliginde, allanäme bolaymaly, öz aýagy bilen geljeg-ä ertesi gelni! Emma ol öýe sygmady, söwer ýaryny gijäniň içinde görermen boldy, bu gezelenjiň yzynyň nämä baryp degjegini ol pikirem etmedi. Ol asyl edil bu iş gopan wagty pikir edibem bilenokdy. Aslynda bu zatlar diňe Medediň günäsimi? Çigniň has öňräkden çigşip başlandygyny kim bilenok...

Ilki Aşgabatdan otly bilen gaýdyp, Garybata golaýlanda Medediň ýüregi gursagyna sygman, düwdeneklöp-düwdeneklöp tambura çykdy, adam-gara görmänkä, mytdyldap barýan otlynyň demirler tekerlerine depip-depip gördi, içini sowatjak boldy. Halys sabry suw bolan ýaş ýigidiň soňabaka birhili aňy haýallap, ol otlynyň aýnasyndan uzak bir ýerlere gözünü manysyz hem gamgyn dikdi oturdy. Töweregindäkiler bilen ümmüldeşmeg-ä beýlede dursun, öwrülip, olara "ýüregime düşdüňizem!" diýmedi. Aslynda hyryn-dykyn doly otluda muny kime diýjek: aýagyňy ýassanyp ýatanlaramy ýa-da eliň üstünde oturanlara? Biri-biriniň demini alşyp, yskokdan bimar bolan, otlynyň ysy ornap giden bu biperwaý mähellä näme diýeniňde nä? diýdiň nä, diýmediň nä? Sen olara diýseň, olar kime diýmeli? Eýsem olar gidip, öz hakyny talap etsinmi? Heňe gelmejek zat, bu adamlar hakyny talap edenden, her zat edenini gowy görer, Medet ony bilmän duranok.

Nätse-de, otly pyşdyl ýörişini edip ahyrsoňy Garybata gelmeli boldy, Mededem goşuny süýrär, ondan düşmeli. Otly durup-durmanka, edep bilen çagyly ýola böken Medet, beren puluny ýolboýy az görüp gelen ýolçyny armanda goýup, bir towsanda çybyn-çirkeyli ikindine siňdi gitdi. Studentleriň ata-baba gelyän endigine görä, ol wokzala kireýe çykan maşynlaryň içinden iň arzanyny gözi kaklyşandan tanap, onuň içinde eýýäm üsti-üstüne oturan adamlaryň arasyna urduryp girdi. Ýolboýy, tä obalaryna ýetýänçä-de, Medet üç ýyldan bäri biwagt-

näwagt otludan düşse, maňlaýyndan direýän bu köneje "Tiz kömege", onuň başy ýag siňen papakly goja sürüjisine hem raýon keselhanasynyň göwrümi hem jübüsi giň baş wraçyna alkyş kökünü okap geldi. Biwagt-näwagt şu "Tiz kömek" dadyňa ýetişmese, kim ýetişsin? Garybata bilen olaryň obasynyň arasynda şundan yzygiderli, şundan ynamdar gatnaýan başga ulag barmy?! Dyňzap gelen bimöçber duýgudan ýaña ýüregi atygsan Medet arasynda hamsykjagam boldy, ýöne ol gözýaşynyň kelle çakyşdyryp oturan özi ýaly minnetdar ýolagçylaryň biriniň agzyna ýa-da gözüne damaýmagyndan heder edip, bialaç saklandy.

Şeýdip, iňrik garalyberende Medet abraý bilen oba geldi, munuň özi oba üçinem pes abraý däl. Gatlakly bişirip oturanlar ojagyň başynda saklap, "Garnyň hepbik ýaly bolup gidipdir, iý birazajyk, ertire çenli daýan, ýogsam gelniň egninden pylçap uraýmasyn!" diýip, oňa üstüne şeker sepilen gatlakly iýdirdiler. Olam saçyny hüjjerdip, hezil edip, ojakda gaýnadylansoň, tüssäň tagamly ysy ornan gök çäýä ýanap, gatlakly iýdi. Garaz, hemme zat başda gülala-güllükdi. Waka ilkaşam Medediň daşyna ýakyn dostlary üýşüp, arak içişlik başlanansoň ýüze çykdy. Olar ilki iýip-içip, ilkaşamy ýassy etdiler. Soň onsoň hezillik başlandy.

– Ertir-ow seň gelniň gelyär-ow! – diýip Medediň klasdaşy, kolhozyň traktorçysy Başım gözi ümezläň dostunyň böwrüne dürtti. – Gelyä-ä-row, häzir bol-ow! Aý, ýaş-şasyn!

Bu wagt eýýäm ýaş ýigitleriň oturan tamynyň märekese azalyp-azalyp, diňe Medediň iň ýakyn iki sany syrdaş dosty galypdy. Medet bu wagt içilen aragyň derdinden özüni ýene-de, hamana, otlynyň üstünde ýaly duýup, çäýkanjyrap otyrды. Ol iň soňky pikirlerini bir ýere üýşürüp, ümezläň gözlerini bir nokada dikmek isledi. Nokat näçe uzakda hem näbelli boldugyça, şonça-da ol akyly görünmelidi, Medet muny türkmen sowet edebiýadyndan ýat bilýärdi. Emma bireýýäm goýalan garaňky oňa penjireden aňryk uzaga seretmäge ýol bermedi, penjiräniň daş ýüzünden perde boldy duruberdi. Üstesine-de, Medediň student beýnisine üçünji bulguryň zarby kerpiçden kem degmedi, şonuň üçinem onuň saýlan islendik näbelli nokady haýsydyr bir ýürekbulanç zada öwürlip mörmüldäp başlaýardy. Onsoň kese gyşarmabilseň gyşarma! Başım bilen Tagangeldi entekler mizemese-de, Medet eýýäm mazalyja süregine ýetdiripdi. Muny gören Başım çaklaňja bulgurlary birýan pyzdy-da, Tagangeldi ikisine käseleri erňekledip arak guýdy.

– Göter, Medediň hem onuň gaýtarmasynyň saglygyna! Sag-aman biri-birine gowuşsynlar ertir!

– O nämüçin ertir, şu gün gowuşsynlar! – diýip, Tagangeldi Başımıň garşysyna gidip, şowhun etdi.

Medet kese ýatan ýerinden haýsydyr bir nobatdaky mörmüldik ýürekbulanç nokatdan ysgynsyz nazaryny zordan ýolup aldy-da, agyzlaryna ajyny guýup, dodaklaryny tüýdük edinip, üfleşip oturan dostlaryna birhili düşnüksiz sereden ýaly etdi.

– Näm-ow, gowusany-gowusmany bizen siziň ne isiňiz? Gowusjak bolnup gelinýändiz Asgabadtan su taýyk!

Bäşim ýaş sogan iýmäni gowy görmezdi, şol sebäpdenem ol ony bölüp-büçüp, oturman, näçe eline ilse, epläp, agzyna dykaýardy. Bu wagtam ol agzy ýaş soganly, gözünü mölertdi, bir zat diýjek-diýjek bolup, bokurdak ýumrusyny suwsuz gultumy guranyňky deýin iki baka gatnatdy.

– Aýt, öňi-soňy bun-erte biler! – diýip, Tagangeldi onuň böwrüne symsyklady.

– Aýt özüň!

– Başladyňmy, aýt-da! Men başlamog-a, men ýöne gözümi mölertdim.

– Mölertdiňmi, aýt-da indi!

Medet bularyň ýüzüne seredip, nämedir bir zada düşünjek hem düşünmejek ýaly edip, içgiden sämän kellesini iki eli bilen tutdy, bir salym şeýdip oturansoň, ýüzünü ters öwürdi. Bäşim bilen Tagangeldiniň hymy-symysy ýatmansoň, iň soňunda bar güýjüni jemläp:

– Näm-mm-oww? – diýdi. Entegem ol kän zat diýjekdi, ýöne häzirikçe bary diýip bileni şol boldy.

Bäşim ykjamlandy, bogazlanýan bugra ýaly, boýnuny ýanyn-ýanyn süýndürüp aldy. Gepçilik onuň tohum-tijinde-de ýok zatdy. Gybata ökde bolmansoň, ol ilden eşidenini gylyny gyşartman, ak arakdan içi lap-lap ýanyp duran Medede şol durşuna ýelmedi:

– Miwe erbet gezyýmiş...Hommat bilen.

Bu habary ýetirensöň, Bäşim ätiýäçdan saçagyň gyrasyndan ýapyşyp synçgyrdy. Medediň gözüne seredip zat aňar ýaly bolmady, çünki onuň gözleriniň agy bilen garasy gatlyşyp ugrady. Oglanlar saçagyň üstündäki gol boýy pyçagy saçagyň aşagynda gizlediler. Medet birdenkä ýerinden zöwwе galdy, soňam halka aşak çökdі. Tagangeldi ylgap baryp, aýnany açdy, Medediň kellesini daşaryk çykardylar, güjükleri aýnanyň tekjesine böküp, derrew onuň ýüzünü-gözünü ýalaşdyrmaga başlady. Emma Bäşim bu möhüm işi güjüge ynanman, aňyrdan aýlanyp gelip, Medediň kellesinden iki taňka suw eňterdi. Medet edil ertekidäki pälwanlar kimin, gürrе silkindi. Elbetde, suwa girip çykan goýunlaryň-da şeýle silkinmesi bar. Meňzeşlik gursun!

– Guýuň! – diýip, Medet öwrülip, ýanyndakylara höküm etdi.

Bäşim bilen Tagangeldi bir diýenini iki gaýtalatman, näçe diýse oňa, dostlarça, arak guýup berdiler.

– Men eztiz öýe gelen badyna Miwezen hasap sozajak, so-ozazyn... – diýip, Medet ysgynsyzlykdan basylyp gygyrdy.

– Ýo-oo-ok! – diýip, dili peltekläp ugran Bäşimem süýem barmagyny ýokaryk galdyrdy. – Eztiz nämä gezek? Eztiz hez kimiň müň isi baz. Su wagt hasap sozamaly gidip... salkynda... yssy ezbet edýä adamyny. Bazalyň bázden, hasap sozalyň. Soň so ýezden Hommady tutmaga gidezis, üç bolup, seýle dämi, Tagan?

– Seýle... – Tagangeldi goşa-goşadan synçgyrdy.

Netijede, gelniň gaýdyp gelmegine çen bilen ýarym gije bilen ertir guşluga çenli wagt galanda, Bäşim bilen Tagangeldi enesine-atasyna görkezmän, Mededi aýnadan süýrekläp çykaryp, Miwelere giýewçilige äkitdiler. Bular bärden enter-de-tenter bolşup baranlarynda, Haltäç ýeňňeleriniň samsyk iti olaryň bolup gelişlerini halaman, ömür etmeýänini edip, üýrjek boldy, hatda tas üýrүpdem, üýräýenem bolmagy ahmal, Medediň gulagyna edil üýren ýaly-da boldy, soň üçinem ol iki goltugyndan tekge berip, gerek ýerinde-de oňa ýaplanyşyp gelýän dostlarynyň her haýsyny bir ýaña eginlerini silkäge-de, honda zyňyp goýbersemem diýdi. Belki, ol eginlerini silkendirem, yöne muny hiç kes duýmady. Onsoň ol bary güýji bilen:

– Şit ýok bol, su taýdan! – diýip gygyrdy.

Emma hyjuw näçe güýçli bolsa-da, diliň aýlanmasa, entek ol söze öwrүlip bilenok, onuň ”çit!” diýenini-de, özünden başga eşiden bolmady. Diňe ýalta köpek ýene muny halaman, gelip yzgytsyzlyk bilen onuň aýagyny ysgady, hatda ýürek edip, ýalabam gördi. Bularyň duran-duran ýerden ökjäni görtermeýänligi itiň hoşuna gelen bolmaga çemeli, ol ýigitlere ýol berip: ”Alla ýaryňyz!” diýen şekilde guýrugyny bulady. Soňra-da bagtly çyňsap, bir gyra çekildi-de, başlanjak tomaşany başdan-aýak synlamak üçin bosaganyň bäri ýanyyny ýassanyp, taýynlykly süýndi. Şeýlelikde, giýewçilige baranlar içinden guply, aýnalary hüýt gara bolup duran çig kerpiçden salnan dört otagly tam bilen başa-baş galdylar. Obanyň horazlary bolsa, bu mahal ”hä” diýmän, biri birine gylaw berip, bokurdaklaryna agram salmak üçin süýji ukularyny köýdürip, häliden bäri oýaly-ukuly ýatyrdylar.

Üçler maslahaty birikdirdim edip, gyra çekildiler. Geňeş gysga hem manyly boldy.

– Aa-aah! – diýip, Medet öz pikirini orta atdy.

Onuň pikiri aga ýazmanka Tagangeldi onuň agzyny dostlarça tutdy-da:

– Oo-o-o! – diýip, anyk plany tekliپ etdi.

Bäşim olaryň ikisiniňkinem dogry tapdy:

– Aa-a...oo-oo-taýaoo-oow!

Şeýlelikde, bular bir çukura tۈýkүrip, soňam ol çukura özlери girip ýatdylar. Içini ýakaýyn diýen ýaly, olam düýn-öňňunlykda suw akan salma bolup çykdy. Joýa özlerini atansoňlar,

ýañadandan tamy peýlediler. Ilki bolup, gapa garşy Tagangeldi gidermen boldy. Ol Miwäni oýaryp, oňa söwer ýarynyň ýatan ýerini derhal habar bermelidi. Ýöne Medet gursagynda jem bolan aldym-gaç duýgularyň heýhatly kombinasiýasyna döz gelip bilmän, hoň ýaly ýere barmanka, dostunyň yzyndan emedekläp, kowup ýetdi.

– Ö-ö... züm tu-u... zuz... zak! Çit-it!

Tagangeldi dolanyp gelip, ýene salma girdi. Medediň dogry emedekläp barýanlygndan hoş bolup, şondan soň Bäşim ikisi biri birini ýassanyp, derrew süýji uka gitdiler. Medediňem az salymdan edil Miweleriň gapysynyň agzyndan horrudysy geldi, ol Haltäç gelnejeleriň itini ýassanyp, galagop ymyzgandy...

Gije ýarymdan agansoň, daň namazynyň önüsyrynda, entek niredendigini aňdyrmasa-da, gögüň yüzüne enaýy bir ýagtylyk çäýlyp ugranda, Miweleriň gapysy çalaja açylyp, Miwäniň kiçi jigisi Aýbölek daşaryk ätledi. Şol bada-da ol yza serpilip, söbügini basyp gelýän Miwäniň gujagyna doldy.

– Waý, eje!

– Hiýh! – edip, Miwe-de içini çekenini duýman galdy. Ol bir eli bilen jigisinden, bi eli bilenem gapynyň tutawajyndan berk ýapyşyp, daşaryk boýnuny uzatdy.

It janawar kellesini ýerden bir galdyrdy-da, ýöne ýerinden gozganmady, ol täze garyndaşlarynyň süýji ukusyny bozman, Miwäniň yüzüne ”nädeýin?” diýen ýaly bir sorag bilen mölerlip seretdi.

– Medetmi, gyz, ol? – Miwäniň ilki sözleri şu boldy. – Bar, jigim elläp gör!

– A-a-ýuwa! – diýip, Aýbölek götünjekledi, – özüň elläp gör, men-ä gorkýan. Maýmyn bolaýmasyn? Durşy bilen-ä tüý, galan ýerem palçyk!

Itlerini ýassanyp ýatanyň Medetdigini bilensoň, Miwe Aýbölegi içerik itdi.

– Bar, jigim, gitdejik ýatyber. Ýöne hiç kime aýdaýmagyn, bormy, jigim? Diliňe berk bolsaň, bolgar pommahymdan galanyny saňa köýneklik bereýin, bormy?!

Aýbölek bada-bat ukudan açyldy.

– Badamjan reňklisinden bergin, ýogsam aýdaryn!

Miwe nalaç boýun boldy.

– Bor, demiň içiňde bolsun, özüm ýansyz tikiňäýerin. Bar, ýöne derrew öýe gir!

Onsoň Miwe Medediň başujuna geçip, ýalbarmaga başlady:

– Tur, oylan, tur! Gaýt, oylan, gaýt!

Emma Medetde ne dem bar, ne düýt, bulanyp ýatyr. şol ýalbaryp, özelenip oturyşyna Miwe Mededi Gün dogar-dogarda zordan ukudan oýardy. Onuň iti gujaklap gyllygyny akdyryp, süýji ukuda ýatyşyna dözmedik Miwäniň gözünden monjuk-monjuk ýaş akdy. Miwäniň

halyna gyýlan it birki gezek ýerinden gozganjak-gozganjagam boldy, tas gozganypdam, ýöne bu ýerde Haltäç ýeňňeleriň itiniň adamsöýüjilik derejesiniň niçiksi belentdigi hem onuň bu çaka deňeç nähak töhmetiň gurbany bolup gelendigi belli boldy. Oňa bütün obanyň ”samsyk it” diýip, adalatsyz baha berendigi indi göz-görteleli. Çünki giýewleri onuň üstüne näçe agram atsa-da, ol garabagyr çydady ýatdy, iki gözem Miwede. Miwe bolsa, Medediň töwereginde edil hamrak ene ýaly jöwlan urýar: elinden çekýär, saçyndan sypalaýar, süýrekläp, itiň üstünden düşürjek bolýar, togalap gapydan äkitjek bolýar. Bolanok. Medet eger-eger sarsaýynam diýenok, edil ýöne it bilen bagry badaşan ýaly, sygryň emjeginden sakyrta aýrandan enaýy däl. Gözyaş bilen iş bitmejegini aňan Miwe ahyry suwly bedreleriň birini getirip, Medediň başujynda goýdy, soňra eline saplawy alyp, bir dem ýaýdandy, daňdanyň çigregine aýazlap duran suwy süýji ukuda ýatan söýgülisiniň üstünden pagşyldadaýmaga dözmän, birki owurt owurtlap gördi, soňam ”boljak” diýip, özüne göwünlik berdi-de, onuň aýagyndan guýup gördi. Birinji bedre Medediň dyzyna-da ýetmän gutardy. Miwe bialaç ýene bir bedre suw getirdi. Süllümmaý bolan Mededi şalpy-şaraň edip ýerinden galdyranda, it pahyr bir gürrü silkindi, emma ýatan ýerinden bir garyş dagynam ýa eýläk, ýa beýläk süýşäýse nädersiň! Ine, Haltäç ýeňňeleriň iti ekstremal ýagdaýda özüni nähili mynasyp alyp bardy!

– Medet! Aý, Medet! Açsana gözüňi, oylan! Nämeler bolaýdy saňa, oylan? Kim saňa näme berdi? Samagon datdyňmy, Medet? Köşiň aragyny içdiňmi, Medet? Aýt ahyryn, ne bela boldy saňa? Şu bolşuňa gijäň içinde kim seni bu taýyk getirdi?

Batyrlygyna dil ýetirilýändir öýden Medet gözüni açman, gaýtawul berdi.

– Ýek-ke-je özüm! Garaňkyň dagyn... näme-jijik- jik-hyk!

Bu söze güp ynanan Miwe gözüne gelýänçä içen söwer ýaryny Agaýunus ýeňňemiziň Görogly agamyzy kädaýym-kädaýym meýhanadan haremhana edep bilen goltuklap äkidişi ýaly, kä ýerde süýrekläp, kä ýerde arkasyna hopba edip, öz öýlerine, ýagny öz gaýynlaryna eltip gaýtdy. Haslap, öýkeni agzyndan çykara gelen çepiksije gelin özüni bu ýoldan häliräk ýene yzyna alyp gitmeli gaýtarjylara gazan atarjaklar geläýmeziniň öň ýanynda zordanjyk özüni öýlerine atdy. ”Ah! – diýip, Miwe şonda ahmyr etdi, – eger gany az bolmadyk bolan bolsady, onda men Mededi tä öýlerine çenlem düşürmän hopba edip äkidip biljek ekenim!”

Ýöne Miwe bu işi gözden-dilden näçe ýaşyryn etdimmikäm diýse-de, beýle bolmady. Bir-ä, kolhozyň hasapçysy Gümürtik aga jahan ýagtylar uçurda Medetler bilen aradaky çile aýak ýoluna çykanda, birem 2-nji brigadanyň gyzlary daňdan işe barýarkalar Miwäniň nähilidir bir hüjjük yşarady süýrekläp, köçäni kesip geçenini görüpdirler. Bu gürrüň oba ýyldyrym

çaltlygynda ýaýrady. Onda-da bu wakany küren obanyň ýarynyň dagyn görmän galmagy Medetler üçinem, Miweler üçinem kiçi-girim abraý dälidi.

Ýöne şol günden soň Çöňürde "Saba boldy" diýen halk aýdymynyň tutuş iki bendi artdy. Ony 2-nji brigadanyň gyzlary şol gün agşam, göz baglanansoň, işden gelýärkäler, adam çekýän ýük maşynynyň üstünde dik durup aýdyp geçdiler.

Bir agam bar, ady Döwran!
Diýýän saňa öwran-öwran,
Boýum uzyn, çeyýe göwräm,
Tur gaýt, oylan, saba boldy!

Men kime dilim ýaraýyn,
Saçymy goşup öreýin,
Guşlukda özüm baraýyn,
Tur gaýt, oylan, saba boldy!

Ýer ýarylmady, Miwäniň agasy Döwranam oňa girmedi. Ýöne bardy-geldi ol ýarylaýanda-da, Döwranyň bu wagt ýere girmäge eli degjek dälidi, çünki agrotehnikanyň kadalaryna görä, gowaça nobatdaky külte basylyp ýördi. Munuň ýaly gyzgalaňly döwürde ýeriň ýarygy-ha beýlede dursun, kolhozçylara başlykdan rugsatsyz kölegä-de sowulmak bolanokdy.

Onsoň ýalta köpege ilden tapawutlanmak itiň aňsady boldy: ol ysyrghanyp bardy-da, biri birini ýassanyşyp ýatan Tagangeldi bilen Bäşimi Gün guşlukda öl salmadan üýrüp çykardy. "It gözi tütün bilmez" edip, gara gazanyň daşynda köw ura-köw ura gaýtarjynyň gatlamasyndan geregin edinen köpege, elbetde, birsalym süýner ýaly salkynjak ýer gerekdi. Ýogsam onuň bu oylanlar bilen aňyrdan gelýän dawasy ýokdy. Şol sebäpdenem olaryň üstüne abanyp üýrende, itiň sesi tolgunmakdan ýaña birneme gyryljyk, iğençli çykdy diýäýmeseň, umuman alaňda, diňe bir sypaýçylykly däl-de, eýsem örän mylaýymdan dostluklydy.

6. SUNGATYŇ GÜÝJI

Bu habary ilki oba getiren Sertip boldy. Ol bir gün ikindin ota gidip, boş geldi. Onda-da ýöne bir boş gelmekmi? Aňyrdan uly goh turzup geldi. Elinde-de, şol hemişeki gulagyna tutup diňleýän kükürt gap ýaly radiosy. Ol radiosyny Sertibiň gijede-gündizde ýanyndan goýýan wagty ýok, galanyny hasap etmäniňde-de, hatda ir bilen elini-ýüzüni ýuwmaga daş çykanda-da, ony gulagyna tutup çykýar. Oguloraz gelnejäni gepletseň, ony wagtyndan öň garradan bir-ä şol, artyp galmyş, sygyr ýatagyň bir çetini eýeläp duran gulan-eşekleri, birem ýaňky Sertibiň gulagyna tutup ýören guzlatgy ýaly radiosy bolmaly.

Şeýle eý görýän radiosyny Sertibiň ota gidende-de ýanyndan goýmajagy öz-özünden düşnükli bolsa gerek? Ine, onsoň ol bu gün ikindin ala tozan turzup, obaň çetinden girdi, ot-da ýok, suw-da, ýüksüz!

– Dur-rr! – diýip, ol edil gapylaryndan 50 metr geçäge-de, goňsusy Öwezduurdyňyň daş işiginde eşek-gulanyň jylawyny çekdi. Eşek-gulan burnuny giňden-giňden parryldadyp, badyny saklady-da, bütin maşgala bolup, tagta sekiniň üstünde irgözinden peşehana gaplanyp oturan Öwezduurdyň gözüniň alnynda, olaryň ýassynlar kepege garyp, sygyrlaryna bermeli dogralgy paçakly hamyrçanalaryna eňegini basdy. Sertip kükürt gap ýaly radiosyny gulagyna bir ýetirip, birem aýryp, soňam ony dik depesinde bulaýlap, daljykmakdan ýaña gyryllyran sesi bilen: – Eşitdiňizmi?! – diýip gygyranda, peşehananyň içinde oturanlar eýýäm paçakly çanakdan çykýan tagamly küýürdini eşitmäge ýetişdiler.

Şonuň üçinem olar bütin maşgala bolup ses goşup:

– Nämäni? – diýip, uly gyzyklanma bilen paçakly hamyrçanaga seredip soradylar.

Sertip iki barmakdan uly bolmadyk radiosyny şaýat tutunyp, henize bu güne deňeç bu obada eşidilmedik habaryň bir çetini peşehanadakylara suňşurdy:

– Bu günden beýläk ähli zat türkmençe bolmaly! Bu hakda Aşgabatda bun-erte kanun çykýar!

Bu habary peşehanaň niçiksi kabul edeni ilki bildirmedi. Ümsümlük. Diňe paçakly çanakdan tagamly küýürdi çykýar. Onýança-da, Öwezduurdyň aýaly Mamyş gelnejäniň türkmen radiosynyň diktorlarynyň sesine meňzeş howalasy belent sesi al-howada ýaňlandy:

– Ýassygym! ”Ýassygym” diýýän! Haýsy gyran degen bu ikarada meniň ýassygymy garbykdyran?!

Sertip eýýäm ýarty bolup barýan paçakly çanaga uly kanagatlanma bilen gözünüň ýiti gyýtagyny aýlady-da, ýaňky aýdan habaryny gündelik durmuşa ilteşdirip gördi:

– Indiden eýläk ähli ýygnaklaram türkmen dilinde geçmeli. Ýygnak geçirmek üçin raýondan bize gelýän wekillerem hökman türkmençe geplemeli.

Öwezduurdy muňa ynanaýmakdan çekinip:

– Beh! – etdi. – Aý, goýsana, şu raýkomdan gelýän Nekelaý orsammy?

Sertip bu ikarada güman döremegine ýol goýup oturman, çürt-kesik etdi:

– Nekelaýyň, Andreýiň ýok, hemmesem!

Öwezduurdy iňkise gitdi.

– Beh... öz-ä walla, erbed-ä bolmazdy welin, oňa nädip türkmençäni öwredip borka? Kätegrägem-dä ol.

– Kätegem bolsa öwrenmeli bor, ýitem bolsa. – Sertip ýene-de elindäki otluçöp gutusy ýaly radiosyny howada kelemenletdi. – Kanun çykýar! Ähli ýygnaklar, gurultaýlar türkmençe geçmeli. Radio, telewizor türkmençe gürrüňi köp etmeli!

Öwezduurdyň bu zatlar gyzyklandyrman durmady. Ol abat eli bilen peşehanaň bir çetini galdyryp, daşaryk burnuny sokdy.

– Gürrüňiň özi näme hakda bolmaly?

Sertip aljyrajak ýaly etdi.

– Ol esasy zat däl. Näme gürrüň edilende nä, öz ene diliňde bolsa bolýar-da ahyrsoňy!

Öwezduurdy bir eli bilen itinip, papiros otlandy.

– Aý, öňki edilýän gürrüňler boljak bolsa-ha, ony türkmençe etmänleri kem däl, men-ä walla bilmedim...- ol taňkyrap barýan paçakly çanaga seredip, duýarlykly gussaly seslendi. – Telewizor, radio diýýäniň-ä hasam ikuçly. Men-ä walla bilmedim-dä, olary ertirden agşama arassa türkmençe gepletjek bolsaň, gürrüň bir ýetermikä oňa? Ene ors dili çydaýan bolaýmasa bu şata?

– Sen ony menden sora! – Sertip belediň gürrüňini etdi: – häzirki pikirleri, bu edýän gürrüňleri bolsa, gije-gündizde ol-a 24 eken, 48 sagatdan programma düzseňem, gep gytlyk etmez, äňleri ýazaýmasa...

– Beh, walla... – Öwezduurdy goşarynyň syzlap durmasyny undup, az-kem janlanjak ýaly etdi: – Radiony, telewizoryň-a bilmedim welin, ýygnaklar türkmençe geçse, şol-a erbet bolmazdy. Ýogsam, soňky döwürde bahalar-beýlekilerem üýtgejekmiş diýen gürrüň köpeldi, birden bihabar galaýmaz ýaly gowy boljak-da... Orsçaňam ýarsyna düşsek, ýarsyna düşmezok. Bahanam üýtgetjeg-ä Meskewadyr ýogsam welinim, biziňkilerde nä oň ýaly erk barmy, beýleki barmy?..

Sertip janykdy:

– Wah, menem şony diýýän-dä! öz diliňde gepläp dursa, radio-telewizoryň, birde degmese, birde nepagasy degjek ahyryn!

Iki goňşynyň pikiri şeýtdi-de, garaşylmadyk ýerden biri birine sepleşdi ötägitdi. Gökde Gün tutulmagy bilen derejesi deň, türkmen halkynyň taryhynda seýrek duş gelýän bu geň hadysa olaryň ikisiniň ganatlandyrdy. Onsoň iki goňşy dil birikdirip, Umydyň üstüne ugradylar: her zeyilli gazetde işleýär, meseläni aýgyt edip berer. Ýogsam, onuň düýbüne ýetýänçä Sertibiň gözüne uky gelmejegine Öwezduurdy belet, olar kän ýyl bäri goňşy. Sertipler ýatmasa, Öwezduurdylara-da ynjalık ýokdur. Gowusy ilkaşamdan bu meseläni çöp döwlen ýaly etmäge oňa eliňden gelen kömegi bermeli.

Iki goňşy tirkeşip, aňyna-maňyna garaman, ýolugra Paşagulynam ýanlaryna aldylar. ”Goý, pikirini aýtsyn, kän ýyldan bäri tehnika bilen iş salyşýar. Adam oglunyň kellesine gelmejek pikirini Paşagulynyň kellesinde bar bolmagy ahmal. Onsoňam, onuň bu ýaşyna deňeç pikir aýdan ýeri ýok, diýmek, näme-de bolsa, kellesinde bir zad-a bardyr, ol bir zadam bireýýäm bişendir. Dil meselesem kiçi-girim mesele däl, elbetde oňa gyzan kelle däl-de, bişen pikir gerek.”

Orazbibi bularyň yzyndan gygyryp galdy:

– Dolanawergin-uu wagtyragynda! Ertir iş gezegiňe gitmelisin, gijäň ýaryna gözüňi dikäýmegin!

Umytlara barsalar, ol ýere eýýäm ýek-tük adam üýşen ekeni. Bularam üç tirkeşik bolup, tagta sekiniň üstünde çybyndan gaçyp peşehana gabalyp oturan çaklaňja üýşmeleňiň bir çetinden girdiler. Ýaş-eleňler yerinden gürrü ördüler.

– Salam, mugallym!

– Salawmaleýkim!

– Waleýkimsalam. Oňatlykmydyr?

Gelenler salam-helik alşyp, peşehana sümüldiler. Sertip Öwezduurdy bilen Paşagulynyň arasynda ornaşdy. Soňra ol oturanlara birläý göz aýlady, içinde Medediňkiden ýüzi salygy ýokdy. Ýakyn ýanynda oturansoň, Sertip onuň dyzynyň aşagyna salyp oturan bir desse kagyzyňyň ilki sahypasyndaky sözbaşysyny ýaňy ýokaryk galyp barýan Aýyň ýagtysyna okap ýetişdi: ”Haý, seniň klasdaş bolaýyşyňy!” Bu sözbaşyň aşagynda-da ”Felleton” diýen ýazgy bar. Sertip gürrüňiň näme hakda barýandygyny derrew aňşyrdy. Şonuň üçinem: ”Nädir oglany utandyрман, onuň harp ýalňyşyny düzetdirip borka?” diýip, azara galdy. Soňra-da ”ähem-ühem” edip, ol syr bildirmän, beýlesine öwrüldi.

– Umyt, arada makalalaryňyzyň birinde "bolaýyşyňy" diýen sözde "ý"-dan soňky ýogyn "y" düşürilmän ýazlan ekeni, emma ol dar çekimlileriň düşüp-düşmezlik kadasy boýunça hökman düşürilip ýazylmalydyr, ägä bolaweriň bu kada! Birentek adam goýberýändir bu ýalňyşy. Olam hiç welin, arada biri "felýeton" sözünü goşa "l" bilenem ýazaýypdyr, ýogsam bisowat oglanam däl şol dagyn...

Umyt özüniň adaty bir hoşamaý ýylgyrmasyňy etdi.

– Dilde häzir näçe diýseň bulaşyklyk kän, ony gazet-jurnalda işleseň biljek ekeniň. Bir sözünü iki-üç hili ýazlyp ýören ýerem bar, özem hemmesem dogry ýaly bolup dur, asyl dogry hasap edilýär. Meselem, "mese mälim" diýen aňlatma. Ony: "mesañ" diýip ýazyp ýörenem bar, "mesañ mälim" diýip ýörenem. Bilemok, nämüçin beýdýäler? Belki, olar bu sözünü ilkiň başky görnüşini diklejek bolýandyrlar? Kim bilýär, "mese mälim" diýen aňlatma, dogrudanam, ilkiň başda "me saňa mälim" diýen üç sözden dörändir? Ýöne hemme dilde-de, diliň çugdamlyk kadasyna görä, sözler kem-kemden timarlanyp, gysgalýarlar. Onsoň birnäçe asyrda timarlanan sözi ýañadandan başky durkuna gaýtaryp getirmek gerekmiä? Men-ä bilmedim, ýöne beýtseň, diliň ösüşine peýda dældigi-hä belli. Maň galsa, "näme üçin" diýen iki sözi "nämüçin", "bu gün" diýen iki sözem "bugün" diýip, bir sözde ýazjak. Tygşytly hem amatly. Gurbannazar Eziz öz goşgularynda ony "bun" diýibem ýazyp görükdir. Bu ýöne ýere däl, türkmende biri diliň gadyryny bilse, Gurbannazaram bilen adam. Ýöne welin, dilde uzyn çekimlileň gelýän ýerinde bir çekimli ýazyp, dili agsady goýmazdym: "ot" – my, "oot", "at" – my, "aat", "bil" – mi, "biil" – dogry ýazmasañ näbiljek? Olaryň haýsynyň haýsydygyny biz bilýäris, ýöne indiki nesil bilermi? Türkmen dilini daşary ýurt dili hökmünde öwrenýänler nätmeli? Ýa türkmençäni özümüzden başga hiç kim öwrenmeli dälmi? Türkmen dili kesekileriň öwrenmegine mynasyp dälmi?

– Ýañky ol "mese-mälim" diýeniň-ä "mese-de, serhoşa-da, ýagny görmejege-de mälim" diýmek dälmi nä? – Öwezduurdy dyzyna galyp, öz düşüňän sözünüň üstünden barlanyna monça boldy.

– Ana, ana! – diýip, Umydam onuňkyny tassyklady. – Gördüňizmi? Bu-da meseläň ikinji bir tarapy, her bir sözünü atam döwründe nämeden döräp gaýdanyny biläýmegem aňsat iş däl.

Sertip gözünüň gyýtagyny aýlap, Medediň öz ýazgysyna ýiti-ýiti seredýändigini gördi-de, esasy meselä geçermen boldy.

– Biz-ä diýýän-ä, Umyt, seň ýanyňa has düýplüräk bir mesele bilen geldik. Söz – söz bor, ony eýleräk ulansaňam bor, beýleräk ulansaňam, öz zadyňdyr, heran-haçanam düzetseň giç bolmaz... Ýöne, ynha, bu diliň ýagdaýy niçik boljak? Bu gidişimize gitseg-ä, soňunyň nämä baryp direjegi belli däl. Türkmençäň çygry daraldy gitdi, ýöne diýýän-ä, basym "Çilim

çekilýän ýer” diýlen ýaly, ”Türkmençe geplenýän ýer” diýip, onda-munda belli bir ýerem görkezerlermi kä diýýän men-ä? Galmygystanda şon ýaly bir zat edilibem ýör diýýär eýýäm. Bir ýerde bir erbetlik başlanan bolsa, türkmeniňem başynda bardyr. Şon üçinem, hälky şol radiodaky gürrüňe iki bolup bilen däldiris biz-ä. Habaryň bardyr-la, gazetde işläňsoň?

– Aşgabatda nämeler bolup ýör, how? – diýip, Öwezduzdam ýaňy kepje sakgal edinende, Mary bazarynyň bagkalyny dilege tutup, ýarpy bahasyna diýen ýaly alan gymyzy donunyň synyny ýañadandan çalyň oturdy. – Eýgilikmi özi? O diýdiler, bu diýdiler, biz ýaly garamaýaga-ha düşünmegem kyn. Düybi düzmi özi?

Umyt gürrüňe birneme ätiýaçlyrak başlady.

– Bizem, ynha, köpümüz şony eşidip ýygandyk-da. Entek belli zady-ha ýok welin, ýöne bize-de dil berläýjek ýaly, şowuna düşse... Ýek-tük ýazyjy diýdi, alym diýdi, ugruna çykýan-a bar ýaly...

Paşagulynyň ur-tut anygyny bilesi geldi.

– Ahyr netijesi näm bolmaly onsoň, ugruna çykylanda?

– ”Däli-den – dogry habar” diýlenini etseň... – Umyt ýene-de garaňkylyga siňe-siňe seredip, ýaýdanjyrazy, – Türkmen dili döwlet dili bolmaly, ähli zat türkmençeleşmeli...

Öwezduzdy ýüzüniň ugruna öz ünjüsini orta atdy:

– Biz-ä, walla, bilmedik. Eger radio, telewizor sap türkmençe gürrüňe geçmeli bolsa, onda mundan beýlesi nähili borka? – soňra ol hasapkeşligini edip, barmagyny бүkdі: – Birinjiden-ä, mundan beýläk onda çagalary telewizoryň önünden aýryp bolmaz. O janawar ön bir dynjyny alýardy orsça gürrüňe geçenlerinde. Indi nähili bor? Uludan-kiçä telewizoryň önünde agzyny öwelder oturar millet, oňa-da tok gidýä, toga-da pul gidýä. Bar, aýdaly, togy, puly jähennem ekeni diýeli, mala-hala kim seretmeli? Kim ot ýygjak, kim semzek kerçejek? Ozal uludan-kiç-ä hemme boýundy: orsça geçdigi her kim işli-işine dargardy. Indi nähili bor? Ine, bir-ä, şol meň berjek soragym...

– Dogry-da, dogry! – bolşup, oturanlaryň birnäçesi onuň gepini makulladylar. – Ýaltaçylyg-a köpeler, çykdaýjymyzam artar.

Goldawdan gylaw alan Öwezduzdy hasam ynamly gürledi:

– On-a men bara edil ýöne aýnadanam açyk bilýän, çykdaýjyň artjagyn-a! Ýöne, ynha, meselän ikinji tarapam bar. Gep diňe pulda-da däl... Bu etjek bolýanlaryny etseler, men-ä önňullygyň üstünden elter diýip biljek däl. Türkmeniň diliniň soňuna çykylaýmasa-da biridir? Meniň çakym çak bolsa, munuň özi türkmen diliniň abraýyny hem hümmetini gaçyrmak üçin ýörite tapylan aýylganç pirimmikä diýýärin...

– O nämüçin? – Başım bu aýdylany eşidip, ileri omzady.

– "Üçini" şol. Bular ozal ors dilini nätdiler şeýdip? Ertirden agşama radioda, telewizorda ony gygyrdyp goýdular. Ana, indi uly ilň gaçgyny şol dil. Eger türkmen dilinem şoň ýaly etjek bolsalar, onda hemme zadyň öňki-öňkiligine durany ýagşy.

– Onam diýme – diýip, Sertip goňşusy bilen agyzlarynyň ýolboýy bir bolandygyna garamazdan, onuň bu gepini nädürs tapdy. – Takalam bolsa, öz diliňde okalsa ýagşy!

Oturanlar Sertibiňkä-de:

– Dogry-da-dogry! – boluşdylar welin, Öwezduurdy bir bada aljyrajak ýaly etdi. Emma derrew özüni dürsäp, garaşylmadyk bir güýçli delili orta atdy.

– Ine, men size ýene bir zady aýdaýyn, şu wagat telewizorda türkmençe bir zat berilse, uly il oňa begenýämi ýa ýokmy?

– Begenýär.

– Begenýär. Bizem begenýäs, bu oturanlaram. Emma gündelik şeýle bolup dursa, bu begenjimizi taparyn öýdýäňizmi? (Dymyşlyk.) Tapmarsyňyz, ony men aýdaýaýyn. Bu wagat türkmençe dagyn bir kino görkeziläýse, il bende aýlawda aty çykan ýaly, bir hepde öňünden, bir hepde-de soňundan gürrüňini edip gezyär. Edýämi, edenok – aýdaýyň göni?

– Onyň-a dogry! – diýişdiler.

Öwezduurdy-da märekäni eline alaňkyrlandygyny aňsyryp, aýgytly hüjüme geçdi.

– Onda indiden eýläg-ä beýle bolmaz. Ony-ha men size açyk aýdyp biljek. Türkmen dilem edil beýleki diller ýaly dildir-dä. Baş gün yzygiderli diňleseň, it ýaly öwrenişer gidersiň, öňküsi ýaly şires-ä bolmaz. Ahyrsoňunda diňlejeğiňem ýene şol boş takallar bolsa, gury gaýta kellagyryňy tutdyr. Ýok, öňki durşy gowudyr bu zatlaň!

Sertip içinden käýindi: "Bu bitiniýme hasapkeş zaňňary alyp gaýtmaly däldim weli, oňarmadym-ow... Märekäň pikirini-hä bir bulaşdyrjak welin, dil kanunyna-da zeledi ýetäýmese ýagşydyr bu tetelliň? Iliň agysyny aglan bolýar, gara gaýgysam öz jübüsidir, öz çagalary telewizory artyk ýakaýar öýdüp."

Onýança-da köçeden gyz maşgalanyň agy sesi eşidildi. Sertip dyzyna galdy.

– Beh, bu nämäniň alamaty? Ýör, Umyt, göreli, olara näme bolduka? Gyzlaryň biri Hammaýewa ýaly-la?..

Olar agynyň öňüni gabatlap, köçä ýörediler.

– Gyzlar kim göwnüňize degdi? Hammaýewa! Näzik! Horkuldyňyz näme?

– Gynançly hindi kinosyny görmäne baryas, şoň üçin aglaýas...

– Baraňsonyz aglaňyzda bolanokmy?

– Ýok. Onuň gynançlydygyny öňünden bilýäs, onsoň nädip aglamaly?

Näzigiň aşa duýgurlygyny özi bilen aradaky gizlin gatnaşyga ýoran Umyt derrew yzyna dolandy. Sertibem hüňürdäp, onuň yzyndan kowup ýetdi:

– Dünýäň şol öňkülig-ow, diýmäýin diýsem!

– Näme diýdiň? – onuň gepiniň soňuny çala eşidip galan Öwezduurdy gulagyny üşertdi.

– Sungatyň güýjüni diýýän-ä! Heýç çydar ýaly däl! – Sertip gürrüňini ikuçly edip goýdy: – Öz gününe aglap oturmaly adamlaram, üýşürüp, başga zada agladýarlar. Wah, ylmyň gowusy fizikadyr-la!

Hälden bäri halys ugruny ýitirip diýen ýaly ýa-da ýöne bu gün agşam ýorgana aýalyndan giç girmeli boljagyny, onsoň ertir işe ukudan oňly doýman gitjegini gaýgy edinip oturan Paşaguly haýal-ýagalrak dillendi:

– Be-e, diýýän-ä, kanun çykýan bolsa, gow-u-erbet ony ýerine ýetirmel-ä borus. Tehnika meselesi düşnükli, ol öňküsi ýaly orsça bolar. Ýöne, ynha, obany alyp görseň, bu taýda biz nätmeli? Hemme zat öňki-öňküligine galarmy ýa ol-bi üýtgärmi? Näme-de bolsa, ugruna-ha ýykylmaly bor. – ol sesini peseldip sorady: – Heý, obada orsça gepleýän barmy?

Pikir etdiler-etdiler-de, şäherden göçüp gelip, obaň çetinde tam tutunyp oturan Jumuşy tapdylar. Oglanlaryň biri hasam belediň gürrüňini etdi:

– Onuň çagalary ejesine ”mama”, kakasyna-da ”papa” diýýäler.

– Şu Jumuşamy? – Öwezduurdy ynamsyzlyk etdi.

– Gyzlarammy? – diýip, Paşagulam geň galdy.

– Gyzlaram.

– Beh, gyzlary asyllyjamyka diýýärdik welin...

Onsoň irde-giçde ýetdiräýmegi ahmal dil erkinliginden kellesi az-owlak gyzan adamlar oglanlaryň birini iberip, Jumuşy derrew bu ýere çagyrmaly hem onuň bilen berk gürlleşmeli etdiler.

– Bäşim, sen ýeňil oglan, ýetip gaýt, ”Gel, möhüm bir geňeş bar” diýýäler diý. Pikirimizi aýdalyň, o näme diýýä, eşideris.

Bäşim bir käse çay içim salymdan mellegaradan Jumuşy yzyna tirkäp getirdi.

– Näme hyzmat? – diýip, ol peşehanaň bir çetini galdyryp, sekiniň bir gyrasynda göwünli-göwünsizräk çökdi.

– Ornaşykly otur! – Sertip oňa duýdurdy. – Mesele gaty çynlakaý.

– Sümül-how içine ymyklyja, ýogsam milleti çybyna ýal edýäň! – diýip, gyşaryp ýatan ýaşulynyň sesi çykdy.

– Çybyndan çekinýän bolsaňyz, üýşüp nätjekdiňiz?- diýip, Jumuş peşehanaň içinde garalyşyp oturan adamlara äsgermezçilik bilen birläý göz aýlap çykansoň, arkaýyn seslendi.

– Çekinmezok, ýöne goranyňas! – kimdir biri wäşilige saldy.

Onýança ýene Sertip ara goşulyp, gürrüňiň böwedini ýykdy:

– Saňa bir sorag bar, Jumuş. Ynha, sen traktor sürüp ýörsüň ömürylla, hany aýt, heý, türkmençe at dakylan şaýyň barmy?

Jumuş: ”näme diýjek bolýaňyz-aý?” diýen ýaly бүкүлишип, sorag belgisine öwürülip бүкүдишип oturan adamlara ýene bir gezek şübhelirägedin göz aýlap çykdy-da, nagt jogap berdi:

– Traktory ors ýasaýa. Kim ýasasa, şolam at goýar-da, bu taýda näme düşnüksiz zat bar, sluşi!

– Onda-da sürýän sen-ä. Nämüçin seni hasaba alýan ýok? Ýurt kimiňki?

Jumuş düşünmejek boldy: ”Bular meni gijjeleýän-ä däl dirler-dä?” diýip, öz-özüne sorag berdi. Emma oturanlaryň çyny ýalydy, onsoň ol bilenini gaýgyrmady.

– Ýurt, kimiň jübüsi galyň bolsa, şonuňky! Ýene soragyň bamy?

Öwezduurdy ynjalyksyz gobsunjyrady.

– Edil beýem diýme-how, ýurt eýesizem däl dir, ors diýip biri bardyr, gulagy edil jam ýalydyr zaluwadyň, häzirjek bolgun! Peşehana diňe çybyndan goraýandyr!..

– Bütün ýurt peşehana! – diýip, oturanlaryň biri ahmyrly seslendi. – Endam-jany eleme-deşik, diliňi ýarsaň – äleme jar!

– Jaý gürrüň. Ýurt eýeli, biziňki ýöne bir garawulçylyk...- Paşaguly ýumşajyk hikirdäp, ýeňsesini gaşady. – Men tehnika saklaýan, Umyt gazet saklaýa, Sertip – mekdep, ynha, Taňryberdi aga-da... – ol beýlesinde eplenip ýatan uzynakdan hor ýaşula barmagyny çommaltdy, – kolhozyň iki gulak pilini saklaýa, suwçy! Haýsy birimizde düzgünli emel bar? Hemmämizem ”tur-otur, kersen getir”.

– Biz-ä how, emelleri gerek däl şulaň! – diýip, Taňryberdi aga burnuna salyp hüňürdedi. – Ýöne şähre baramyzda, ýüzümüzizi alyp kowmasalar bolany. Heý, şo taýda bir türkmençe gepleşerler ýaly edip bolmazmykan diýip umyt edýäs. Iň bolmanda baş-üç söze bir düşüner ýaly bolsalar. Birem höküwmet şü agaç çemçäni köpeltse, ýogsam gaty kösenýäs. Näçe ýyl bäre unaşy käse bilen içýäs. Magazinde galamçemçe satylmasa dagy nätjek! Çäýnek-käsämizem ýetenok. Höküwmetde türkmençe gepleşseler, arzymyzy aýtsak, biziň-ä başga armanymyz ýok! Ýöne häzir-ä türkmençe barja eşidýän zadymyz obada-ha: ”Ýaşuly suwuňy tut!”, şäherde-de: ”Ýaşuly ýoldan sowul!” Heý, şundanam bir gün bormy?!

Ýaşulynyň sözüne ýaş oğlanlar gülüşseler, Sertip başyny aşak salyp, ýer dyrmady. Şol wagt garaňkynyň içinden suwçynyň aňry ýanyndan dözümlü ses çykdy.

– Adamlarda erk goýdularm-aý, kärdeş? Her kimiň çygry çyzylgy, şondan daşaryk bir ädim ätlejek gümanyň ýok. Ätlesen, injigiňi uçurjaklar!

– Ýöne ýerçekenleň tehnika-a erbet däl – Paşaguly onuň sözünü bölüp, düýbünden başga heňden gopup, ýuwanjak kikirdedi.

– Saňa nä, tehnika berýämi diýsen-e, özi getirýä – özem eýelik edýä. Çölde-düzde tekiz ýer-ä goýmady, at münüp düze çykan özüň bolma, bu çakda, basan ýeriň alakaň kürümi ýaly gazym-gazym, iki ädim geçmänkäň boýnuň oňruljak. Biz-ä, dogrusy, atam münemzok ýogsam welin... – Öwezduurdy gepiniň soňuny ýuwarlap goýdy.

– Senem walla, çölüň gürrüňini edýäň, ýurt gitdi diýsen-e elden! – gyzmalykda obada ýakasyny tanadan Ata jykyr janykdy. Soňam ol gapdalyndaky Taňryberdi agany hürsekledi. – Gideli, goňşy, bular bizi gepletjek bolýar. Bu taýda uzak otursak, ertir gözümüz Sibirden açylar! Gidip, suwumyzdan habar alaly.

– ”Gözümüz Sibirden açylyp” biz nä ogurlyk edýäsm-aý, ýa biriniň diýenine däl diýdikmi? ”Suw tut!” diýilse, suw tutýas, ”Otag ota!” diýilse, otag otaýas. Mundan beteri indi biz maýmyn bolalymy?

Ýaşulynyň gepine onuň gürrüňdeşi başyny ýaýkady.

– Beý diýmesen-e, kärdeş, maýmyna at dakmasan-a. Onuň begiňki ýaly günü bar: pisşe çigitlän bolup, geleniň-gideniň önünde garzynyp otýr. Iki ýüz kilometr beýlände tonnalap pisşe ýygnalýar, ata-baba diliňe degen bolsa aýt! Ýogsam, şol maýmynyň daşyndaky gözenek ikimiziňem daşymyzda bar, arman, bize pisşe berýän ýok! Hany, ýör, tur, gideli, meni kän gepletme, bu adamlar gany gaýnap durandyr. Bu taýda uzak otursak, iň bärkisi gyşky kömür paýymyzdan kesileris welin, garaz, oňnullygyň üstünden barmarys. Şoň üçinem sylagymyz barka gideli!

Taňryberdi aga onuň bilen ylalaşmady.

– Otur entek, gulaklar posuny bir açaly-la how! Nä günde-günaşa eşidip durmuň bular ýaly gürrüňi?

– Tapdyň ýagşam bir gulagyň posuny açjak gürrüňi, sluşi! – diýip, özüni telewizoryň önünden turzup alyp gaýdanlary üçin Jumuş oturanlardan gitdigiçe nägile boldy. Sekiniň gyrasynda amanat oturyşyndan-da onuň her demde bu taýdan göterilmäge taýýardygyny aňsa bolýardy. – Çynlakaý mesele bar diýseňiz, menem, ynanyp, gelýänem-aý, walla, sluşi! Indi ýurduň aladasy size galypmy diýsen-e? O bolmanam, ýurt biriniň elinde bolmaly bor, ol nä eýesiz ýatmalymy?

Umyt onuň ýüzüne inçejik umyt bilen seretdi.

– Köpçülik eýe çykmasa diýýäňmi?

– Köpçülik, inim, hiç wagt hiç zada eýe çykamaz. Köpçülik diýmek – bir süri maldyr. Ony oň Stalin aýdyp geçipdir.

Bu gepi eşiden Ata jykryň girre gahary gelip, ýeňse damary şakga gatady.

– Ilde-günde entegem Staline ynanyp ýören hepbesizler bar oguşýa! Şol dälmi diýsene sizi şu güne salan?! Ýurduňy tozduran, iliňi ayak astyna salan kim?! Halk mal bolsa, ony mala öwren kim?! ”Sosializmiň ýeňşine golaýladygymyzça, synpy göreş şonça-da ýitileşýär” diýen bolup, adamlary biri birini düşman edip goýan kim? Türkmeniň okumyşyny Sibire sürüp, bu taýda diňe körzehinini, boýny boşuny galdyran kim?!

Ata jykry entegem näçe diýseň delil getirjekdi, ýöne oňa maý bolmady. Jumuş onuň alkymyndan aldy.

– Sen näme bu taýda Staline at dakýaň! – ol gyzarylyp, yerinden galyberdi. – Başym dikkä men saňa Staline at dakdyrar öýdýäňmi! Sen kim Staline at dakar ýaly, sluşi?! Ola-a generallisimus, senem bir keçe telpek türkmen.

– Sen özüň kim?! – diýip, Ata jykram gyzarylyp galdy.

– Men ”keçe telpek” däl, şäher türkmeni, gorodskoý! Bilip goý şony!

– Gepiň şu bolsa, obalam senden gaçar. Onsoňam düninim baş gün obadan elkin oturan şäherli bolýan bolsa, onda obalyny tükendi bil! Adamhoruň adamhordygyna düşünmezdenem, şäherli bolup bolarmy?! Sen iň bärkisi öz kakaň nämüçin obany taşlamaly bolanyny bir bilýäňmi? Ataň pahyr ”baý-gulak” diýlip, Sibire sürlenden soň, bütün neberäňiz sülgüniň jüyjesi ýaly pytrady. ”Tanalýan ýerimizde galsak, biziňem gözümüzizi Sibirden açarlar” diýip, kakaň dagy mal-mülkden geçip, ur-tut şähre siňdi. Ataňy-babaňy tozduran şol Stalini öwmelem indi sen bolduňmy?! Janyň-a sen ýakdyň!

Degerli bir delil tapmadyk Jumuş betere keçine tutdy gidiberdi.

– Janyň ýanjakdyr ýanyýandyr, halypa! O bolmanam Staline at daksaň, janyň ýanan ýeri kän bor!

Edil şol wagt Öwezduzdam Jumuşyňka ”at goşdy”. Ol asyl ep-esli janlanyp, dili bir gapdalda goýdy-da, Jumuşyň pikirini ösdürmäge, başlaşdyrmaga girişdi.

– Wah, ýolbaşçy diýibem Staline diýäýseň! Ol adamyň gepi – gep, sözi – sözdi. Onuň ýaly patşany indi gündiz eliň çyraly gezibem tapmarsyň! Ol näderdi – her ýyl ýaz geler welin, edil şu 1-nji aprele gabatlap, ähli zatlaň bahasyny arzanladardy. Bir köpük arzanladar welin – arzanladar! Oň asyl gije-gündiz gara gaýgysy ýönekeý halkdy! Wah, adamlar ýagyrynysyna ýaňy bir şemal çalyppy welin, öläýdi-dä, pahyryň ömri gysga boldy-da...

Ata jykry bolmajagyny bilen ýaly syny silkip turarman boldy.

– Häli gideli diýmedimmi men saňa, kärdeş! Suwumyz eýýäm atyždan-a bir çykandyr, ýöne ummadan çykmaryk bolsa diý!

– Çyksa çykypdyr-da, – onuň kärkeşi, ýaşuly suwçy giň göwrümlü gepledi, – nä aýagyna tiken batar öýdýäňmi?!

Ata jykyp peşehanadan daşaryk boýnuny uzatdy.

– Ýok, wah, tizräk yzyna düşmesek, biziň aýagymyza tiken batar!

– Panuslary ýak onda! – diýen ýaşuly-da peşehanadan çykarman boldy. Diliň geňeşi biten bolsa, galan gürrüňi nirede edemizde bolman dur, ä?

Oturanlardan olara birki adam töwella etdi, ýöne suwçular gaýdyp peşehana burunlaryny sokmadylar. Oňa derek arka tapynanyňa monça bolan Jumuş olaryň yzyndan hüňürdäp galdy:

– Dogry-da walla, sluşi! Gepletseň, bular Staline-de at dakjaklar, Lenine-de. ”Ýurdumyz elimizden alynýar” diýip hoňňuldajaklar, oň ýerine näçe zatlar berilýär, şondan habar alyň! Mugt alanlarynda nätjek diýsene-e, heý, edibiljek zadyňyz barmy?!

Märekäniň içinden kimdir biriniň eşidiler-eşidilmez hüňürdisi çykdy:

– Aý, mugt alsalaram, şu adamlardan-a “edýäniň name?” diýjegi ýok, Allañ özi ýokardan bir zat edäýmese... Asla mugt almadyklarymy eýsem, agzymyzy ýagjardyp baranoklar-la, ýöne bir ölmez-ödi, gaz-nebtimiz bilen bile janymyzy alanoklar diýäýmeseň, başga gönençlik göremzok biz-ä: ýetimiň günü.

– Ýokardakylara-ha başlyklary name etseler kaýyl, olaň gözünü açyp göreni zorluk... – suwçy ýaşuly panusyny ýakyp durşuna, eşidiler-eşidilmez ýaňsylady. – Tüýs şol: ”Çanagy arkasynda, çemçesi – bilinde!” diýlenlerden-dä, bir topar boýny boş ýumuş oglany, garnyny doýur-da, buýruber näme ýumşuň bolsa. Gitdik-haw biz-ä!

– Ine, görersiňiz – diýip, ýüzünü mälüm etmän, kimdir biri garaňkynyň içinde welilik satdy, – bu tetelli azy ýarsa, etiňizden goparyp-goparyp alar, dişi gana degmesin ýöne... Şony diläberiň!

– Eýesini ýitirse, ugruny basym ýitirer diýjek men-ä diýip, Sertibem bardygyny bildirip, garaňka jogap berdi.

Ýöne ”garaňkynyň” gara çynydy.

– Yükçi eşek eýesiz galmaz. Üstüne derrew biri aýagyny atar, tamaňyzy tala daňaýyň, siz ulagly bolmarsyňyz!

Soňam bir çetde garalyp ýatan ”garaňkylyk” ýerinden gozgandy.

– Biz-ä how, adamlar gaýtdyk onda, uzak otursaň, köp geplenýä, yzynda durmaga-da gaýrat gerek, olam gyt haryt... – soňra ol peşehanadan çykyp barşyna tutuk hüňürdedi: – Ýurdy elimizden alyp, deregine berilýänem arak bilen başyboş heleýler diýäýmeseň, biz-ä üýtgeşik guwanarlyk zat göremzok.

Ilkagşamdan bäri sekiniň bir çetinde içi giden ýaly eplenip ýatan ýüzi iri-iri düwürtikli oba şahyry Gabak bu sözi eşidende, içine gaýtadan jan girene döndi. Ol buruljyrap, dilini süýji jukguldady...

– Aý, şol ikis-ä ýurduňy bereniňe degýärem-laý...

Oturanlar muňa aglajak ýaly edip gülüşdiler.

– Hany, geliň, döwletli gürrüň edeliň-le – diýip, Öwezduurdy oturanlara ýaşululyk edäýsem diýýän ýaly äheňde ýüzlendi. – Warsakam gowy zat, ýöne äh-hem, ühem... ynha, bi Jumuşam geldi, indi esasy meselä geçeliň. Hawa, Jumuş, seni çagyrdanymyzyň sebäbi – gulaklara gyly gyrylmadyk bir habar ýetdi. Aşgabatda täze kanun çykdy... çykjak, çykyp barýar, umuman, eýýäm çykdy diýseňem boljak. Dil hakynda. Ony Sertip ýaňy ikindin, hol, gaýraky ýylgynly oýy bilýänsiň-le, ana, şo taýdan getirdi. Agşam otuny alaýyn diýip baranda eşidipdir: türkmen dili döwlet dili bolaly diýýä...

Jumuş bu habara ynamsyzlyk bilen gülümsiredi.

– Biwagt çak entemesiz ýerde enteseň, sluşi, o bolmanam ýa gulagyňa bir zat eşidiler ýa gözüňe bir zat görner! Kakyn-silkin tapynmagyňam ahmal.

– Ýok-how, senem ýöne derrew ölümliginden tutuberýäň, hemmesi eýgilik. Gulagyňa onuň ýaly habar eşidiljegini bilseň, ol oýda bütün halk bolubam aýlananyňa degjek! ”Türkmen dili ors dilinden öňde tutulmaly” diýen pikir o bolmanam çölde-düzde, döremese, başga ýerde döräp bilmez.

Oba şahyry ýatan ýerinde beýlesine agdaryndy.

– Dili gorajak güýjem diliň öz dörän ýerinde dörär-dä, başga nirede döresin-aý?!

– Haý, näbileýin-dä, sluşi, orsuň diline tokunsaňyz, işiňiz ugruna barayarmykan, basan ýeriňiz gap-çanak bolaymasadyr.

Gürrüňiň ters ugra gidibermeginden heder eden Sertip ara goşuldy.

– Ýok-how, Jumuş, biz orsuň diline tokunjak bolamzok, gaýta türkmen dilinem şonuň ýaly arzyly derejä ýetirjek bolýas. Niýetimiz gaty düzüw!

– Onda-da, kanunam çykan bolsa... – Öwezdurdam birneme ynamsyzrak dillendi. – Umuman, munuň özi täsin zat, ýöne her zadam bolsa, ýöne ýatandan bir zatlar eden ýagşy.

Jumuşam az-kem tolgunjak ýaly etdi.

– Idritti... – diýip, ol iki gepiniň birini orşçalap, uly alada çümerli göründi. – Ýurt bulaşjag-ow ýene-de, indi nätse borka? Sluşi, ýene şähre siňmeli bor-ow, görýän welin. Kakam pahyr meni oba nahak süsdüripdir, öz-ä indi öldi gitdi pahyryň, azara galmalam men boljag-ow, şu türkmeniň ýaşulularyny bir tala daňyp ursañ, edýän işleri mydama ters! Men oňa: ”Oba

barsaň, günüň batragyň günüdür, göçmäýin” diýsem hiç diýenimi etmedi. Ine, indi düşýän günüň. Wah, oň özüni getirip ýaşat-da şu wagt obada!

Oturanlar biri biriniň ýüzüne köpmanyly ümleşdiler-de, ýene Öwezduurdyň geplemeli edip goýdular. Onuňam gyzza-gyzza gelende, içini ýakaýyn diýen ýaly, sypaýçylygy gutaraýa ekeni.

– Jumuş diýän-ä, seň çagalaň öýde ”mama”, ”papa” diýýäni çynmydyr?

Haýsydyr bir öz düşnüksiz aladalaryna gark bolup gidip barýan Jumuş bu soragy eşidip üşerildi, adamlaryň arasyna gaýdyp geldi. Hamana, traktorynyň tizligini çalyşjak bolýan ýaly, sekiniň gyrasyndan ýapyşyp, arkan gaýyşdy.

– Kim aýdypdyr ony, sluşi?

Öwezduurdy gümmi-sümmä urdy.

– Il şeý diýýär...

Jumuşyň gahary geljek boldy.

– Iliň... diýmäýin diýsem, menden başga işi ýokmy, sluşi?

Oturanlar keçäni dyrmalaşdylar. Hiç kimden çykar ýerde ses çykmady, ahyry Medet gözlerini elek-çelek etdi-de, gepe goşuldy:

– ”Il agzy – keramat!” diýlipdir, Jumuş akga.

Jumuş dyzynyň aşagyndaky ýazgylý kagyzlary töweregine görkezmejek bolup, gyzyturyşda bir elini ýere diräp, ýanymlap oturan Medediň ýüzüne haýranlar galyp seretdi-de, bar güýjüni jemläp, nägile, ýöne başardygyça mylaýym seslendi:

– Il, inim, keramat ýerinde keramatdyr. Bu obada dälidir. Hany, sen aýt – ol ýanynda oturan adamlara ýeke-ekeden barmagyny çommaltdy, – şu Sertibiň agzy keramatmy ýa-da Paşagulyňmy? A, belki, Öwezduurdyň agzy keramatdyr? Il diýeniň, ine, şul adamlardyr-da, sluşi. Heý, şulaň agzyndan keramat çykjaga meňzeýämi? Inim, bulara keramat sürtseňem ýokmaz. Saňa-da aýtjak zadym: iliň agzyňa kän aňkarmagyn, aňkarsaň, aç galarsyň!

Şeýle diýdi-de, ol Başime seretjegem bolmady. Ýöne Jumuşyň iki gözem häzir gös-göni özüne dikilendir öýdüp, Başim keçäni şeýle bir dyrmalady welin, tas jopba deşipdi. Keçäniň ol ýeriniň ýüňüni täzeden sümek edibermelisi galdy. Emma onuň ýalňyşýandygy iň bärkisi Tagangeldiniňem bu wagt ýüzüni ýerden galdyryp bilmän oturanlygyndanam bellidi. Jumuş birbada iki adamynyň ýüzüne nädip dikanlap seretsin? Gürrüň gaýtadan başlananda, üç klasdaşyň üçüsem birden öwhüldeşdiler, soňam ýüzlerini keçeden galdyrdylar. Tagangeldi bilen Başim biri birine müýnli seretseler, Medet syr bildirmän, ”feletonyny” terslikgän agdaryp, üstünde ykjam aýbogdaşyny gurady.

Geňeşe ýygananlar Jumuşyň oýnamaga şäherde ýaşamandygyna göz ýetirdiler. Ol küren obany aýagyna ýapyşan palçykça görmän ýaşap ýören bolsa nätjek? Muňa adamlaryň gahary geljek boldy, ýöne hiç kes kinesini daşyna çykarmady. Çünki çöňürliler o diýen bir gyзма halk däl, olar esasan durmuş pelsepesine köpräk ýykgyň edensoňlar, darkaşyp almaly zatdan elmydama kemrysgaldylar. Häzirem "sen-men" ýok gyzarylybermän, olar içlerini hümläp, çuň pikire gark boldular, bu iki arada çybynlardan hezil edinen bolmady, olar peşehananyň süzlen ýeriniň bardygyny bildirip, oturanlary edil ulukjyn açdyrdylar. Sekiniň üstünde gars-gars hem şarpyldy köpeldi.

– Beh – diýip, Öwezduurdy durup bilmän seslendi, – Çybynlar oba çozýar welin, ýene pagta derman sepdiler öýdýän? Häli bir uçar obaň üsti bilen tozadyp gitdi diýdim-le şol ganymyny...

Emma oňa "hä" beren bolmady, oturanlar öňki pikirleri bilen başagaýdylar: "Nämüçin Jumuş bize beý diýýäkän? – olar bu sowalyň üstünde keýpine kelle döwdüler. – Oglanlykdan şäherde önüp-ösenem bolsa, Jumuşyň ýerligi şu obadan dälmi näme? Kakasy pahyr şäherde ömrüni geçirensoň, akylyna aýlanyp, Çöňürden kimi görse: "Ýañadandan yzma, oba göçüp barsam armanym ýok, ýogsam çagalam halys bandit boljak" diýip zeýrenerdi welin, ugrunda bar ekeni-ow. Küren obanyň sylaýan adamlaryna diýip oturan zadyna seret, häý, pedernä... ýok, ýok, beýle däl! Häý, ulalyp oňalmadyk! Galanlary dagap gitdi, kakasynyň gözi açykka oba aralaşdyryp ýetişeni-hä diňe şu Jumuş, muňam, bary bolup bilşi şu bolsa..."

Şol wagt sekiniň üstündäkileriň üýşmek sagdyn pikiriniň arasyny Jumuşyň gaty sesi bozdy. Ol garaňkynyň içinde tozan siňen gür gara gaşlaryny бүрjeşdirip, şeýle diýdi:

– Onsoňam, sluşi, "papa" diýselerem, "mama" diýselerem, oň azary size galmandyr: öz çagalam, çöregi özüm berýän. Islesem, iňlisçe gürläjek, islesem – orsça, siziň ne işiňiz? Onsoňam men öz çagalarmyň betbagt bolmagyny islämok, düşündiňizmi? Siziň ol türkmençäňiz şäherde kime gerek? O taýda hemme zat orsça, men öz çagalarmy uly işde işletjek, özümiň garaýaga bulaşyp ýörenime nätjegimi bilemok, sluşi. Birinji sekretar etjek men öz çagalarmy. Ene soragyňyz barmy?

Sertip saklanyp bilmedi:

– Gepem şonda-da, indiden eýläk Birinji sekretarlaram türkmençe gürlämeli diýen kanun çykýar-da!

Jumuş ýüzünü keseräk sowup, ýaşlykda şäherde ýaşaýarka öwrenen şireli sögünçlerinden bir tapgyryny oturanlaryň ustaşyry paýradyp goýberdi, soňam bärisine öwrülip, örän nägile äheňde gürlädi:

– Men seni bulaň içinde iň üşüklirägimikäň diýýädim welin, Sertip, sluşi, janymy ýakdyň-ow! Birinji sekretaryň türkmençe geplejegini-geplemegini neujeli özüňiz kädiňizi işledip,

bilip bileňzok?! Siziň agzyňyzyň aýdýanyny şu taýyňyz eşidýämi? (Ol öz tüýlek gulagyndan çekip görkezdi.)

Jumuşyň gepine Öwezurdynyň ýüzi çytyldy. Oglanka bassyr suw gidip, onuň çep gulagynyň eşitmesi haýallapdy, şonuň üçinem ol aldy-da, bu gepi edil özüne çekdi, öýkeli gürledi:

– Eşidip-eşitmän, bu adamlar hiç biriniňem gulagy ker däl. Sen ýöne aýdyber, beter eşideris. Ýöne saňa kanun çykjak diýilýär, şoňa boýun bolmaly bor indiden eýläk diýilýär.

– Tüf, siziň kanunyňyza! – Jumuşyň aşa gaharynyň geleni bildirdi. – Men size epilep salam biýrin, şol zakonyňyz derekli zat bolsa! Bir topar işsiz yňdarma diýerler size, haýsy bir kagyza ýazlan zada ynanjak? Siz-ä çagalaryňyzy türkmençe okadyň, menem orsça okadaýyn, soň kimiň Birinji sekretar bolýanyny görübiýris!

Ol şeýle diýdi-de, turmak bilen boldy, gepe düşmez bir topar yňdarma bilen mundan kän kejeleşip oturmagy özüne kiçilik bildi. Ýöne ol imisala gidibermedi, ýagşy ýeňsesini öwrensoň, yzyna gaňrylyp, oturanlara gyjalat berip gitdi.

– Ondan-a öz dükanyňyzy oňaryň-da sluşi! O taýda ýekeje türkmençe ýazgy ýok, ýene hoňňul-hoňňul eden bolýaňyz meň başyma!

Jumuş şeýdip gidensoň, oturanlaryň gahary dura-bara ýüze çykdy, olar özlerini aşa kemsidilen bildiler: ”Dogrudanam, nämüçin olar iň bolmanda, oba dükanyndaky ýazgylary türkmençä geçirtmeli däl? Küren obada ýekeje ors ýaşanok. Kolhozyň doňuz çopany Andreýem türkmençäni bu adamlaryň biriçe bilýär. Eger ol gaty görjek bolsa, ýaşululary doňuz ýataga töwella iberäýmeli bor!”

– Onda, adamlar, däninim – diýip, öz ýaşululyk roluna öwrenişiberen Öwezurdy ýassynlar oturlyşygy jemledi: – Geňeşimiz-ä tas boluberdi diýseňem boljak. Sebäp diýseň, geplejek gepledi, diňlejegem – diňledi. Ertir başlygyň ýanyna-da bir baryp göreliň, ol näme diýýär. Belki, oňa eýýäm ýokardan, raýkomdan görkezme gelendir? Eger eýle bolsa, onda işimiz aňsatlaşýar: her kim öz maloty bilen boluberse-de bolar. Ýok, eger başlyk habarsyz bolsa, ondakysyny onda göreliň. Onda näme – turmaşakmy?.. Eger oturjak bolsag-a ýerimizi üýtgeden ýagşy. Sebäp diýseň, daşarda çybyn galmady gerek, hemmesi peşehanaň içine doldy, indi bu taýyny çybynlara goýup, biz daşyna çykaýsagam boljak...

7. DIL DAWASY

Ertesi gökde ýalbyrap Gün dogan dessine, işli-işine dargamazdan ozal kolhoz pravleniýesiniň kontoryna gitmek üçin belleşilen ýerde üýşüp adam tükellenende Gabak şahyr tapylmady. Onsoň oňa garaşjak boldular, asyl garaşdylaram, ýöne garaşdyklaryça-da, ol gaýta beter gelmedi. Onsoň ýedi adam üýşüp, sekizinjiniň üstünden bardy. Barsalar, daşarsy gumgukluk. Gapydan girseler, şahyr içki jaýda eplenip ýatyr.

– Bu nä hekaýat? – diýip, Öwezduurdy oba şahyryndan sorady. – Biz nä bu gün başlygyň üstüne gitmegi dilleşmänmidik?

– Dilleşipdik... – diýip, Gabak şahyr düwürtik-düwürtik ýüzüni dogruçyl ajatdy, – Ýöne meň aşgazanymda ýara bar. Men türmäň naharyna bolman... Size tapawudy ýok, näme iýeňizde näme, siz meň ýaly berhizli däl. Onsoňam edil häzir men köne batyrlar hakynda täze poemamy ýazyp otyryn. Gezeginiz gelende, siz hakynda-da ýazaryn, arkaýyn bolaýyň!

Adamlar sessiz-üýnsüz daş çykdylar.

– Näderis? – diýip, Öwezduurdy keýpsiz dillendi. – Sanymyz-a gürelip baranok, edebiýat ugrumyza halysam gowşady...

Sertibiň jogaby nagt boldy.

– ”Atylan ok daşdan gaýtmaz!” Görogly agamyzyňam göwnüni bire baglap ýola çykansoň, yzyna gaýdan gezegi ýok. Onsoňam onuň kyrk ýigidiniň içinde ne şahyr bardyr, ne-de molla. Bizem öz günümüzizi özümüz görjek bolalyň: ”Töwekgeliň işini Taňry oňar!”

Yzly yzyna iki nakyly eşiden adamlar duran ýerlerinde ruhlandylar. Olaryň gaýdyşyp ugran bady ýene batlandy. Onsoň olar şol ýerden gös-göni başlygyň üstüne gitdiler. Ýolda olara nirädir bir ýere toparlanyşyp barýan oba oganlary duşdy. Oganlaryň ýüzlerinde haýsydyr bir çynlakaý işiň ugruna çykanlaryňka meňzeş alamat bardy.

– Ýörüň, ýigitler, bile gideliň. Biz başlygyň üstüne dil soramaga barýarys! – diýip, olara lak atdylar.

Onda oganlaryň ekabyrragy:

– Iýilýän dilmi: sygryňkymy, goýnuňky? – diýip, ikerjiňlenip sorady. Importnymy?

– Ýok – Sertip oňa jogap berdi, – diýilýän dil. Ene dili!

– Ýok! – diýip, oganlaram öz gezeginde olaryň jogabyny nagt etdiler. – Biziň elimiz degenok. Tatar obaň adamlary Staline at dakypdyrlar, biz olar bilen urşmaga barýarys!

– Siz şu taýdan pyýadalap Tatarystana gitjekmi? – diýip, Sertip ör-gökden geldi.

Oglanlar biri-biriniň ýüzüne seredişip ýylgyryşdylar. Olara derek jogaby Öwezduurdy berdi.

– ”Tatar oba” diýip, aşaky goňşy oba diýýändir bular. Sebäp diýseň, o taýyk 10-15 ýyllykda bir tatar gelin düşüpdü.

– Ýeri, düşende näme?! – Sertip gatyrganyp sorady. – Onuň üçin küren obaň adyny üýtgedäýmek bormy?

– Üýtgedýänleri oň üçin däl, o gelin şunça ýaşasa-da, türkmençäni öwrenip bilmändir. Oňa derek onuň bilen düşünişjek bolup, bütin obaň dili bozulypdyr. Ol oba indi uludan-kiçä çalgırt gepleýär.

Sertip ýagdaýa göz ýetirip, geňirgenmesini ýuwutdy-da:

– Kümmiýew, sen Staliniň kimdigini bir bilýäňmi, gidip, oň üçin ýumruklaşar ýaly? – diýip, ondanam beter haýran galyp sorady. Çaky ol öz öňki okuwçysyna belet bolmalydy.

– Men bilemok, ýöne kakam bilýä – Kümmiýew-de gönüsinden geldi. – Kakam: ”Stalin üçin urşmaly bolsa git, öňüni görüp gelen ýokdur...” diýdi.

– A sen näme? – Sertip olaryň ýene birinden sorady. – Sen nire, beýdip ilniň üstüne sürünmek nire, Jülliyew?

– Aý, hiç... Men-ä ýöne bun telewizorda hezil zat bolmansoň, urşaýaýyn diýdim...

– Ýörüň, bile gideliň, ene dili size-de degişli. Biz size oň mekdepde düşündiripdig-ä. Jülliyew, sen bu zatlara düşüňän ýalydyň-la?

Ýigitler ady tutulan ökde okuwça kinaýaly ýylgyryşyp seretdiler. Ol çalarak gyzardy, ýöne gaty gyzarmady.

– Indi okuw gutardyg-a, ýoldaş mugallym! Onnoňam ene dilinde geplän – aç galýar. Bir döwüm çörek üçin ertirden-agşama depäňden gum sowurmaly. Diliňi aýnadyp bilseň, kölegeden ýer ýetýär. Siz bize başdan şony öwreden bolsaňyz, gowy bordy. Ors mekdebinde okanlaryň ikilikçisem biziň başymyza baýar!

Sertip nalaç başyny ýaýkady. Uly köçäniň ortasynda onuň sesi, edil klasdaky ýaly, öwütli ýaňlandy:

– Ene diliňden çörek iýmek üçin bilimiň ähli ugurdan çyn bolmaly. Ilki bilenem fizikadan, – soňra ol ululara ýüzlenip, ötünçli gürledi: – Bulardan bulut ýakyn, sebäbi bu çagalary adam şekilli okatmaga bize wagt bermediler. Okuw ýylynyň üçden iki bölegini gowaçanyň içinde sermenip geçiren çagalar bular, ynha-da, görşüňiz ýaly, netijesi! Ruhý talanan nesil-dä: çalasowat, ýarawsyz. Şonuň üçinem iň gowusy, gaýraty özümize diläliň!

Küren obadan diliň goragyna ýygnanan bary-ýogy bir oýnam kişi sanlaryny şondan köpeldip bilmän, öňe bir, yza iki ädip, ahyry kolhoz başlygynyň oturyan jaýyna maňlaýyny

diredi. Bir süri emenjek oğlan ýaly öz önünde boýunlaryny burşup duran bu adamlary göreňde, Şyhmgulynyň başlyk dodaklary göwniýetmezçilik bilen çöwürildi.

– Näme, süňk paýlanjakmy?

Märeke ýöwsel dymdy, çünki başlygy görenlerinde, adamlaryň ors geleli basyk sussy hasam basyldy. Onsoň olar bildirmän, Sertibi öňe itdiler. Olam sakawlap diýen ýaly söze başlady:

– Indiden eýläk, başlyk aga, ähli ýygnaklar türkmençe geçmeli. – iň soňky aýtjagyny iň önünden aýdansoň, onuň ýüki ýeňlän ýaly boldy, uludan demini aldy: – Kanun çykjak, Aşgabatda, basym... ähem...

Başlyk hiç zada düşünmeýändigini aňdyryp, Sertibiň ýüzüne örän täsin galyp, uzak wagtlap seretdi, şol seretdi oturdy, seretdi oturdy. Megerem, onuň kellesine: "Möhüm bir syýasy wakadan çetde galan bolaýmaýyn?" diýen aşa howsalaly pikir gelip-geçen bolsa gerek. Şonuň üçinem onuň başlyk ýüzi bir çytyldy, bir ýazyldy, bir agardy, bir gögerdi: "Täze kanun çykýar, başlygam ondan habarsyz! Onuň üstaşyry geçip, bu habary Sertibe ýetirip ýören kimkä? Raýkom niredikä? Ony näme üçin başlyk ilki raýkomdan eşitmeli däl? Ol eýýäm, belki, başlygam däldir? Belki, bu obada eýýäm Sertip başlykdyr? Belki, eýýäm raýkomam ýokdur? Eý, hudaý!"

Şunuň ýaly pursatda başlygyň ýogyn bokurdagynyň düşnüksiz jisimden dolmasy bardy. Duýdansyzlyk başyndan inende, ol özünden bilniksiz ejizlejek bolardy, özüni ýalňyz hem garawsyz duýardy. Häzirem edil şeýle boldy, aýratynam: "Belki, bu obada eýýäm Sertip başlykdyr?" diýen aýylganç pikir onuň onki süňňüni lagşatdy. Ol owadan çäýnekden bir käse demini alan aýy gök çäýy guýup, ätiýaçdan ony Sertibiň önüne süýşürdi-de, juda pessaý ses bilen:

– Ony kimden eşitdiň? – diýdi.

Şondan soňky dowam eden bary-ýogy bir minuda ýeter-etmez wagt kolhoz başlygynyň ömründe Üýtgedip gurmak syýasaty başlanaly bäri iň heýhatly synag pursatyna öwürildi. Üýtgedip gurmakdan şundan üýtgeşik şarpygy ol entek dadyp görmändi, görerinem öýdenokdy. Bujagaz synagam uzaga çekmedi, Sertip gönüsinden geldi:

– Riodan...

Ol elindäki gabarasy dört barmakdan uly bolmadyk gutujygyny görkezdi.

Başlyk seňrigini ýyggyrdy.

– Şujagazdanmy?

Sertip özüniň märekanini önünde ýalňyzlykda durandygyny bütün süňni bilen syzdy, ýöne yza ýekeje ädimem çekilmedi.

– Hawa... – ol elindäki radionyň juda naýnywanjadygyny indi görüp galan ýaly, oňa başlyk bilen des-deň tiňkesini dikdi, soňam özüni ýa-da garşysynda oturany köşeşdirmek üçin: – Muňa kiçijek diýip, göwnüýetmezçilik etmäň, başlyk aga, bu-da ullakan radiolaň aýdanyny sözme-söz gaýtalaýar... – diýdi. – Aşgabatda dil hakda kanun çykýar. Indiden eýläk ähli zat türkmençe bolmaly. Lozunga-şygarlaram...

Entek nämäniň nämedigini doly aňmasa-da, Şyhymguly bir zada anyk düşünip ýetişdi: ”Sertip başlyk däl... Diýmek, raýkomam öňki ýerinde duran bolmaly!” Nädip beýle mojuk pikir onuň kellesine gelip bildikä? Garralyp ýör öýdýän... Şyhymguly uludan bir demini aldy, maňlaýyna inen sowuk deri syldy, soňra-da unaş içýän ýaly dodaklaryny aýratyn lezzet bilen çömmeldip, önünde sazanaklaşyp duranlaryň ýüzüne gezekli-gezegine seredip, başyny ýaýkady. Onsoň ýap-ýaňyja Sertibe hödür eden bir käse çayyny arkaýyn yzyna çekip aldy-da, içindäki çayy beýlesindäki içi kagyzyly sebede batly serpip goýberdi. Duýdansyzlykdan ýagşy aýňalandygyny bildirip, owadan gülli çäýnekden howlukman özüne gaýtadan çay guýundy, garşysynda jansyz garantga ýaly bolşup duranlara göz edip, ondan ganymat bir owurdyny lezzet bilen gyzgynlygyna owurtlady, soňam endigine görä, oturgyjynda arkan gaýýşdy.

– Haçandan bäri radioň diýenini edýän bolduňyz? – ol jogaba garaşyp, aýy gök çay ”süzdi”. Märeke jyňkyny çykarmady. Başlyk soragyny dowam etdi. – Radioň diýeni bilen ýaşaýan bolsaňyz, ol: ”Çöli gülzarlyga öwreliň!” diýende niredediňiz?

Märeke dymdy. Başlygyň sesi has ýognady hem gataldy:

– Radio: ”Kommunizm guralyň!” diýende gurduňyzmy?

Adamlar ýene-de bialaç dymdylar.

– Ýok, siz heriňiz özüňize towuk ketek gurnanyňyzy gowy gördüňiz! Radio: ”Janymyzy aýaman işläliň” diýende işlediňizmi? Ýa nähili işläniňiz ýadyňyza düşenokmy? Ýatladaýaýyn? Beýle bu günki gün indi radioň diýenini edýän, şonuň bilen ýöreýän kişi bolduňyz meň başyma! Kolhozyň gowaçasyny ot basdy: suwoty, burkazýama, gürmek... poh-pisir... eý hudaý, diýmäýin diýsem, içine dagyn girer ýaly däl! Sertip! Saňa degişli dälmi bu zatlar?

– Men mugallym.

– Bolaňda nä mugallym! Bu obadan alym çykmaýagyny bilýän, ertir okuwçylaňňam al-da, ”ikinji birgadyň” gaýraky kartasyndan giriň!

Sertip allaneneňsi bolup, garşy çykdy:

– Bolmaz, owalam bary-ýogy iki klas galdy mekdepde: birinji bilen onunjy. Olaram pagta kowsak, mekdebi ýapaýmaly bolýarys, ony edip bolmaz!

– Beter bolar! Türkmen pagta ýygyp eklenmeli, okuwy beýleki milletler okar!

– Arada "Edebiýat-sungatda" okuwçylar pagta ýygmalı däl diý...

– Bes ediň maňa gazediň, radioň gybatyny tutaryk edinmäňizi! Men diňe raýkomy bilýän, eşidýäňmi, Sertip? Raýkom buýruk bersin, şonda men kolhozyň bar gowaçasyny pagtasy-sagtasy bilen edil iki günde doňuz dören ýaly, beýlesine agdaryp taşlaýyn! ýygmaň, hiç haýsyňam ýygmaň! Okuwçyňam, beýlekiňem, eşitdiňmi, Sertip, senem ýygma!

– Bor.

– Näme bor?

– Ýygman.

– Nämäni?

– Pagtany...

Şyhymguly gahar-gazap bilen gygyrdy:

– Maýmynam borsuň! ýygmanmy! Ertir mekdebiň içinde gyrmalydy göräýmäýin! – soň ol mazaly demini alan gök çayyndan jäji jowur ak hytaý käsesine püre-pürläp çay guýundy-da, bir zarbada demine çekdi. Çay ony köşşdirdi, onsoň ol ýüzüni galdyranda, garşysynda jyňkyny çykarman duran biçäre adamlary gördi. Onuň bu nalajedeýinlere uçursyz nebsi agyrdy. – Näme beýdip, agaç ýuwudan ýaly sömelişip dursuňyz? Bar, gaýdyň!

Eýýäm onuň äheňiniň ýumşandygyny aňan Öwezduurdy saralgy goşaryny arkasynda gizläp, söz gatdy.

– Onda-da, başlyk, ýygnaklar-a türkmençe geçse kem däl. Kanunam çykýan bolsa...

Şyhymgulynyň üýşüp duran gahary ýokdy, adamyny edil serreltmejek ýerinde bolgusyz dyzmaçlyk edip durman, iň ýakymsyz gepinem ýuwaşlyk bilen diýerdi. Häzirem ol ýuwaş gepledi.

– Arkaýyn boluň, bu kanunyňam güýji öňküleňki ýaly bor. Radioň, telewizoryň gürrüňine ynanyň ýörmäň, olara ynansaňyz, aç galarsyňyz. Ertir, ynha, ýetirip bilmeseniz, radioň ýa telewizoryň üstüne gitmersiňiz. Meň üstüme gersiňiz. Şol wagt dil barada erteki otarýan alymlaň ýa ýazyjylaň birem ýanyňyzda tapylmaz. Olaryň birem size toýuňyzy ýa sadakaňyzy sowar ýaly mal, un bermez.

– Onda-da başlyk...

Şyhymguly Öwezduurdyň gepini ýoldy. Bu ýerde ol, elbetde, hiç hili üýtgeşik iş edendirin öýtmedi, çünki kolhoz başlygynyň, aňyrdan gelyän döp boýunça, islendik kolhozçynyň gepini şarpa ýolmaga haky bardy. Muny iki aýaklynyň içinde geň görmelidir öýtjegi ýokdy.

– "Onda-da"-ňy goý! Entek men bir raýkomdan sorap göreýin. ýerine ýetirmeli buýruk bolsa, aýdarlar. Buýrugyňam telim hilisi bar, käsi ýöne il ýüzüne berilýär. Türkana bolmaň.

Men entek ýaňky kanun diýeniňiz hakda ýokardan görkezme alamok, alsam aýdaryn. Gaýdyberin!

Başlyk sözünde durdy. Kolhozçylar onuň jogabyny ertesi kolhozyň radiouzelinden eşitdiler.

– Pikir berin! Pikir berin! Gepleýär ”Ýalkymly ýol” kolhozynyň kolhoz radiouzeli! Agşamyňyz haýyrlý bolsun, ýoldaş kolhozçylar! – daýhanlar klub müdiri Mürzäniň sesini tanap, çig kerpiçden salnyp, içi-daşy samanly ylaý bilen suwalan hütdük ýaly jaýlarynyň bir burçunda asylgy birmeňzeş gara reňkdäki ýüzi sary tegmilli radionokatlaryna golaý-golaý süýşdüler. Mürzäniň güýçli tolgunýandygyndan çen tutup, onuň ýanynda hökman başlygam bardyr diýip çak urdular. Mürze dowam etdi: – Häzir kolhoz maldarlary üçin taýýarlan ”Mala seretmez” atly konsertimizden önürti möhüm habary eşitdirýäris.

Bu bildirişden soň gözlerini sary tegmillere dikip oturan kolhozçylaryň öýünde ümsümlük emele geldi. Radiodan şakyrdy eşidildi. Diktor öňküsinden birneme ýognan ses bilen:

– Gepleýär başlyk! – diýdi-de, dabaraly dymdy.

Aňyrdan oturgyjyň şakyr dysy gelende, kolhozçylar ýene-de bir gezek radio garşy süýşjek boldular, emma köpüsiniň öýünde indi öňe süýşmäge ýer ýokdy, kolhozçylaryň darajyk öýleri radionokada ýeten ýerinde gutarýardy. Şonuň üçinem olar durşy bilen iki gulaga öwrülüp oturyberdiler.

– Salam ýoldaşlar! – diýip, başlyk adatdan daşary sypaýyçylyk bilen ardynjyradý. – Armaň! Işden gelişdiňizmi? Bu gün men dil hakynda çykyş etjek. Şuň ýaly bir waka, waka-da däl-de, zerurlyk diýen ýaly bir zat ýüze çykdy. Umuman, menem dili gowy görýän, meselem, bir adama bir ýumuş buýurjak bolsaň, hökman dil gerek, birine görkezme berjek bolsaň, dil gerek. Adamlardan bir zat talap etjek bolsaň, ýene dil gerek. Iň bärkisi, suwça: ”Gowaça gowuja suw tut!” diýjek bolsaňam, ýa birine käýinjek bolsaňam, dilsiz mydar etmek kyn. Ýöne, duruň entäk, gowy ýadyma düşäýdi, dilden öň aýtjak bir zadym bar. Ikinji birgat barada. Ikinji diňleýäňmi? Sizem suwçular?! Ýaňy garaňky gatlyşansoň geçip gelýäkäm gördüm, gaýraky atyza suw tutup ýören ekeniňiz. Nämüçin ony idegsiz goýduňyz? Aňyrky şorluga suw gidip ýatyr. – Gep muňa gelende, başlygyň sypaýyçylygy gutardy. Ol gepine bir dyngy berdi-de, soňra bat alyp ugrady: – Nämne ýene ýandak suwaryp başladyňyzmy? Owat suwumyz ýetenok, mydam dilegçi, oň üstesine-de ýene meýdana-da kowýaňyzmy? Özem erte-birigün şo taýyk ýygymçy girmeli, men ýöne pagta gowrak açylar ýaly çalaja doýruň-da, aýraýyň diýipdim-le? Siz nädipsiňiz o taýyny? Kimiň işem bolsa, ertir daň bilen kantura gelsin! eşidýäňmi, ”ikinci”? Allamyrat, saňa diýýän! – Başlygyň gahary gelip, gyzyp başlany bildirdi. Şonuň üçinem adamlar möhüm habar şudur öýtdüler. – Asla, Allamyrat, sen diýýän-ä çyra söndürilmänkä (agşam sagat 10-da kolhozçylaryň ertirki işe gerekli ukusyny almagy üçin

çyralar öçürilýärdi), kantura bir gelip git-le! Men seň bilen halys tutaklaşybam irdim. Zähmet depderçäňem alyp gel! Sendenem bir birgat bormy! Seň obadan güümüňi dartaryn, eşidýäňmi?! Salyh! Otdel kadyr! Senem gel! Zähmet depderçeli seýfiň açary kimde: sendemi ýa partorgdamy? Profkom, senem gel! Seň dagyn gözüňi ýeňsän-den çekerin, eşidýäňmi! Size gep oňar diýseň (başlyk radiodan gürläp oturandygyny undup, sesini üýtgedip, kimiňdir biriniň agzyna öýküňdi): "Baş-şly-yk, batga-aly ýerden kolho-ozçylara pa-agta ýygdyrmak bolanok, beýleki etmek bolanok..." Hany, gel-dä indi ýygdyrmak bolmaýan bolsa, şöwür çek-de suw tut uzyn gije, göreýin! O nämüçin men görmesem, biriň göreňok harapçylygy?! Geliň bäräk hemmäh, tiz! Kolhozçyny salmak bolmaýan bolsa, men siziň özüňizi saljak batga şu gije, bir topar... diýmähýin diýsem!..

Başlyk nämedir bir zada güýmenen ýaly boldy welin, şol wagt aňyrdan oba klubunyň müdürü Mürzäniň: "Efirde käýindiňiz, başlyk aga" diýen ýaly ysgynsyzja pyşyrdysy eşidildi.

– Dur entek! – diýip, başlyk oňa azgyryldy. Emma pyşyrdy onda-da dowam ediberjek boldy welin, radioda bütün oba tanyş şarpygyň saldamly sesi ýaňlandy. Pyşyrdy şol bada tapba ýatdy, kolhozçylaram şondan soň bütün agşam Mürzäniň ýakymly sesini eşitmekden kesildiler. – Gulmyrat! – diýip, başlygyň jemleýji hökümi eşidildi: – Bun agşam tä 12-ä çenli çyra sönmessin! Gel, kanturyň töwereginde bol!

Başlygyň şakyrda, stoluň başyndan turup gideni eşidildi. Efirde biraz wagt howsalaly ümsümlik höküm sürdi, birdenkä-de gapy täzeden şarkyldap açyldy-da, radioda ýaňadan başlygyň sesi çykdy. Onuň gaharynyň ýatyşmandygy bildirip durdy:

– Tas ýadymdan çykan ekeni. Düşünki meň ýanyma "dil" diýip gelenler! Size diýýän, eşidýäňizmi?! Eşitmedim diýmäh, obaň içinde topalaň turuzsaňyz, hezil bermen! Men şu gün raýkom bilen gepleşdim, "Aşgabatda baş-alty sany bozgagyň tapyp ýören zady" diýdi şol "Dil kanuny" diýýäniňiz! Sertip! Eşidýäňmi? Senem aňry gitse, ýedinji bolýaň! Şol guşuň ýumurtgasy ýaly radioňy gulagyňa tutup ýörmähni goý, men saňa öňem kän aýtdym. Goý, şonyňy, ýene-de bir gezek aýdýan, oňnullygyň üstünden barmarsyň! Radiodan eşitmeli zadyňyzy kolhozyň öz uzeli eşitdirer, "onda ol bolupdyr, munda – bu bolupdyr" diýip, göreňiňizi, eşideniňizi şu oba getirjek bolmaň. Allana me parahat obamyz bar, agzybirje ýaşalyň, biderek kel-kelä başyňyzy sokmaň. Iýmäge çöregiňiz, içmäge çäýiňyz bolsa besdir! Damarynda çyn türkmen gany aýlanýana başga näme gerek, Sertip?!

Galanlaňňyzyňam gulagyňyzda galsyn şu aýdanlarym. Aşgabatda birki sany bozgak ýazyjysumak ýa alymsumak topalaň turuzýa diýip, parahat obamyzy çäýkajak bolmaň! Men oňa ýol bermen. Ýagşam bir size dil gerek ekeni, geziberiň-dä öz diliňiz gömeýinden sogrulmasa! Men sizi şoňa kaýyl ederin. Otuz ýedi-otuz sekiziň terbiýeçiligini ýadyňyzdan

çykardyňyzmy?! Geliň, ertir kantura ýatladaýyn haýsyňa gerek bolsa! Bir zady bilip goýuň, garyp daýhan maşgalasyndan gelip çykanlar "dil" diýip, beýleki diýip, ýa kolhozyň ýerini paýlaşjak diýip, topalaň turuzmaz. Oň ýalyjak hyýaly bar adamlar aňrysny gowuja edip döwürberseň, hökman bir näsaz doglan ýeri bardyr: baýdyr-gulakdyr ýa-da şolaň guýrugydyr! Höküwmet basym bu zatlaň bellisini eder. Çagajyklarňyza haýpyňyz gelsin, olar dilsiz oňar, ýöne çöreksiz oňmaz. Ulalyp oňalmadyk bolmaň, bolşuňyz şu bolsa, haýsy dil bolanda, size nä!

Gepiň tümmek ýeri, işli-işiňiz bilen boluň, düşnüklimi? Sertip, esasanam sen. Asla sen radioňam al-da, ertir meň ýanyma kantura gel, tabşyryp git şonyňy! Näme gerek bor-bolgusyz zady diňläp, ili azara goýup ýörmek. Näme gerekli kanun çyksa, özümüz köpçülige ýetireris. Ýöne saňa obany çätkatman, berk belle şuny! – şondan soň ol aňryk bir ýere gygyrdy: – Mürze! Gel, çaltjak aýdym maşynyňy goý, goýjak bolsaň, men boldum! Bir aýdym-ýarym aýdym diňlesin adamlar, ýadap gelendirler.

Mürzäniň bu işi çökder göwünli-göwünsiz edýändigini radioň başynda uklaman galan kolhozçylar aňdylar. Çünki bu gün ol konserti öz söýgüli aýdymy "Tarla traktorymdan!" däl-de, haýsydyr bir halk aýdymyndan başlady. Emma munuň indi ullakan bir tapawudy ýokdy, pagtaçylar konsert diňlemäge ýaraman, agyzlary çörekli uklap galdylar. Başlygyň "möhüm çykyşy" olaryň bir wagt kada giren gowy döp-dessurlaryndan käbirini bozdy, meselem, olar hepdede bir gezek, ýagny hut şu anna günü aýaklarynyň-elleriniň çoruny ýuwardylar, ýöne bu gün "möhüm habary" diňlemeli bolanlary üçin olaryň aýaklarynyň-elleriniň çory ýuwulman galdy. Bu-da Sertibiň öz obasyna edip bilen ýagşylygy boldy.

Başlyk Sertip bilen ertesi hasam gazaply gürlleşdi. Ýany bilen beýleki "dilçilerem" çagyrdyp, olaryň-da ýagşyja "suwuna" degdi.

– Sertip, eşitmedim diýme, obadan gülberini arkaňa daňaryn! Obany bulamaňy goý, çöregiňden kesilersiň! Sensizem obanyň oganlary sowadyny çykar. Asla seň okadýanyň näme?

– Fizika.

– Pizika? Türkmen çagalaryna şol pizikanyň nämä geregi bar? Ata-baba şonsuz oňlupdyr dälmi?

Sertip durup bilmän, garşy çykdy:

– Fizikany Orta Azyýada mundan müň ýyl owalam öwrenipdirler. Meselem, Abu Reýhan Beruni...

– Gap sesiňi! Erteki otarmaňy goý! Birküç sany geň adamyň adyny öwrenýäňiz-de, totyguş ýaly ömürboýy şony gaýtalaşyp ýörsüňiz. Müň ýyl owal bu taýda onuň ýaly ylym öwrenilen

bolsa, bu gün biz beýdip, gara zähmet bilen gün görmeli bolmazdyk, il ýaly ýaşardy. Meň saňa diýjek zadym: biziň halkymyz ylymsyzam, gerek bolsa dilsizem ýaşar, ýöne pagtasyz ýaşap bilmez.

– Ýaşap bilmez... – diýip, Sertibem pyşyrdady.

Başlygam onuňkyny tassyklady:

– Menem şony diýýän-dä, ýaşap bilmez. – birdenem ol Sertibi yrandygyna ynanman, gaýtadan sorady: – Men: ”Pagtasyz ýaşap bilmez” diýýän, sen nämesiz diýýän?

Sertip dogrusyndan geldi:

– Men: ”Ylymsyz-bilimsiz...” diýýän.

Başlyk syçrap ýerinden turdy, onuň gahar-gazap bilen gaýnap çykan sesi jaýy bütün süňni bilen sarsdyrdy.

– Ýaşar, köpeý ogly! Galat aýdypsyň! Türkmen gerek bolsa, dilsizem, agyzsyzam ýaşar!

Başlygyň sesi Sertibi şeýle bir gorkuzdy welin, onuň dyzlary uşajyk saňnyldydan ýasalana döndi: ”Be-e, ýa açlykdanmyka? – diýip, ol içinden pikir öwürdi.- Dişimiň kirini açman gaýdyberdim-dä, iýäýmelidim iki agyz welin...”

Şyhymgulynyň sesini peseldip, dişini gyjyrdatmagy ony özüne getirdi.

– ...şuny ýadyňdan çykarma! – bar gany ýüzüne uran başlyk iki elinem stola diräp, janyndan syzdyrdy: – Arap gelende ýaşapdyr, pars gelende ýaşapdyr, Çingiz han gelende tükenäýmändir, indem tükenmez!

– Türkmen baş ýüz ýyl bäre çydap gelýär – diýip, Sertip agzyny münküldetdi.- Baş ýüz ýyl!..

Muny eşiden başlygyň ýüzi awy bilen suwarylana döndi:

– Gerek bolsa, ýene baş ýüz ýyl çydamaly bor, eşidýäňmi, tentek, başga çykalga ýok!..

8. HALK EMI

Ussa Haýty melhem ýasap oturyşyna, garşysyndakyň ýüzüne uly gyzyklanma bilen seretdi.

– Be, onda ”Sertip” diýilýän siz bolmal-ow?..

Sertip ýüzüni sallady.

– Bolup biseg-ä biz. Näme, Ussa aga?

– Aý, hiç, ýöne ”Älem içre adam gezmez, at gezer” diýleni-dä, adyňyzy eşidip ýörüs ep-esli wagtdan bäri. Arada obaňyzdan Öwezduurdy diýip biri goşaryny saldyryp gitdi. Sertibiň eşeginden ýykyldym diýip... Ussa Haýty Sertibiň ýüzüne köpmanlyly seredip dymdy. Garaşdy.

– Öwezduurdy henize deňeç meň eşegime aýagyny atan ýeri ýokdur.- Sertibiň ýüzi öňküsindenem beter çytyldy. – İçigara galmyşyň sorkuldaşsyny...

Ussa Haýty melhem garmasyny çaltlandyrdy.

– Häzir em ederis. Onda eşekden ýykylymandyr-ow ol?..

– Ol haýatdan ýykyldy.

– Adamlar düz ýerden ýöränlerinden, her zat edenlerini gowy görýärler...

Sertip göwnüçökgün hüňürdedi.

– Düz ýerde zat barmy? ýöräniňe degýärmi? Düz ýerden ýöreýänleň hemmesi indi beýlekilere mätäç. Emma haýp ýeri biz ýentegem okuwçylaň gulagyna könäni guýup gidip oturmaly bolýas. Öwezduurdy şopur, kolhozyň maşynyny sürýä. şol maşyna şaý gözläbem gije kolhozyň şaý saklanýan skladyna giripdir, soňam arkasy haltaly yzyna haýatdan bökende, haltaň agramyna goşaryny çykardypdyr.

– Gündizlikde, gapysy açykka baraýmaly eken-dä.

– Gündiz barsaň, birinjiden-ä, şaý yok. Ikinjidenem, bolaýanda-da, öz jübünden bahasyny bermeli, onam kim etjek?

Ussa agras ses bilen:

– Halalyň bol-a! – diýdi.

– Bolsaň bolaýmaly...

– Güýjüniň ýetişine haýran. Onda-da, ilki demirlerini oklaýmaly ekeni. hiç özüňizi aýaňzok-da...

– Aýaň-da näme? Bir gün aýarsyň, iki gün aýarsyň, üçülenji gün nätjek? Bu döwletň gurluşy şeýle, ogurlyk etmeseň, zat yok. Ilk-ä pul gazanmak görgi, soňam oňa zat tapmak.

Gökden perişde bolup inseñem, bu ýurtda ikije ýyl ýaşansoň, işini suda geçirip bilerler. Bu sistemada perişde-de bolsaň, päkligiňe galyp bilmrşiň! ýagdaý şeýle, etjek alajyňam ýok...

Ussa janyny barlap görmek üçin ýüzüni galdyrman sorady:

– Goşaryňy nädip çykardyň?

– Eşekden ýykyldym.

– Nähili eşekden?

Sertip nägile hüňürdedi:

– Türkmen sowet eşeginden. Nähili eşek bor?

Ussa Haýty ýaňsylaýjak bolýan ýaly etdi:

– Men oň iştimagy gelip çykyşyny soramok. Obaňyzda bir garynjaly eşek barmyşyn, olam sizdemiş diýip eşidipdim...

– Ilde gep köp, Mekgede – arap, Ussa aga...

– Ahyryn onda özüňizem agdaryp urupdyr-ow ol bedähet?

– Özümem agdaryp urdy, radiomam kül etdi... Ýöne eşege dil ýetirmäň, Ussa aga, eşekde nä günä bar? Günä sistemada...

Ussa ömür eşitmedigini eşidip, uçursyz haýran galdy.

– Be-e, ol eşek sistema bilen baglanyşyp gidenmi?

– Onda-da nähili!.. Ol ikisiniň arasyndan gyl geçenok.

Ussa bir zatlar aňjak ýaly etdi, gürrüni üýtgetdi.

– Gulan bilen argaşany ugrunda barmy özi onuň?

Sertibiň ýüzi çytyldy, bu gürrüni gozgamaga edil häzir döwtalap dældigini bildirdi, zoraýakdan, itinip gürlledi:

– Çöňür bilen Sugtyň arasyndaky Aryň jaryny bilýäňizmi?

– Beter edýän!

– Bu eşegiň enesi deme gelen uçurlarynda, ana, soň ilersindäki gamyşly oýa gaçyp gitdi. Bir hepdeden soňam şo taýdan özüm gidip, tutup getirdim...

– Ýeri, onsoň?”

Sertip öňküsindenem beter ýüzüni çytdy, goşaryna seretdi.

– Melhemiňiz nädýä? Sorkuldaýyşy zadyň çaky däl.

Ussa parahat jogap gaýtardy:

– Boljak basym... – yzyndanam ýene sowal berdi: – Beh, gulanlar-aýt, oba beýle golaý geläýärmikän bu çakda?

– Gaty golaýam däl. Gamyşly oýuňam ileri çeti-dä...

Ussa ýüzüni galdyrman, öňküdenem agraslyk bilen sorady:

– Oýda aýgyr-beýlek-ä gören dälşiň, edil şol uçurlarda? Biziň obamyzyň aýgyrlaram-a aralaşýgyçdyr o taýlaryk...

Sertip ýüzüni nägile sapajaklatdy.

– Bir özüdi.

Ussa Haýty melhemi boldum etdi.

– Aý, onda ahmal... hany, goşaryňy bäräk al!

Sertip ynjalyksyz gobsundy.

– Gaty gorkma – diýip, Ussa ony köşeşdirdi,- gorksaň, tersine deper, agyrak bor. Ýeri onda!..

Ol göz açyp-ýumasy salymda öz işini bitirdi.

– Ana, boldy. Emgegiň gowuşsyn! Bile biten ýaly bolandyr. Bir hepde ýaly şerebe ýapmagam ýadyňdan çykarma. ýaltanma. Täzeje ýumurtgaň sarysy bilen, ine, bujagaz çöpboýanam garyp ýaparsyň welin, ”hä” diýmän, gül ýaly bor.

– Bor, Ussa aga. – ol goltuk jübüsine elini sokdy. – Weý, ýogsa-da... şuny aklyk diýip iberdiler, Ussa aga. Gyzyň onluk.

– O nämäniň aklygy?

Sertip gümmi-sümme etdi:

– Aý, obamyzdan, hol, Hommat diýip bir şopur oglan bardyr-a, ana şol berip goýberdi, alyp gaýtmaýagam boldum-la, ”aklyk” diýip duransoň, alajym galmady-da. Arada goşaryny saldyryp giden ekeni...

Ussa gyzyň onluga elini uzatmady.

– Ol aklygyny öň berip gitdi.

– Oh, indi ýadyma düşdi... Şuňa düşenjesinden ýene melhem bersin diýipd-ow ol!

Ussa Haýty ýaşy gaýdyşan göwresine gelişmeýän ýeňillik bilen yerinden gobsundy-da, içki jaýa gidip geldi. Eýýäm şol iki aralykda ol üst-başyny çalşyrynмага-da ýetişipdir, elinde-de kiçijek düwünçek bar.

– Şuny eltip beräýiň. Diýipdir, taň edipdir, boş goýbermäýin. Ýumurtgaň sarysyna garyp daňmagy ýadyňdan çykarmasyn.

– Bor, aýdaryn.

Men oňa:

– Dogtora baryp gips etdirgin, seňki diňe çykyk däl, süňküňde ýarçyk atan ýerem bar” diýipdim welin, etmänmi?

– Dogtora barmana elim degenok” diýýä. İşden galyp bilmändir.

Ussa Haýtynyň närazy hüňürdisi Sertibiň agzyny açdyrdy.

– Eşekden ýykylyp, goşaryny döwdürmäge wagt tapýar-da, dogtora baryp, gips etdirmäge wagty ýokmy? Adamlar-a düşüner dagy eder ýaly däl.

Sertip ilki näme diýjegini bilmän, onuň agzyna aňkaryp durdy-da, soňra:

– Ussa aga, ol eşekden däl, öz sürýän maşynynyň nowasyndan ýykyldy ahyryn! – diýip, mälim etdi.- Obada şeý diýýäler.

Ussa-da öz gezeginde haýran galdy.

– O näme, maşynyny nowasyňa münüp sürýämikä? – Soňam Ussa öz-özüne jogap berdi: – Aý, hawa-da, motory yzky tekerine galdyryp sürüp ýörenler bar, maşynam, çynyňy etseň, nowasyňa münüp sürse bor-la... Onsoňam, men onuň öz diýen zadyny aýdýan: ”Eşekden ýykyldym otdan gelýärkäm: assynlygymy gowy çykamandyryn, üstünligim agaýdy, gaýtdym takyr ýoluň üstüne ýanyn” diýýär. Meňkem ynanmak bilen. Men tebip, meňki dertliň derdine em etmek. Ata-baba-da biziň aňrymyz tebipçilik edipdir. Meniň özüm at dakylan, geçen asyrda aňrymyzda Ussa Haýty diýip biri bolan, ady külli türkmenä ýaýrapdyr. Usullylygy çeniň däl ekeni, özüm-ä dogrymdan gelsem, onuňky ýaly inçe işlere hötde geljek däl. Enemiň gürrüňine görä, ol meniň garry atam bolmaly. Ors geläýen uçurlarynda, bir ors ýanaralynyň uýlugy ýazypdyr, atdanmy ýa ýene görden ýykylypdyr. Bagyryp ýatan ýanarala dogtorlaň delalaty degmänsoň, meň garry atamyň ýanyna getiripdirler. ýanaral tuzemliň, ol wagtlar türkmenlere aňyrdan gelenler şeýle diýer ekenler, uýlugyny ýerine salyp biljegine ynanman, göwnüýetmezçilik edipdir. şonda meniň garry atam bir küýzäni halta salypdyr-da, erigiň şahasyndan asyp, ýetginjek oglanlara ony ”daşlaň” diýipdir. Olaram ony derrew kül-uşak edipdirler. Onsoň garry atam içi şagyrdy bolup ýatan haltanyň agzyny çözmän, ýaňky ýanaralyň gözüniň alnynda haltaň daş ýüzünden içindäki küýzäni seýikläp, dikeldip görkezipdir. Işini boldum edende, haltaň içindäki küýzäň sudury abat ýaly dikelip otyr diýýär. Soň näme bolanyny-ha Mary etrabynda bilmeýän ýokdur diýsem, ýalançy bolaýasym ýok-la? Sizem ony bilýänsiňiz?

– Hawa – diýip, Sertip baş atdy, – bilýän. Bir hepdeläp gury ot berlen...

– Üstesine-de, otuna duz sepip berlen...

– Hawa, şeýdip gany gatadylan sygryň üstüne ýaňky ýanaraly mündürüp, aýaklarynam sygryň garnynyň aşagyndan berk çatyp, sygry suwa kowýa dälmi şol?

Ussa Haýty onuňkyny çalarak makullady:

– Şeýleräk, hawa.

– Hepbiga dönen sygryň garny galyp-galyp, ahyry üstünde oturan ýanaral agyrysyna çydaman, urnup bolmajysy bolanda, uýlugy birdenkä hokurdap, ýerine baranmyş diýýärler. ýanaral şonda hakyt aglanmyş diýenem gep bar.

– Aglasa-da, aglamasa-da, ol her kimiň öz işi. Atamyň atasy ony bejeripdir. Derdi güýçli bolsa-da, aňyrdan ”tuzemli” diýip, äsgermezçilik bilen gelene türkmeniň eliniň hünärini göpkezipdir. Biziňkiler ata-baba gelyän tebip, sülçi däl, men şony aýtjak bolýan. Siziň çöňürlileňňiziňem aňyrdan geleni ”eşekden ýykyldym” diýip gelyär. Onsoň olaryň haýsynyň ogurlyk edip, haýsynyň aýagyny gyşyk basyp, elini döwdürenini men näbileýin? Oň bilen men işim ýok. Meniň üçin diňe dert bar, dertli bar, jenaýatkär ýok. Maňa berlen hünär şeýle.

Ussa bilen hassa tirkeşip öýden çykdylar. Ussa sorady:

– Gara ýoluň çatrygyna çenli ugrumyz bir. ýol maşyna çykjak dälmi?

– Ýok, men eşekli geldim.

Ussa Haýty, adaty, birini ýañsýlanda gaty ýañsýardy, ýöne bu wagty ömür etmeýän işini edip, dertli çalaja ýañsýardy:

– Beýleki goşaryňdan gorkaňokmy?

Sertibiň ýüzi gyzardy. Goşaryny nädip çykaranyň edil häzir ”aýdaýsam-aýdaýsam” diýip bir çemelendi. ýöne saklandy. Gürrüňiň agyz-agyzdan ýel alyp, ile dolmagyndan gorkdy. Başlygyň ”Radioňy bäräk al!” diýip, topulyşy, onuň elindäki agyr çyzgyjyň batly şarkyldap goşaryna degşi, Şyhymgulyň gorkudan ýaña gan uran ýüzi, milisgä-beýlekä gidäýmegiň diýip, kabinetde iki ýana çarp urup ýalbaryşy göz önne geldi. Başlygyň şol wagtky bolşuny ýatlanda Sertibiň, nämüçindir, gülküsi tutdy: ”Halalyň bol-a, beýle-de bir gorkak adam bolar eken-ow, urduňmy, döwdüňmi – gorkman bir otur-da! Goşardyr-da, yn-ha, eýýäm ýerine bardy...”

Soň ol goşarynyň eşegiň düküdisine saldar almasından ýaña bir dem ýüzüni çytdy-da, ýene başlygyň kabinetinde düýnki bolan wakalary ýatlady...

Ertir bada aýrylyşan bolsalar-da, Şyhymguly günortan ara gyssagly raýona çagyrylyp, o taýyk baryp gelenden soň, gaýtadan ýene Sertibi kantura çagyrdy. Oňa öz içýän import hytaý çayyndan edil özüne guşy ýaly, püre-pürläp guýup berdi-de, soňra ýürekdeş gürrüň etjek boldy.

– Iç, nepesiň durlansyn birneme, şonda rysgalyň dilde dældigine düşnäýediň-dä. Biler bolsaň, seniň bilen indi gaty çuňdan gyzyklanyp başladylar, ägä bol, çagajyklaňy ýetim goýaýma. Seň ol Aşgabatdaky ýazyjysamaklaňam, alysumaklaňam hor-hory basym ýatar. Olaň daşary ýurtlar bilen aragatnaşygynyň bardygy açylypdyr, raýkomda şu gün şeý diýdiler. Raýkomyň 1-njisiniň ýanynda Aşgabatdan gelen gaty uly adamam oturan ekeni, olar meni ýörite çagyrypdyrlar. Umyt ikiňiziň adyňyzy ol gelen adam edil özi dakan ýaly gaty beletlik bilen tutýar. ”Olaryň ikisem düşüňjeli adam, ýöne özlerini aldatmasynlar. Türkmen dilini döwlet dili etmeli diýip topalaň turuzýanlar daşary ýurduň täsirine düşen milletçiler.” diýdi. –

Sertibiň burny deşikli ýaly diňläp oturanyny gören Şyhymgulynyň äheňi hasam ýumşady: – Meň-ä näme, size ýamanlygym ýok, ony özüňiz gowy bilýäňiz, bar diýjegim, häzir boluň, erbetligiň üstünden baraýmaň diýjek bolýan. Hany, al, şu käsänem iç!

Başlyk şol soňky käse çayy oňa bermedik bolan bolsa, gowy bolardy. Onda daşynyň güli gözüň ýagyny iýip barýan içi gyrmyzy çaydan püre-pür käsä Sertib-ä beýle işdämen topulmazdy, başlygyňam oňa öte nebsi agyryp, şondan içgin gürrüňlere geçmezdi, ýazyjylara, alymlara sögmezdi, ”Olar dil diýip, türkmeni çöreksiz goýjak bolýalar” diýmezdi. Sertibiňem muny eşidip, edil şol wagt dil barada ýazyjylaryň biriniň radioda çykyş etmelidigi ýadyna düşüp, radiosyny jübüsinden çykarmazdy, başlygyň ýanynda oturandygyny ýadyndan çykaryp, ony hasyr-husur gulagyna tutmazdy, başlygam dergazap bolup, agyr demir çyzgyja ýapyşmazdy...

Sertibiň saralgy goşaryna seredip, düşnüksiz ýylgyranyny gören Ussa Haýty oňa ýüzlendi:

– Halypa, bu güldüň-le, ýeke gülen masgara, aýdyp otur, bizem eşideli, belki bile güleris?

Sertip iki gapdalam gowaça ekilen kirşenli ýoldan gidip baryşlaryna, ho-ol öňräge, ýoluň bir gyrasyndan başlanýan ýylgynlyga seretdi-de, ”öwhüldedi”.

– Aý, ýöne güläýdim-dä... – Soňam ýüzüniň ugruna gürrüňi öz üstünden sowmaň alajyny gözledi: – eşider bolsaň, Ussa aga, ol araky gelen oylan bar, şopur, eşekden ýykyldym diýen...

– Hawa?

– Ony öz maşynynyň nowasyndan zyňypdyrlar.

– Aý, goýa! Päheý-de welin, ”azdyrmasyň, azana duçar etmesin – diýenler-ow!

– Onuňky şol ”azdyrmasyň-da...” Oba şeý diýýär. Zyňanam aýal adammyş...

– Oba diýýän bolsa, bir emmasy bardyr. Dogrudyr ýa ýalandyr diýip biljek däl, her haýsy bolup biler. – Ussa tigrini ýoluň gyraragyna sürdi-de, badyny haýalladyp, ýere böküp düşdi.- Men-ä geldim onda, Sertip halypa. şujagaz ýerden mallaryma agşam otuny alyp, yzymajyk dolanjak. Senem näme, sag-aman bar.

Ol ýoluň gyrasy bilen az-kem öňe ýöredi-de, adam boýy syrkyňlygyň, gara öý ýaly ýylgynlaryň arasyna sowuldy, aňyrylygyna tutduryp ugrady.

Sertip bu bolýan işe haýran galyp, onuň zyndan gygyrdy:

– Ussa aga! Beýläk, gowaça garşy gitmän, terse gidiberdiňiz-le?

Soňam ol beren soragyndan utandy, birden güpbe ýadyna düşdi: ”Aýak ýoluna dagyn ugradymyka? Huşum gur-a...”

Emma onuň çaky çykmany. Ussa ýylgynlygyň içinden bäriligine, Sertibiň ýüzüne seredip ýylgyrdy.

– Şu ýylgynlygyň içinde birki gektar gowy ýer bar, takyr ýer. Şoňa birküç ýyldan bäri semirtgiç, suwoty ekýän, peçek ekýän. – Sertip agzyny açdy. Ussa muny görüp, hezil edip güldi. – Inilermiň biri köçä suw sepýän maşyn sürýä, ýöne obada suwlar ýaly köçe barmy? Bir şol başlygyň ýaşaýan köçesine günde baş-üç gezek suw pürkýä, oňam näme, aýaly gowy adam, kän gözegçilik edip duranok, onsoň inim obada biriniň möhümi bolsa bitirýä, meňem şujagaz gizlinje takyryma aýda birki gezek suw tutup beryä, onsoň, allanäme, ýygjak otum bolup dur. Pagtaň içinden indi ot ýygar ýaly boldumy? özümiz-ä çydajak welin, şu mal-hal çydanok indi janawarlar, iki sygrymyz haram öldi pagtaň içinden ýyglan otdan iýip. Ak ganatlyjaň garşysyna diýip derman sepenleri bäri-hä, guş-gumursam, mör-möjegem, syçanlara çenli ölüşip ýatyr indi, gowaçalyga girseň, edil öwülýä giren ýaly: jürrüldi-çyrryldy eşidäýseň nädersiň! Allajanylarym... ady nämedir şo dermanyň? Bir aldawçy musurman adam dakypdyrlar oňa: Nury diýdimi, Sapar diýdimi... özi welin, ýöne bedähet, etjegi içinde ekeni: Sag-aman bar onda! Menem Gün gaty sallanmanka agşam otumy alaýyn.

Ussa Haýty ýylgynlygyň içine siňip gidensoňam, Sertip haýrany-serasyma bolup, ýesli salym durdy. eliniň agyrysynam ýadyndan çykardy. Bir salymdan darajyk kirşenli ýoldan ala tozan turzup gelyän lokgaja maşyndan sowulmak üçin pagtaçylygyň içine urdurdy-da, soňam gaýtadan ýola çykyp, gulan-eşeginiň böwrüne depdi.

– Hyh, çüw, janawar!..

MURTLY GÜRRÜŇ

(Içki bölüm)

Umyt pata gelen ýaly ýüzüni sallap geldi. Gelşine-de, demini-düýdünü çykarman, keçäni dyrmalaşdyrды oturyberdi. öý eýesi onuň ýüzüne göz astyndan öwran-öwran garady.

- Näme beterledimi?
- Şeýle öýdýän. Sag egnim elimi galdyrdanok. Gaty köseýä.
- Dogtorlar näme diýýäler?
- Ödün gowy işläp dur, diýýäler.
- Hm-m... reňnil-beýleki edip gördülermi ýa ýöne ýüzüne seredip aýdaýýalarmy?

Umyt Ussa Haýtynyň ýüzüne garap, lapykeç gürlledi:

– Bir ýerde analiz bolsa tabşyrdym, öýmüzde boş çüýşe galmady. Rentgendenem geçdim. Analiz hiç zat görkezenok, ödüm bolsa, alyp barýar.

- Hm-m... melhem nädýä?
- Azajyk ýagşylaşýan, edil öňki ýaly bolanok.

Ussa Haýty Umydyň ýüzüne haýpygelijilik hem duýgudaşlyk bilen seretdi.

- Derdiňe dowa tapsañ, geliberersiň-dä onda, başga näme diýeýin?

Umyt sesini çykarman, baş atyp, gözleri bilen minnetdarlygyny bildirdi. Onuň halyny ýenilleşdirjek bolýan ýaly, Ussa-da oňa habar gatdy, gürrüňçilik açdy.

- Obada näme gep gürrüň bar? hemme saglykmy?
- Oba-da bulaşyk. – Umyt uludan demini alyp ”öwhüldedi”.

Ussa Haýty oňa öwüt berdi:

– Türkmençilikde ”öwhüldense”, halanýan dälidir. Gaty kyn güne düşäýmeseň, türkmençilikde uludan demiňem alynýan dälidir.

Umydyň güne ýanan ýüzi hasam garalan, gara gözleri öňküdenem gaýgydan püre-pürlenen, çepiksi göwresi agralan ýaly göründi. Diňe çep ýañagyndaky peşehordasy reňkini saklady, gürläp ugranda-da, ol gaş bilen deň çytyldy.

- Ussa aga, siz bir ”türkmençilik” diýmeseňizläň!
- Hä, näme?

– Aý, ”türkmençilik” diýip, biziň bagtymyzy ýatyrýarlar. Onuň erkinligine gelende-hä biz binesip, türkmençilige salyp, baş-başdaklyga ýüz urmaly däl diýýärler! Adamlary eşek ýaly hak-hukuksyz işletjek, olaryň agzyny mumlajak bolanlarynda-da, ”türkmençilik” diýip, biziň

ugumyzy ýekeleşýärler. Bu zatlaň haýsyny aýdyp, haýsyny goýjak, obanyň tarypyna söz ýetenok: un ýok, urba ýok, başlygymyzy tankyt etmek bolanok, gyzlammyzam artistler bilen gaçýar. Ýok, men ol görgülileri günäkärlejek bolamok, olar bilgeleşýin şeýdýärem diýemok. Olarda başga alaç galanok. Başlygymyzy-ha "nomenklaturadaky işgär" diýip, gazedimizde-de tankyt etdirenoklar, kolhozam çöküp barýar, kolhoz diýmegem – oba. Bize-de brigadir bilen suwçudan ýokardaky emeldary tankyt etdirenoklar, şeýle-dä. Onsoň obany çökerýän suwçular bolup çykýar. Obada otagçydyr suwçam – agyn gyz-gelinler, olara aýlyk diýlip berilýänem – gara şaýy, ölmez-ödi! Eger-eğer şondan on manadam artyk däl. Eşek ýalam işledýärler. Onsoň olar gaçman, kim gaçsyn? ýylyň dört pasly üstümüzde front: ynha, ekiş fronty, ynha, ýekelemedir otag fronty, ynha ýygym fronty. Niçikmi, hasylyňy ölümiň öýünde garyň aşagynda ýygnap gutarýaňam welin, sürümdir çöp-çapym fronty. Aňkaň aşýar! Haçan bu "ýüzýyllyk urş" gutarjak, Alla bilýär! Haçan bu adamlar adam şekilli ýaşajak? Radiony diňleseňem, gaharyň kekirdegiňe gelyä. Biz-ä – biz, raýon gazetinde bu taýda bize dogruçyl ýekeje makalada çykardanoklar, raýkom depämizden basyp otyr, "dyp"-bam etdirenok, Aşgabatdakylara näme gerek? Şolar bir radioda-telewizorda çynlaryny aýdaýmaly ýaly welin, olar bizdenem beter ýaýal. Gaýtam, niçikmi gepleşik başlanýar welin, "Ine, obadan geldi, gahryman gelin-gyzlarymyzyň biri ýazypdyr" diýip, mikrofonyň önünde kagyz şakyrdadyp, hat okan bolýarlar. Galyň görgülem ýazýar: "Aşgamlaryna medeniýetli dynç alýas, radio diňleýäs" diýip. Başga näme diýsin? Onam, nämedir şol suwjuk artistiň ady, sesem duranja owazdyr-la? "Bahardyryn" diýip, bir çykýar, "Säherdirin" diýip iki çykýar, kimdir şol... Ady ýadyma düşmejek bolýar bu wagt gaharyma, aýny ýaşda huşumyзам көнелjek... bar şolmuşda. Ana, şol artist onsoň, mikrofonyň önünde ullakan gazeti şakyrdadyp, biçäre gelin-gyzlardan baran "haty" okap beren bolýar, edermen gelin-gyzlarmyz üçin aýdym eşitdirýäs diýen bolýar. Aýdymam: "Aýryldymy" sorasalar, "Küýsedimi" eşitdirýärler, "Bibiniňi" sorasalar, "Gurbansoltany". Ana, o görgülileň bu dünýede bar guwanjy: bir gezejik gazetde suratyny ýylpyldatmak üçin ýa-da radioda adyny tutdurmak üçin, gowasaň içinde maýrylyp galýarlar. Telewizory, radiony diňleseň, Türkmenistan, hamana, ýurt däl-de, edil bir söweş meýdany ýaly: eýläňem gahryman, beýläňem. Ýöne obalara aýlanyp, şol "gahrymanlaryň" ýüzüne seretseň, konslageriň bendilerini görenden enaýy däl... – Umydyň gürrüňi şu ýerde büdrejek ýaly etdi, ol bir sellem sesini kesip, yhlas bilen keçäni dyrmalady. Ussa Haýty: "Buýa gürrüňini gutard-ow, indi birneme haly ýeňilleşer" diýip, ýaňy agzyny açjak boldy welin, Umyt täzeden örç aldy. – Ýaňy men: "Gelin-gyzlarymyzyň bileni-biteni aýdym diläp, radio ýa telewizora hat ýazmak" diýdimmi?

Ussa Haýty onuň sözünü tassyklap, ardynjyrazy.

– Diýäýdiň öýdýän...

– Entegem men onda bärden gaýdypdyryn. Olaň ýene bir guwanjy bar: zat alynmak. Mata dawasy. Kim kimden gymmat baha köýnek tikinmek. Tikinýälerem, geýýälerem, ähli gazançlaram şoňa gidýä. ýöne özleri welin, şol öňki garajürjen horluklary, ýüzlerini görüp, ”ýagşy bolýañmy?” diýäýmeli. Entegem biziň aýal-gyzlammyzyň uzyn köýnek geýýänem bir gowy zat, hudaý saklasyn, şular dagyn Ewroplylara öýkünip, erkek eşigine giräýse, işimiziň gaýtdygy, aýal nirede, erkek nirede – tanajak gümanyň ýok! Hany ol posalajyk, suwlaňja aýal-gyzlar, haýsy eşige girse-de, bildirjek durjak? Bu obalarda oň ýaly näzik maşgala galdymy? Ýüzleri çöýün ýaly, dodaklary ýaryk-ýaryk, guraşyp duran.

Ussa: ”İçini döksün – diýip, Umydyň garşysyna çykmady, diňledi.- Goý, birneme derdinsin, şonda derdi ýeňlär. Soň onsoň sähelçe em etsem gutular gider, maňa-da gaýtam ”kör abraý” bor...” Şonuň üçinem ol oňa azda-kände gylawam bermän durmady:

– Ah-how, şu aýdýanlaňña jany ýogam däl ýaly!

Umyt gürrüniň birçak zeýrenje ýazyp gidenligini aňman, ugruna kowlansoň, hasam janykdy.

– Ana, onsoň, gyz görgüliler nätmeli? Nädip agyr durmuşdan dynmaly? Muň bir ýoly: şäherde okuwa girmek. Emma oňa ýüz gyздan birisi girip bilýär. Galany nätmeli? Ine, mesele-de şunda! Olar gaçman, ne alaç etsinler? Gaçaýyn diýeňde, niräk gaçjak? Kim bilen gaçjak? Şähere-hä olary günde-günaşa goýberip duranoklar, bendeler aýda-ýylda bir gidip, doňdurma iýip, çigit çigitläp, gazly suw içip gelseler, zor bolduklary. Galan wagtam – kolhoz. Şähere bir gezek baranlarynda, o taýda şark-şurk sapagyňy bişirip gaýdybiýr ýaly posalajyk, ak ýüzli, elleri pamyk ýalyjak şäherli oganlar, Çöňüriň gara ýylçyr gyzlary haçan geläýerkä diýip, awtobus duralgasynda garaşyp duranoklar. Hany onuň ýaly bagt gyz bendelerde, bar zady kowalap almaly. Onsoň o görgülilere näme galýar? Gastrola gelýän artistler galýar...

Gürrüň bu ýere gelende, Ussa geň galmakdan ýaňa äm-säm bolup, jynyň gözleri ýaly ýiti gözlerini basdyr gyrpyldatdy, onuň bilenem oňman, eňegine elini ýetirip:

– Bäh! – diýdi.

Umydyň bady gaçdy, ol utanjyndan ýaňa kiçelip-kiçelip, bir gysym boldy, ýüzüni tutdy.

– Hommadyň jigisi Näzigem gaçdy. – hassaň sesiniň endiräp çykyşyndan çen tutan Ussa, gaçmaly däl bir gyzyň gaçandygyny aňdy. Hassa aglar öýdüp çekindi. Ol aglasa, özem bozulman durup bilmen öýdüp gorkdy. Bu gepiň aýdylyşyndan gaçan gyzyň hassanyň ödünýe dahylynyň bolaýmagynyň ahmaldygyny aňşyrdy, şonuň üçinem:

– Häý, ol-a bolmandyr-ow... – diýende, onuň sesinde ne gyjyt bardy, ne-de ýaňsy.

Umyt ýüzüni galdyrman, dowam etdi:

– Näzik öten ýyl gastrola gelen wagtlary artist oglanlaryň biri bilen tanşanmysyn. Tanyşlygam däl-de, ýöne birki agyz gürrüňleşipdir. Gürrüň bolup, gürrüň eden zatlaram ýok-da, ýöne "salam-salam" edişipdirler. Onuň sebäbem kluba gijä galyp barsalar, bir artist oglan gapyda duran ekeni: "Siz ýaly owadan gyzlara iň gowy ýerden ýer bereýin!" diýip, olara iki sany ýumşak oturgyç tapyp beripdir. "Aşgabada baraýsaňyz dagyn men sizi mundanam ýumşak oturgyçda oturdaryn, bu ýöne bir siziň başlygyňyzyň öýünden biz üçin getirilen oturgyçlar" diýipdir. Ine, şu ýerde-de Näzigiň huşy başyndan uçup, gözi baglanypdyr. Men şeýle çak edýän. Hakyna seretseň, ol oturgyçlar artistleriňki däl, başlygyňky. Başlyk kimiňki – biziňki! Diýmek, ol oturgyçlar biziň tas özümiziňki diýen ýaly ahyryn! Şeýle dälmi näme, Ussa aga?

– Teoriýada-ha şeýle ýaly... – diýip, tebip ynamly-ynamsyz tassyklady.

– Ana, onsoň Näzik bilen Bessirjemal şonda oýny nädip görenlerini bilmänmişler. Näzik gaçyp gidensoň, Bessirjemal şeý diýip, obaň gyzlaryna gürrüň beripdir. Ana, bu ýyl arada ýene artistler geldi. Näzik ol öňki oglany görüp aglapdyr, "meni äkit!" diýip ýalbarypdyr. Ol oglan ilki kän aýagyny diränmiş diýýärler, ejemi-kakamy razy edeýin, "wäh!" diýlen ýaly etmäýin, öňürti duýduraýyn, täze ýyl gelemde, giç bolmasa, äkiderin diýenmiş. Ol artistiň ejesiniň ýürek agyrysy barмыш. ýöne Näzik: "Ölsem – ýeriňki, ölmesem – seniňki!" diýip, uçursyz berk durupмыш diýýärler. Ol oglanam "Zöhre-Tahyrda" Tahyryň roluny oýnaýardy. Menem görüpdim. Näzigiň obadan nädip çykanyny gören ýok diýsek, asyl ol ony öz Tahyr bolup derýada akýan sandygyna salyp äkidän ekeni.

Ussa bu zatlary eşidip, ýakasyna çalaja tüýkürdi...

– Toba! Gulak eşidenini göz görmesin, göz göreni, başa gelmesin!

Umydam bialaç hyrçyny dişledi. Dil ýaranda, sesi güňleç çykdy:

– Ýöne Bessirjemal: "Näzik "Indi maňa bu obada ýaşamak haram boldy... Hommat gyran degen biziň hemmämiziň yüzümüzizi ýere saldy. Ýurt aşyp gider ýaly etdi" diýip aglady diýenmiş.

Ussa Haýty melhemi "boldum" edip, sargysyny häzirledi. Soňam edil ukudan oýanan ýaly, öz şübhesini orta atyp, gürrüňi ilki başlanan ýerine getirip goýdy.

– Men, walla, bu gaça-gaçlyk bilen başlygy tankytlap bolmaýandygynyň arasynda hiç hili baglanyşyk görmedim-le?

– Menem göremok, Ussa aga. – Umyt mertlerçe boýun aldy. – ýöne ykjam oturyp pikir etseň, birhili bar ýalam bolup dur. Ine, meselem, kolhoz başlygyny tankyt edip bolsa, onda raýkomam, obkomam tankyt etse bolardy. şolara degmek bolsa, onda ýokardakylara-da degse bolardy. Ondan ýokardakylara-da "haý-küş" diýse bordy. Onsoň oba bilen şäheriň arasyndaky

tapawut ýiterdi, obada-da iýer-içer ýaly zat satylardy, gyzlaram obadan şähere gaçmasyny goýardylar.

Ussa ajy ýylgyrdy.

– Şäherden oba gaçardylar diýjek bolýaňmy?

– Ýok, ýöne iki gapdala-da deň gaçardylar diýjek bolýan.

– Deňlik diňe o dünýäde bolar, bu dünýäde hiç haçan deňlige gözüň düşmez. Şony berk bellegin. – Ussa aýasyny ýazdy. – Meň elime ýa-da ýaz-da, öz aýaňa seret: baş barmagyň deňmi? Deň däl gerek? Onsoň adamlar nireden deň bolsun, şäher bilen oba nädip deň bolsun? Alla-da yrsgaly deň eçilenok: birine zehin berýär, beýlekisine – gara güýç, birine mekirlilik berýär, ýene birine – pähim-paýhas. Deňlik diýmek, ol bir hyýalbentleň tapan zadydyr. Hemmäň hukugy deň bolmaly diýilse, ol aýry mesele. Oňa men "hä" diýjek. Ýöne deň başladyňmy, yza galsaň, tozana garylsaň, soň özüňden gör! Ana, meň pikirim. – soň ol Umydyň daşyna geçdi. – Hany, köýnegiňi çykar! Galdyr sag eliňi ýokaryk, çepiňem galdyr! Dur şeýt-de, hä... boldy. Goýberäý indi aşak! – Ussa melhemden boşan jamyny gülli keçäniň üstünden gap dula garşy taýdyryp goýberdi-de, gyrçuw ter gara sakgalyna gelşip duran köne türkmen ýylgyrmasy bilen şeýle diýdi: – Obaňyzyň gyzlaryny gaçyrmajak bolsaňyz, murt goýberiň!

Umyt äm-säm boldy, Ussanyň gepiniň soňuny ýene degişmä ýazdyranlygyny aňşyryp ýetişmän, gara çyny bilen sorady:

– Murt?

Ussa ap-arkaýyn jogap berdi:

– Hawa, murt. Şonda ýekeje gyzam obaňyzdan başga ýere gaçmaz. Gaçsa, aýdanyňyzy bereýin!

Umyt ýüzüni sallady.

– Şyhymguly başlyk ony geçen ýyl gadagan etdi. Gadagan edenok-da, ýöne obaň ýaşulularyny ýygnap, geňeş geçirdi. Onsoň şol geňeşde aksakgallaryň hersiniň eline bir hytaý çäýnegini tutdurdy-da, obada murt goýbermek külli günä diýdirip ygylan etdirdi.

Ussa Haýty geň galdy:

– Beýle-de bir gödeklik bolar eken... Siziň ol başlygyňyzyň eden işi para bermek bolmazmy näme?

Umyt başyny ýaýkady:

– Ýok, bolmaz.

Ussa geň galdy:

– O nämüçin bolmaz?

Umydyň sesi güňleş çykdy:

– Sebäbi başlyk olara hytaý çäýnegini ”Gorkut Ataň” kitabyna ýanap berdi. Onsoň ol para bolanok-da, sowgat bolýar. Ýogsam, obamyzyň oglanlary öten ýyl ýap-ýaňyja murt goýberip ugrapdylar. Arman, biziň murtumyz ýognamaga ýetişmedi...

Bu wagt Näzigi alyp gaçan artistiň gap-gara owadan murty göz önüne gelip, Umyt uludan ”ah” çekdi. Näzigiň elden gitmeginiň müňde bir sebäbi bar bolsa, edil häzir ol sebäpleriň birine düşünene meňzedi.

– Içigara galmyş diýsäni! – ol ýangynly pyşyrdady: – Ah, Näzik! Ah, başlyk!..

9. EGRI GYLYÇ

Umyt agşamaralar gahar-gazap bilen oba dolandy. Agşamara diýilse, edil agşam düşende däl, ondan bärrekde, ýagny gyzar ikindin, gyzar ikindinem däl-de, eýsem Gün ikindi ýerine golaý baryberende. Gün bu wagt edil jomart kişiniň toýunda äpet gara gazana girip-çykan ýoňsuz ýagly çapady kimin, Umytlaryň tozanly köçesiniň günbatar çetinde asyl-asyl bolup durdy. Obanyň sygyrlary onuň edil aşak etegine arkalaryny süýkäp, howlukman gaýralygyna geçip baryýadylar. Tezek gatysykly tozanyň ysy obanyň içine kemsiz aýlanyp, agaçlaryň başy iňrige çümjek-çümjekdedi...

Hataryň ortasynda töwerek-daşyna gözüni petredip oturan Näzikleriň tamynyň aýnalaryndan Güniň ýalbyrap, altynsowult şöhle saçyp, soňra kem-kemden öçüp gitmesini ine-gana synlamak bu gün Umyda nesip etmedi. Ýogsam henizem, onuň göwnüne, Näzik göýä öňküleri kimin, Umydyň işden gelenini aňansoň, uşak-düşek bir zadyň bahanasy bilen garşy-garşy öýden çykyp, Gün bilen çaknyşyp, eýläk-beýläk gatnaberjek ýalydy... Göreçlerinde galan bu görnüş onuň ýüregini aglatdy, ol artistleriň Näzigi salyp giden şol agaç sandygyna nälet okady, asla ol haýsy materialdan ýasalandygyna garamazdan, häzir dünýä ýüzündäki ähli sandyklara nälet okady, olaryň hemmesini kül-owram edesi geldi.

Näzigiň sandyga girip gaçandygyny ilki eşiden günü ol ahmyryny öz öýlerindäki köne sandykdan çykarjak boldy, ol ony öýden süýräp mellegiň ortasyna eltdi-de, paltanyň astyna aldy. Oglunyň däli-porhan bolup ýörşüni gören ejesi otly köýnek geýip, ýüregini Näzikden sowatmak üçin oňa itiň ýalagyndan suw içirmegiň ugruna çykdy. Emma ol pikirini bir ýere çugdamlaýança boljak iş boldy. Mundan kän ýyl öň, gaýtarma bolup gelende "Hangeçen bazaryndan" ataraba ýükledip getirden köne Mary ussasyň elinden çykan nagyşly agaç sandygyndan diňe bir üýşmek owum-döwüm tagta galdy. Emma ýene ene ýüregi oglunyň halyna dözmedi, sandygy owarram etdi, gaýta: "Wah, yşk derdi ýamandyr, gyzgyny içine uraýmasa-da biridir, men goňşulardan ýene bir döwer ýaly sandyk satyn alyp bilmezmikäm diýip elewredi. Soňam: "Ýok, has gowusy men ýalagyndan suw alar ýaly çaltrak adam şekilli bir it tapaýyn! – diýen karara geldi. ýüzugra Näzige-de sögdi: – Ganjyk, girjek bolsaň, bu obada sandyk gytdyr!.."

Umyt sandygyň bellisini edensoň, düw-dagyn bolup ýatan tagtalaryň üstünde oturyp tas böňňüripdi, ine, indi ejesiniň gülli sandygam ýok, içem o diýen bir sowamady, nätmeli? Ýaňy adygyp barýan ýaş jurnalistdigi ýadyna düşüp, ol döwer ýaly başga sandyk gözlemegi

goýbolsun etdi, oňa derek diňe hamsygyp oňdy. Iň kiçi inisi Gulja jüllüjegini sallap ýanyna geldi-de, jürrüldäp, oňa nämedir bir zatlar diýdi, şonda Umydyň gaýgy-gamdan püre-pür gözlerinden goşa damja bialaç üzlüp gaýtady. Hergiz özi suwsasa aglaýandygy üçin, agasy odun aýryp öler ýaly suwsandyr öýden Gulja ligir-ligir edip, oňa käse bilen suw daşap ugrady. Umyt ol suwdan içenini içdi, içmediginem ýakasyndan guýdy, ýüzüni ýuwdy, ýanyp duran ýüregini güýzüň çigreklän suwy birneme sowatdy. Şondan soň, goňşy-golamlar çar töwerekden jyklaşyp durmalaryny bes edip, öz işleri bilen boldular, howsala ýatýşdy.

Ine, bu gün Ussa Haýtynyňkydan ödüňýe melhem daňdyryp obanyň çetinden giren Umyt öz obalarynda ikindinki gopýan galmagaly, tozany görüp, aýdyp-diýip bolmajak derejede haýran galdy: "Indi kim gaçdyka?" Ilki ol öz gözlerine ynanmajak boldy: Hommat ýük maşynyny obanyň içinde gözi ýok ýaly wazyrdadyp sürüp aýlanyp ýör, çukuram bilenok, tümmegeg, çarkandagam bilenok, büdenegem, öwürümem bilenok, aýlawam! Onuň bu turuzýan "oýnundan" ýaňa adam bary köçä burnuny görkezip bilmän, mellegaradan synlap oňýar. Obanyň içi ala tozan, şakyrdy, güpürdi, üznüksiz düýdüldi! Köçä Oguloraz gelneje, Orazbibi daýza ýaly aşa bilesigeliji aýal maşgalalar çykaýmasa, erkekden ýürek edýän ýok, onsoň ýagdaýy bilibermeli! Çyksaň, öňdäki maşyn kakmasa-da, zyzndaky kakjak. Hommady obaň içinde başlygyň maşyny kowalap ýör, tirkeşip. Obaň içi doňuz giren ýaly, gyzyly dörjök. Çig kerpiçden salnan jaýlaryna ynam etmän, öýden gaçyp çykyp, mellekde salma-beýlekä bukulýanam bar, eýýäm çukur gazyp, içine girip ýatanam.

Umyt bu bolşy görüp, tigrini oba giren ýerindäki götin gazylan joýalaryň birine itdi-de, mellekleriň arasy bilen öňe okduryldy. Şonda onuň iň ýokary tizlige çykan ýeri – kompartýanyň bir wagtky takyrkelle öwünjeň Baş sekretarynyň zamanynda daýhanlara içigaraçylyk edip, ellerinden bölünip alnan mellegaradaky zolak boldy. Ol zolakdan ylgamak hezildi, çünki ol taýda "kolhoz alaly" bäre ýaşyl çöp gögerenokdy. Tekepbir kolhozçylaryň şondan soň galan ýerlerinde-de ekin ekesi gelmändi. Olaryň dili duzluraklary: "Bularyň takyrkellesi mellegmizden bölüp alsa, şütür keli geläýse dagyn elimizden heleýimizem alawersin!" diýip, türkmen sowet tankytçylarynyň ýiti ýarag deregine kän ýyldan bäre ulanýan termini bilen aýdanynda, ideýa-syýasy taýdan yrga gürrüňler edýärdiler. Nämemiş, bu hökümetiň ýigrendigi – gurgun ýaşan, göwni söýenem – ýarym ýalaňaçmyş.

Mellegaradaky zolakdan zyznda kirşen galdyryp zymdyrylyp barşyna, Umyt muny ýatlap:

"Ugursyz gürrüňler! – diýip, gygyranyny duýman galdy. – Hökümet diýmek, adamlardyr. Hemme zat adamlara bagly, olar düzelse, hökümet düzeler, adamlar nähili bolsa, olaryň hökümedem edil şonuň ýalydyr!" Soňam ol bu barada öňki zamanlarda aýdylan-diýleni ýatlady. Bir akylyly adam bu dogruda atam döwründe:

”Her halkyň özüne mynasyp patyşasy bardyr!” diýipdir.

Başga bir dana:

”Öz azatlygy üçin göreşmeýän halk ýönekeý mähelledir!” diýipdir.

Ýene biri:

”Gul bolsa, aga tapylar!” diýipdir.

Beýlekisi:

”Öz milli bähbidine gezek gelende, agzyny birikdirip bilmeýän adamlar nalajedeýindir!” diýipdir.

Abu-al-Faraj Aly ibn al-Huseýin al-Ketip al-Yspyhany bu barada diýse, şuny diýerdi:

”Munça şahyry bolan halka gulçulyk ýaraşmaz!”

XII asyryň beýik türkmen küştçüsi Ebabekir Muhammed ibn Ýahýa ibn Abdylly as-Suly as-Sadranjynyň bu dogruda şeýle diýjegi görnüp dur:

”Perzi çykмага ymtylmaýan pyýadadan pyýada bolmaz!”

Pikiri edil şuna ýetende, aýagy şor ýeriň ýandagynyň köküne ilen Umyt şarpyldap ýere ýazyldy. Ol ýykylan yerinden galjagam bolman, bir meýdan huk bolup ýatdy. Şonda onuň ýadyna özüniň kimdigi düşdi: ol Umyt, Umyt Saralan! ”Ümsümlik” raýonynyň ”Dymyşlyk” kolhozynyň ”Ymyzgan” köçesiniň ýaşaýjysy, öz etraplarynyň ”Ýekeçigit jandan ileri” raýon gazetiniň ”Alarys ýa öleris” atly ideologiýa bölümüniň müdiri. Sallah. Köne Çöňür obasynda şeýlekin bagtyýar durmuş sürüp ýörkä, dogrusy, wah, edil sürjek-sürjegiň üstünde durka, onuň elinden söýgülisini sandyga salyp alyp gitdiler. Onuň zirk ýaly aýy, zäk ýaly turşy gözyaşlary mellegaradaky küpürsöp ýatan ap-ak şoruň üstüne üzlen monjuk däneleri kimin gyzgyny bilen paýrap gitdi... Şondan soň ol yer bagyrtlap ýatmadan ýüz dönderip, bir bökende aýak üstüne galdy-da, ”kellesini etegine salyp”, gös-göni öňe okduryldy. Gözüne urlan ýaly, şol düwdeneklöp barşyna-da, bir salymdan edil Medetleriň gapysyndan urduryp çykdy. Görse, Medet saçyny penjeläp, bosagada otyr.

Umyt bärden barşyna, gözyaşyny sylup, syryny gizläp, ýüzüniň ugruna nakyl aýtdy:

– ”Gapyda oturan – gaharly!” Obada näme gep-gürrüň bar? Bu gaç-ha-kow nämäniň alamaty? Kim gaçýar, kim kowýar?

Medet onuň ýüzündäki kirşen gatyşykly gözyaş yzlaryny görmediksiräp, obadaky ýagdaýy gysgaça mälim etdi:

– Oba ýaňyja habar gelip düşdi: Näzigi alyp gaçan artist oglan telpegi agan ekeni. – Umydyň ýüzüniň çakyry çykan süňk ýaly agaryp, essiniň aýylyp barýanyny gören Medet ýagdaýy bolşuna görä ýuwmarlamaga synanyşdy: – O diýen aganam däl-de, ýarym agan, ýagny ýaňy agyp barýan diýýär.

– O nä?... – diýip, Umyt halys ysgynsyz dillendi.

– Ol öňki aýaly bilen aýrylyşyp, Näzigi onsoň almalymyş. Çünki öňki aýalyny ol söýüp alsa-da aralaryna indi sowuklyk düşenmiş. Aýalynyň ýaşı ”Tahyryňkydan” baş ýaş dagy uly diýýär. Ol onuň bijesine düşüpdür... Bulaşyklykda.

– O nähili bije? O nähili hummar?

– Ilki ol gyzy baş bolup, baýra gezdirmäge äkidipdirler. Soňam başisem tutulypdyr. Ony ”gül ýygaly” diýip, çagyranam ”Tahyrmuş”. Garaňky düşende oglanlar oňa: ”A gyz, indi boldy, biz-ä ýadadyk, gaýdyber, başga gül ýok!” diýipdirler, olam ýeke özüm öýmüzi tapman, özüňiz getirdiňiz, özüňizem eltip gaýdyň diýipdir, olaram etmändir, ”ýaltanýas” diýipdirler, gaýtam ”kikirdeşip” üstünden gülüpdirler, o gyzam pyýadalap, gös-göni milisgä gelipdir-de, ählisiniň adyny ýazyp beripdir. Meni ”şeýle-şeýle” etdiler diýipdir. O gyzyň kakasam kiçigirim adam däl diýýär, turupdyr bir goh, turupdyr bir gopgun, dur önünde durabilseň! Iş-işden geçmänkä, töwella-tagsyr bilen zordan ”işi” ýapdyrypdyrlar. Ol gyz: ”Biriňiz meni alsaňyz, arzamy yzyna alaýyn” diýipdir. Onsoň oglanlar bije atşmaly edipdirler, ”Tahyryň” bijesi galypdyr. O gyzyň çyn ady Gülýaparak, atasy öýünde tutulýan ady Gulýa diýýär.

Umyt ysgynsyz ellerini zordan ýokary göterip, gulaklaryny petikledi, şonuň üçinem ol Medediň soňky aýdanlaryny eşitmän galdy. Ol bolsa, gürrüniňi şeýleräk gutardym etdi:

– Bu ýylky teatral möwsümiň ahyrynda ”Tahyr” Gulýa bilen aýrylyşmak işine başlamakmyş. Näzik oňa çenli teatryň umumy ýatakjaýynda ýaşamaly diýýär.

Umyt ellerini gulaklaryndan aýranda, töwerek-daşynda aýylganç ümsümlik höküm sürýärdi. Ol Medediň özüne elini salgap, köçä okdurylanyny görüp, bolmasy bir işiň bolanyny syzdy. Medediň yzy bilen ylgap köçä çyksa, ”Eñeniň ugry – Käbä” diýlişi ýaly, oba çoz-da-çop, beýleräkdäki ýolaýyrda bosup barýar. Iň öňde agyr agramdaky Oguloraz gelneje, yzynda orta agramly Orazbibi daýza, soň çepiksije Tuwak... Çaga-çuga! Kowalaşyp ýören maşynlar ahyrym bir çatrykda süsüşipdirler. Erkekler aýal-oglan-uşagyň yzragyndan ätiýaçlyrak ylgaşyp barýarlar. Olar gele-gelmäşe, Hommady yük maşynynyň kabinasyndan süýrekläp çykardylar-da, köçäniň öten ýyl respublikan radiodan ”Kolhoz köçeleri asfaltlanyp başlandy” diýlip habar berlen günündäki düşelen eýlesi-beýlesi baş ädimlik garaýoluň üstüne gabyrdadyp, arkan basdylar. Medet bilen Umyt wagtynda gelip ýetişmedik bolsalar, Hommadyň elini hut demir sim bilen şatyrdadyp daňjak ekenler. Muňa gözi düşen Umyt aňyrdan gele-gelmäşe:

– Duruň, adamlar! Edýäniňiz näme! – diýip, tragiki äheňde gygyrdy. – Simi goýuň, alyň, men ýaglyk bereýin! Olam adam ahyryn!

Şol bada-da ol adamlaryň aňk-taňk bolanlygyndan ýerlikli peýdalanyp, goltugynyň aşagyndaky ýapgyynyň sargysyny sypyryp aldy-da, olaryň eline tutdurdy. Adamlar ýaglygy alyp, çabalanyp ýatan Hommady asfalt ýoluň üstüne indi bagyrdadyp, ýüzin basdylar. Eli syrtyňa berk daňlan Hommat ahmyr bilen bagyryp, köçä maňlaýyny urdy. Şanyňa kast edäýmesin diýip, ony ýerinden turuzdylar hem pähim edip, yz ýanyndan elini çözdüler. Çünki aňyrdan ýetip gelen kolhoz başlygy bu ahwalatda Adam Hukuklarynyň Ählumumy jarnamasynyň möhüm bölüminiň gödek bozulmasyny gördi.

– Çözüň elini, enesi ýalamadyklar! – diýip, ol maňlaýy kül-owram bolan "Gaz-69" maşynyň içinden getirilip berlen "Borjomi" mineral suwundan gazaply gulkuldadyp durşuna, ynsan hukugyny her ädimde basgylamaga taýýar bu agressiw mähelläniň üstüne adamsöýüjilik bilen gygyrdy. Soňra ol ogullyk söýgüsi bilen minnetdar gözlerini balkyldadyp, özüne garap duran Hommada atalyk mähri bilen duýdurdy: – Ýöne eliňi syrtyňdan aýraýmagyn, eşşek! Agşam öýňüzde eliňi gymyldatman ýatyp-tur-da, ertir kantura gel. Şoňa çenli eliň arkaňda baglydygyny ýadyňdan çykarma, düşnüklimi?! Kolhoza ýetiren zyýanyň hasabyny Gümürtik hasapçy çykaryp ýazyp goýar, ertir nagt tölärsiň.

Hommat eli arkasynda, ýüzüni sallap, öýlerine ugrady. Şol wagt kolhozyň radiouzeli janlanyp, kolhoz klubynyň çür depesindäki ýylçyr alýumin kelle ala wagyrdy turuzdy. Soňra-da alýumin kelle bu oba arada Aşgabatdan komandirowka gelip-giden ýokary wezipeli bir şahyryň kellä agram bermeýän ýuwanjak aýdymyny zowlatdy. Şahyr ol goşgusyny başlygyň öýünde mazalyja "garbak-gurbak" edensoňlar, halys mesligine çydaman ýazypdy. Şahyr başlygyň öýünde şeýle bir keýpini kökledi welin, onuň gözüne zeý kanalyň gamyşlary-da subtropik ýurtlarda ösýän iň gözəl palma agaçlary bolup göründi! Onsoň ol, öz keýpine çydaman bu goşgyny düzdi:

"Gül ýalag-a, gül ýalak!
Eziz ýurdum bal ýalak!
Şahyrlar ölmesin,
Güller solmasyn!
Bu dünýäde kem zadymyz bolmasyn,
Heýjan-elek, jan-elek!"

Tomaşa üýşen adamlar ikindiniň ders gatyşykly tozanyndan ýetdik paýlaryny işdämen ýuwudyşyp, öýli-öýlerine tas bagtly diýen ýaly dargadylar. Biriniň işiniň bulaşanyny keseden synlamak gyjyndyryjy hezilligi döredýärdi. Bu-da olaryň ýönekeý zähmetkeş göwünlerine edil tanyş üsti bilen alnan gyt haryt kimin üýtgeşik täsir edýärdi. "Hommadyň aýagyny sallap gidäýmegem ahmal" diýen uşajyk howsala-da – munuň üstüne urna! Ana, onsoň gelip

öýlerine girenlerinde, hütdük ýaly jaýlary olaryň göwünlerine öňküden giňelen, öý goşlary artan, derejeleri beýgelen ýaly boldy. Diňe özlerine dęşnükli bolan bu ownujak ýakymly duýgulara melul bolup, olar öýin-öýin aňsamky şurruk çorbalaryny ara aldylar.

Obanyň üstünde perwaz uran ders gatyşykly tozan garaňky goýaldygyça ýitişip, onuň ýerine töwerek-daşda çybyn-çirkeý hüwläp ördi. Arkasynda gozgaman tutup ýörmekden ýaña halys elleri gurap giden Hommat ilkaşamdan çaltjak ýorgana sokuldy: onuň hyýaly – uklan bolup, eliniň daňylgydygyny ”ýadyndan çykarmakdy”, şeýdip, eline gan ýörär ýaly etjek bolýardy. Kolhoz başlygy adam ruhunyň usully tebibisi bolup çykdy. Onuň buýran gazaply ten jezasy jebir çekeniniň ýürek ýarasyna derman bolarly görünirdi. Ol öz ýürek ýarasyny bilen ýeke galan bolsa, kim bilýär, onda ertire çenli ýa tut ýaly bolardy, ýogsa-da kim bilýär... Ýöne ilkaşamdan köpün arasyna düşensoň, onuň derdi ýañadandan beterlemek bilen boldy.

Belanyň körügi Näzigiň ykbalynyň bu köçäniň telpek göterýänleriniň käbiriniň ynjalýgyna azajyk täsir etjek bolanlygyndady. Adamlaryň içinde aýratyn duýgurlary tapylyp, olar ikindiki tut-da-baslygy birhili halamajak bolan ýaly edipdirler. Onsoň bu zatlar çeti baryň çetine, degnasy baryň degnasyna degäýjek-degäýjek ýaly edipdir. Şol sebäpdenem ilkaşamdan Hommatlara ygym-sagym adam ýygnaýp başlady. Olar goltuklaryna gysdyryp, ak arak getirdiler. Bu ýere hatda goňşy köçelerdenem wekil geldi. Umydam. Hommadyň gyzjagazy Jäjek ony: ”Kakamyň eli agyýýa. Oň jübüsi baý, süýjüsi kok!” diýen ýarym-ýalta düzlen habar sözlemleri bilen daşky gapyda garşy aldy. Umyt bir seredende, onuň gözlerinde öz ýaşyna laýyk ünjüni gördi. Bu öýdäki ulularyň halyny bilmek üçin çagajygyny gözündäki gussany ulynyň gözlerine köpeldip göräýmelidi. Umydyň dört amaldan başy çykýardy, şonuň üçinem ýönekeýje hasap-hesipden soň onuň gözlerine ýaş aýlandy. Ol Jäjegi kommunistik serdarlaryň proletar çagajygyny gujagyna göterip, gazetlere surata düşüşleri dek ýokaryk göterdi-de, ortadan ýokary pafosda şeýle diýdi:

– Sen bagtly bolarsyň, jigim, hiç zady gaýgy etme! Basym biziň obamyzda-da iýilýän zat satylar! Belki, doňdurmadyr, gazly suwam. Şonda Çöňüriň gyzlaryna şähre gaçyp gitmek gerek bolmaz. Ah, sen entek oňa düşünerden has kiçijik. Gowusy, sen maňa aýt, kakaň dagy haýsy jaýda?

– Gylyçly jaýymyzda! – gyzjagaz süýem barmajygyny garşydaky gapa dabara bilen uzatdy.

Umyt içki jaýa girdi. Jaýyň içi dym-dyrslýkdy, diňe arakly käseler çakyşdyrylyp, yzly-yzyna ýokary göterilýärdi, entek adamlaryň diliniň ”doňy” çözülmändi. Hommadyň eli ”daňylgy” bolansoň, aragy onuň agzyna Başım bilen Tagangeldi gezegine tutup berýärdiler. Meýlis gyzyşyberende, ol soňabaka kişi hyzmatyna kaýyl bolman, aragy özi ýatyp içdi, edil gezende lezgileriň toýda görkezýän tomaşasyndaky ýaly, arakly käsäni dişi bilen gapjap, elini

degirmän, başyna çekýärdi. Umydam içdi. İçmese içi ýanyp barýardy, çünki bu öýde ählige zat Näzige meňzeýärdi. Oglanlaryň hemmesem gözlerine gelyänçä içdi. Mugt bolansoň, hatda Orazbibi daýzanyň adamsy Paşagulam tä gözi ümezleýänçä içdi. İçgi gowy ýetensoň, onuň delil üçin berlen ýaly kiçjik gözleri daralyp-daralyp, soňabaka gaşlarynyň aşagynda gözden diňe iki sany egrije çyzykdan başga alamat galmady. Ol hatda soňra mydyr-mydyr gepledem.

Paşagulynyň batyrlygynyň dil ýararlyk derejä ýetmegi Hommadyň uýasynyň gaçmagy bilen baglanyşykly wakada hut häzir üýşüp oturanlardan ar alyş toparyny döredip boljakdygyndan habar berdi. Gürriň şoňa ýazanda, ýene-de Tagangeldi bilen Başım ilden saýlandylar. Olar Aşgabada duýdansyz aralaşyp, aňyna-maňyna garaman, Näzigi artistler kollektiwiniň elinden gaňryp alyp gaýtmagy tekliptdiler. Olar bu işde ýolugra gabat geljek gury ýaplary we joýalary ýerlikli peýdalanmagy tekliptdiler. Çozuşa gitmeli toparyň serdarlygyna zyr bolan Hommady görkeztdiler. Kimrazy bolsa, içmeli diýlende, arakly käseler deň ýokary görterildi we bu tekliptiň uly abraýly ýygnaqlardaky ýaly biragyzdan kabul edildi.

Gahar-gazap ýetjek derejesine ýetende, Hommat ör turdy-da, eliniň daňylgydygyny inkär edýändigini yglan etdi. Ol oturanlaryň bary muny görsün diýip, arakly käsäni eline aldy we ony dik durup, başyna çekdi.

– Berekella! – diýip, ýaş-eleňler onuň bu gözsüz batyrlygyna ”telpek goýup” gygyryşdylar. Hommadyň henize deňeç bu obada görlüp-eşidilmedik garadan gaýtmazlyk etmegi oturanlaryň köpüsiniň ýüregini suwlandyrdy.

Gözüniň çyzygyna gelyänçä içenem bolsa, bu ýagdaýyň oňňullyk bilen gutarmajagyny aňan Paşaguly bu ýerden garasyny saýlamak bilen boldy. Ol ”ögäp geljek!” bahanasy bilen bir daş çykdy-da, soňra yzyna köwlenmedi. Bu waka başlygyň gulagyna ýetse, Şyhymgulynyň hiç haýsyna hezil bermejegini aňanlardan ýene birki sanysynyň derhal ”ýüregi bulandy”, gaýdybam olar bu kapas jaýa girmäge döwtalap bolmadylar, öýüň töwereginde-de olaryň çybşyldysy çykmady.

Emma Hommadyň gözüne häzir oturanlaryň her biri ikiden-üçden görneni üçin ol öz leşgerleriniň keliň saçyna dönüp barýandygyny eger-eger aňmady, gaýta ol gitdigiçe gazaplandy.

– Men ol artistleriň hemmesini bir ýalaga gyraryn! – diýip, öýüň içinde ýaraly gaplaň kimin arlap, apaň-apaň basyp, iki ýana aýlandy.

Sertipden, Umytdan soň bu obada gazet okamaga gezek gelende, üçünji orny eýeleýän Pirli, artistlerden ar almagyň iň howpsuz hem adamsakärçilikli usulyny tekliptdi:

– Adamlar! Artistleri ýok etmek üçin olaryň üstüne top tutup gitmegiň geregi ýok. Olara öz obamyzda garaşmaly. Täze ýyl şu taýyk gastrola gelenlerinde haklaşmaly!

– Nädip? – diýip, adamlar gygyryşdylar.

Pirli saçagyň başyndan gaýryrak çekildi-de, ýezit ýylgyrmasyňy etdi.

– Dünýäden bihabar ýatyrýsňyz. "Gazet okaň!" diýip, men size näçeler aýtdym, ýene-de aýdýan: gazet okaň, tentekler! Basym biziň ýurdumyz bazar ykdysadyetine geçýär!

– Geçende näme! – diýip, Hommat gahar-gazaby içine sygman gygyrdy. – Geçende näme? Onuň biziň ar-namysymyza näme delalaty ýetjek? Pirli synçgyryp, süýem barmagynyň dyrnagy bilen dişiniň arasynda galan eti aýyrjak bolup oturyşyna, hetjykläp gepledi:

– Dur entek, dur... howlukma, "Sakawyň soňuna seret!" diýlipdir, meň näme diýjek bolýanymy diňle. Şyhymguly bilen arany sazlamaly.

– Ýo-ook! – diýip, Hommat bolmajysy bolup haýkyrdy. – Oň bilen indi gürrüň gutardy! Tamam!

Emma Pirli oňa öz pikirini düşündirjek bolmasyny dowam etdi.

– Şyhymguly bilen arany sazlamaly-da, täze ýyl ýaňky artistler biziň raýonymyza gastrola gelenlerinde, ilki etmeli zat: olary naharlamaly däl. Şonda olaryň deň ýarysy biziň dükanlarmyzdaky balyk konserwalaryny iýip, jebir çekip ölerler, zäherlener hemmejesi! Onsoňam, raýonyň bir kolhozam olaryň spektaklyny satyn almaz ýaly etmeli. Şonda olar gedaý galarlar. Ine, bazar ykdysadyeti näme! Ol artistsumaklaryň içinde ýekeje-de elini gabarçakladyp, piliň sapyndan çörek iýip biljegi ýok ahryr! Siz näme olary bu taýyk gelenlerinde görmediňizmi? Lellim-ä hemmesi! Pil-ä pil welin, sahnada diýmeli sözlerini ýatdan çykaryşyp durlar-how olar! Soňky gezek gelenlerinde, administratorlary bilen bile oturyp içdik welin, şonda ol: "Biz tomsuna obalara gastrola çykyp eklenäýýäs, Aşgabatda günümüzü görmeli bolsak, edil, walla, aç öläýmeli, teatr ýarym ýyla ýetmän dagajak, barymyz el serip köçä çykaýmaly bolýas!" diýip, gara çynyny aýdyp gitdi. Onuň bir sözünü men aýratynam haladym, ol: "Türkmende intelligensiýa ýok, bolanam sungatyň däl-de, höküwmediň adamsy" diýdi. Geliň, bizem bu işe höküwmetlerçe çemeleşeliň, gyzmalyk etmäliň!

– Ýo-ok, seň munyň kabul däl! – diýip Hommat sesini peseltmän gygyrdy. – Biz haçan ýurt bazar ykdysadyna geçip, haçan ol nejisler öz ajalyna ölerkä diýip, garaşyp bilmeris! Uzaga çekmän, olaryň bellisini etmeli!

Aýagy bişen ýaly ters aýlanyp ýörüşüne, şol barmana-da onuň gözi Şyhymguly başlygyň kolhozçylaryň öz öýleriniň diwaryndan asyp tagzym etmegi üçin ýörite köpeldilip paýlanan suratyna düşdi. Şonda ol bärden bardy-da, kellesi sur bagana telpekli, döşi gyzyly ýyldyzly başlygyň edil telpeginiň aşak etegine gorkman, zat etmän, tüýkürip görkezdi. Şondan soň Hommadyň edeýin diýen zadyny edip biljekdigine oturanlarda şübhe galmady. Kolhoz

başlygynyň suratynyň ýüzüne tüýkürip bilen adamdan herki zada garaşymalydyr. Onuň ýüzüne gorky-howsala bilen seredişdiler. Hommadyň bolsa, şol gyzyň gidip oturyşydy. Ol indi Näzik bilen "Tahyra", onuň öňki aýalyňa teatryň direktoryna berjek jezasyny mälim etdi:

– Men olaryň ählijesiniň maňlaýyndan bir oky beräge-de, maňlaýlaryna çörek batyrybermeli ederin!

Oturanlaryň haýýaty göçdi, gözi gyzyň burçuň gabygyna dönen Hommatdan şondan gowy nämä garaşjak? Serhoşlukdan açylyşan ýene birki sany adam "assa gaçan namart" diýip, zut gaçyp gitdi...

Gidenleriň hemmesiniň birden baryp habar bermedigi aýnadan açygam bolsa, Hommatlaryň öýünde turýan tüpgen Şyhymgulynyň gulagyna örän tiz ýetdi, ol gijäniň ýarynda öz adamlary bilen gapydan dergazap bolup girdi.

– Goh näme? Goh näme diýýän men size, enesi ýalamadyklar?! – Şyhymguly kolhoz başlygy bilen ýönekeý kolhozçylaryň arasynda ir döwürden bäri dowam edip gelýän adaty pikir alyşlygyň çäginde oturanlara ýüzlendi. – Bu nämäniň şagal mesligi? Uýaňyzyň süýrelenine begenip, oturlyşyk edýäňizmi? Şoňa şatlanýaňyzmy ýeňiýoluklar! – Başlyk alaçsyz ýagdaýda ýeri depdi (çünki obada başaşa jaýyň tagta düşegi ýokdy). – Joga-ap beriň! Mesçilik nämäniň mesçiligi!

Oglanlar duran-duran ýerde doňup galdylar. Başım gorkudan ýaňa kesilen töňňe kimin, bir gapdala agyp gitdi. Umyt bu elhenç sahnanyň yzynyň näme bilen gutarjakdygyna nalaç garaşdy. Dörtguly, Pirli, Tagangeldi dagylar götinjekleý-götinjekleý ahyry topy bilen bir burça gysyldylar. Ýönekin wagtda hersine bir burç darlyk edýän ýigitler häzir dört bolup bir çünke sygyp, burç hakdaky ata-baba gelýän düşüňjani has giňeltdiler.

Diňe Hommat sarsmady. Saçy seýrelip, depesi tekizleniberen kellesiniň maňlaý tarapyndan aşakda ýerleşýän ýüzünde älemgoşaryň ähli reňkleri ýerini tiz-tizden çalyssa-da, dodaklary gök nil öwüsse-de, ol yerinden butnamady. Soňra onuň reňki gara durluk boldy. Onsoň küti dodaklary gymyldap, agzy açyldy, ol başlyga barmagyny çommaltdy.

– Senmi? Sen maňa "enesi ýalamadyk" diýdiňmi? Sen, halaly, haramy deň ýuwudan! Iliň hakyny tapsa, öz hakyndan gaçan! Näçe gezek men seň öýüne ogurlyk ýük düşürdim? Sen bolsa, birje gezek maşyn çakyşdyramda, çykdaýysyny meň boýnuma atjak bolýaňmy? Biz gaharymyza arak içdik, seň pataňy aldyk! Şun seň ölen günün, birigün üçün! Edine ýa kyrkyňa ýetişseňem bordy-da, näme beýle howlugypsyň?! Öleňsoňam, seniň öňkije bolşuň, jinnek ýaly-da üýtgemänsiň, ile öz namysyny-da goratmajak bolýaň! Belki, sen entek ölenem dälsiň, hä? Onda men seni häzir öldürjek, sen gezip ýörseň, artistleriň baryny gyraňda-da peýda ýok. Iň uly artist sen!

Hommat garaşylman duran ýerden diwara tarap towusdy-da, köne halynyň üstünde el ýeter-etmezde kese asylan gyny hakyk daşlardan bezelen köne gylyjy kakyp aldy. Setanda-seýranda içeri çykarylanda çalak-çulak tozany süpürilýän ata-babadan galan egri gylyç niçema ýyllardan bäri birinji gezek gazaby gaýnan adamynyň eline düşdi. Hommadyň gaharynyň häzir adaty kolhozçynyň gaharyndan million esse dagyn artykdygyny gören Şyhymguly başlygyň essi aýylyp, ýüzüne ölüniň reňki urdy.

– Dat! Ýetiň! – ol arlap, kolhozyň partiýa guramasy bilen arkadaşlyk guramasynyň başlyklarynyň arasyna özüni atdy. Emma şol wagt iki bolup bir başlygyň arkasynda bukulmak üçin des-deň topulan Bejit ker bilen Perman gylçy erbet çakyşdylar we erkek adama gelişmeýän çirkin ses bilen jaýy sarsdyryp gygyrdylar. Soňra-da ikisi iki ýerden gapa garşy topuldylar. Başlygyň iki ýanynda ýap-ýaňyja egin deňleşip duranlaryň ýerinde derhal diňe howa tolkuny galdy...

Olaryň züwwetdinliginden mese-mälim gylaw alan Hommat haýal etmän, öýüň ortasyna geldi-de, elindäki köne gylyjy gynyndan syryp çykarmak üçin baljagyndan tutup, zarp bilen özüne çekdi. Hommadyň gylyjy gaty ýokaryk galdyryp çekendigini gören Umyt ýiti ýaragyň onuň öz ýüzüniň ýarysyny alyp düşmeginden heder edip, gözüni ýumup, kellesini tutdy. Ol hatda aýylgançdan içini çekenini-de duýman galdy. Düyrlip oturyşyna häzir ol öýüň içinde biwagt gopjak elhenç haýkylyga garaşdy. Emma, nämüçindir, haýkylyk eglendi. Oňa derek düşnüksiz "hykgyldy" çykdy. Ol öz gulaklaryna ynanman, gorka-gorka ýüzüni galdyrdy. Görse, gylyjy gynyndan çykaryp bilmän, Hommadyň şol "hyk-çok" edip, itinip durşudy. Köne gylyç Hommada "barmysyňam?" diýenokdy, ol asylgy duran ýerinde birçak poslap, gynyna ýelmeşip giden bolsa nätjek?!

Muňa kaýyl bolman, Hommat erbet sesini edip, gylyjyň gynyndan aýagy bilen basyp, güýjünde baryny edip, ýene-de bir gezek bagyryp çekip gördi. Emma köne gylyç barybir gynyndan çykmany. Şondan soň alaçsyzlykdan hem kemsinmekden ýaňa Hommat uly ili bilen böňňürüp goýberdi.

Hommadyň ýene adaty kolhozça öwrülenini görüp, ýañadandan ekezlenen Şyhymguly adam urýan eli bilen garşysyndakynyň gulak çekgesine bir ýapdy welin, pagsa tamyň pessejik aýnalary şarka açylyp gitdi... Ol munuň bilenem oňman, hasyrta Hommadyň elindäki gylyjyna ýapyşdy. Çekeleşik başlandy. Gylyç başlygyň eline düşse, oňnullygyň bolmajagyny duýan Umyt ýerinden böküp turdy-da, üçünji bolup, çekeleşige goşuldy. Ol gara güýji bilen gylyçdan şeýle bir aslyşdy welin – haýran galaýmaly! – bir zarbada gylyç onuň eline geldi duruberdi. Munuň bilen ylalaşmak islemedik Şyhymguly kolhoz hakdaky köpmanyly makalasy üçin öňräkden bäri elin gowşuraýyn diýip, aýap ýören ýumrugyny Umydyň

depesinden aýlap inderdi. Umyt inip gelýän äpet ýumrukdan goranmagyň dagy başga alajyny tapman, aljyrap, depesine köne gylyjy kese tutdy. Ana, şonda gylyjyň arkasyna şarka degip, Şyhmgulynyň goşary çykdy. Ol duýdansyzlykdan ýaña aýylganç bir ses etdi-de, atylan ýyrtyjy kimin halka aşak çökdi.

Eden işinden ysgyny gaçan Umydam onuň garşysynda özüni ýere goýberdi. Onuň gözünüň görýän zatlary agram-sellemden aýrylyp, gaýmalaşmaga başladylar. Real şekilleriň ýerini hyýaly görnüşler eýeledi. Ilki bilen onuň göz önüne gelen zat – Näzik bilen iň soňky gezek akar ýabyň boýunda duşuşanlarynda, öz depelerinde, tuduň şahasynda peýwagtyna jürküldäp oturan erkejik serçe boldy... Şol wagt Näzigiň ýanynda onuň aýdyp-diýip bolmajak gyz mährini bütün süňni bilen syzyp durka ol serçejiğiň ömri manysyz görnende bolsa, häzir bu heýhatly pursatda ojağaz erkejik serçe Umydyň gözüne bagtly, erkin ýaşayşyň nyşany bolup göründi.

Niredendir bir ýerden tüýs jaý wagtynda ýetip gelen Sertip bilen Teýmirleň ýagdaýy mundan beter ýitileşdirmezlik üçin Şyhmgulyny götergiläp, öýden alyp çykdylar. Serhoşlukdan bir zarbada açylan oganlar olaryň yzyndan sürrekleşip, daş çykdylar. Umydyň garşysynda goh-galmagala oýanyp gelen Jäjek galdy, başga janly jemende ýok.

– Hany kakaň? – diýip, ol bir salymdan kynlyk bilen özüne gelip, garşysynda gözünü petredip duran çagajykdan sorady.

– Kakam başlygy aýkasyna hopba edip, öýleşine äkitdi. Başlyk aglady. Oň eli agyýýa.

Jäjek öwrenen endigine görä, gepini gutaran badyna süýem barmajygyny dişledi. Umyt onuň barmagyny agzyndan çykardy-da, dyrnaklaryna üns berdi. Onuň ýadyna Näzik bilen bir gije obanyň çetindäki goşa talyň düýbünde duşuşanlarynda bolan waka düşdi. Şonda ol:

– ”Seniň dyrnaklaryňa ýaşyl hyna gowy ýaraşýar” – diýip, Aý aýdyňa Näzigiň dyrnaklarynyň reňkini aňşyrjak bolup esli salym kösenensoň, gyzyň agyr işden ýaña ýognap giden barmaklaryny öz galam tutýan barmaklarynyň arasyna aldy.

Ýöne bu öwgä öwsünmekden geçen gaýta gyzyň ýüzi Aýly gijä gyzyň öwüşgin çäýdy...

– ”Ýok-la, ogan, hyna näme işlesin, beýleki näme işlesin?! Bir hepdeden bäri elimiz bilen gowaçaň haşal otuny otaýas. Brigadir: ”Köki bilen goparsaňyz, gaýdyp çykmaz!” diýýär. Obaň gyzlarynyň hemmesiniňem dyrnagy ýaşyldyr häzir... – Näzik uludan demini aldy: – Artyp galmyş, şu kommunizm diýilýän zadam gurlup bolsa, bizem onsoň kolhoz işinden dynyp, el-aýagymyzyň çoruny ýuwup, arkaýyn dynç alsak! Belki, şonda bizem şäherli gyzlaňky ýaly dyrnagymyza hyna çalyň bileris...”

Näzigiň ol agşam göýä ýazykly ýaly çykan mährem sesini ýatlan Umydyň gözleriniň gussasy has-da goýaldy. Jäjeğiň meleje gulpaklaryny sypalap, ol edil öz-özi bilen gürleşýän äheňde şeýle diýdi:

– Gulak goý, jigim, meň diýýänimi diňle, düşüneniňe häzir düşün, düşünmedigiňi soňa goý... Ýöne bir zady bil: adam bagtly bolmalydyr! Onuň bagtly bolmaga haky bardyr! Sen bagtly bolmaga hakyň bardygyny hiç haçan ýadyňdan çykarmagyn! Diňe ýadyňdan çykarmasaň bolany! – Umydyň sesi diýseň gaýgylydy: – Biz ony kän wagtlap unudypdyrys, şonuň üçinem hiç kes bizi bagtly etmäge howlukmady. Biz bütün ömrümüz ertir bagtly ýaşamak üçin bu gün betbagt ýaşamaga kaýyl bolduk, depämizden gum sowurdyk. Ol bagtly ertirem biziň önümüzden salgym bolup gaçdy gitdi oturdy. Aslynda ol bir säw bilen gapymyzdan geläýende bolsa, ýadawlykdan ýaña biz ony tanamazdyk. Biz bagtly bolmak üçin hemme zatdan, ilki bilenem – öz erkimizden meýletin el ýuwduk, ýöne erki ýoguň bagty-da ýok ekeni. Bize: "Sesiňizi çykarmasaňyz, bagtyň özi geler!" diýdiler. Biz demimizi alman ýaşamany öwrendik, jyňkymyzy çykarmadyk. Ýöne gabrystanlygyň üstünden gelendirin öýdüp, bagt bizden ümdüzine gaçyp gitdi. Bize: "Pikirlenmän, diýleni etseňiz, bagt guşy süýr depäňize gonar!" diýdiler, biz muňa güp ynanyp, oýlanmagymyzy goýduk. Ýöne bagt guşunyň biziň depämizde gözi äginmedi. Nämüçin ol ýalazy meýdana gonsun?! Sen düşüňäňmi, jigim? Biziň betbagtlygymyzy müdümilige öwürüp, bize jenneti wada berenleriň hemmesi ýeke-ýekeden gözden gaýyp bolup, ýerine täzeleri gelip dur. Ne olaryň wadasy gutarýar, ne-de özi! Biz indi muňa düşüňip başladyk, jigim. Ýöne bu günümüzden nädip baş alyp çykmary? Nädip? Bu sorag saňa däl, ana, hol, бүкүдip ýatan gara gijelige!..

Umydyň näme diýýänine düşünmedik gyzjagaz onuň elini uzadan ýerine gözjagazyny petredip seretdi. Umyt muňa özüne zor salyp, gussa bilen ýylgyrды-da, geňirgenip duran çaga düşnükli dilde gepledi.

– Ertir işden gelemde, men saňa çüýjük getirip bererin. Bormy?

Jäjek başyny atdy:

– Boý.

– Bar, onda ýatyber! Ýöne Näzik geläýse, Umyt saňa garaşýar diýgin. Ýadyňdan çykarmarsyň gerek?

– Boý geýek...

Umyt daş çykdy. Gara gije obany möý basan ýaly basyp ýatyrды. Ýaş ýigit edil atuwa höküm edileniň jelladyň önüne düşüp, iň soňky ýoluna ugraýşy dek, göwünli-göwünsiz ädimläp, çola köçä düşdi. Uzyn günki agyr zähmetden soň ertire çenli gyssagly güýç

toplamak üçin kolhozçylar, kösenip, ýörite uklap ýatyrdylar. Kolhozçylaryň öýleriniň garaňky aýnalary giçki ýolagça gara gözlerini balkyldadyp, gorkuly şübhe bilen garaýardylar.

Çykgynsyzlykdan ýaña Umydyň kejebesi darygyp, ini tikenekledi. Ol eginlerini gysyp, boýnuny içine ýygranyny duýman galdy. Bu wagt töwerek şeýle bir gözedürtme garaňkydy welin, bu obanyň üstünden irde-giçde ýalbyrap Gün dogjaga meňzänokdy. Onsoň aýagyňy näçe ätiýaçly basdym diýseň-de, indiki ädimde düýpsüz gorpa ýykylmajagyňa ynam azdy. Ýöne islese-islemese-de, Umyt bu wagt diňe şu köçeden ýöremelidi. Sebäbi edil häzir oňa ýöräre başga ýol ýokdy.

1990.10.18

MAZMUNY

”Uzak ýola bidöwleti baş etme!” (Sözbaşy).....	2
1. Ussa Haýty.....	8
Umydyň umydy (Içki bölüm).....	11
Öwezduurdyň gürrüniň dowamy (Içki bölüm).....	16
2. Gaýtarma Miwe we Hommat dogan.....	19
3. Kapyrgala.....	26
4. Sertibiň eşegi.....	30
5. Gaýtarjynyň önüsyndaky giýewçilik.....	34
6. Sungatyň güýji.....	41
7. Dil dawasy.....	56
8. Halk emi.....	65
Murtly gürrüň (Içki bölüm).....	72
9. Egri gylyç.....	77